

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Hüner Tuncer

ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

TARİH

Hüner Tuncer

ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Hüner Tuncer

TED Ankara Koleji'ni ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. 1971-1975 yıllarında Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Kürsüsü'nde asistanlık görevi yaptı. Yüksek lisans öğrenimi gördüğü Viyana Diploması Akademisi'nden 1977'de mezun oldu. 1979 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden uluslararası ilişkiler dalında doktora derecesini aldı. 1977-1997 yıllarında Dışişleri Bakanlığı'nda diplomat olarak görev yaptı. Bu dönemde Kopenhag Büyükelçiliği, Meksiko Büyükelçiliği, Milano Başkonsolosluğu, Oslo Büyükelçiliği ve Pretoria (Güney Afrika) Büyükelçiliği'nde görev aldı. 1997-1998 yıllarında Kültür Bakanlığı Müsteşar Yardımcılığı görevinde bulundu. Kasım 1998'de "Siyasî Tarih Doçenti" unvanını aldı. 1998-2007 yıllarında Ankara'da çeşitli devlet ve vakıf üniversitelerinde yarı ya da tam zamanlı öğretim üyeliği yaptı. 2010 yılında, mezunu olduğu "Viyana Diploması Akademisi Mezunları Şeref Listesi"nde yer aldı. Yine aynı yıl, Avusturya Cumhurbaşkanı tarafından verilen "Avusturya Devleti Bilim ve Sanat Şeref Nişanı"nı aldı. 2013 yılında *Metternich'in Osmanlı Politikası, 1815-1848* isimli eseriyle "2013 Yunus Nadi Sosyal Bilimler Ödülü"nü aldı. Eserleri: *Metternich'in Osmanlı Politikası, 1815-1848* (1996, 2013); *Irkcılıktan Özgürlüğe, Güney Afrika* (1997); *Dr. Hadiye Tuncer'e Armağan* (1999); *Çözemediklerimiz* (2000); *19. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa İlişkileri* (2000); *İdealler Kuşağı'ndan Bir Örnek: Dr. Hadiye Tuncer* (2002); *"Doğu Sorunu" ve Büyük Güçler* (2003); *Kıbrıs Sarmalı, Nasıl Bir Çözüm?..* (2005, 2012); *Eski ve Yeni Diploması* (2005); *Küresel Diploması* (2006); *İç Politikadan Dış Politikaya Türkiye'nin Sorunları ve Küreselleşme* (2006); *Bir Kadın Diplomatin Anıları* (2007); *Osmanlı-Avusturya İlişkileri, 1789-1853* (2008); *Diplomasinin Evrimi/Gizli Diplomasiden Küresel Diplomasıye...* (2009); *Osmanlı Devleti ve Büyük Güçler, 1815-1878* (2009); *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler* (2010); *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu, Osmanlı İmparatorluğu ve Birinci Dünya Savaşı* (2011); *Atatürkçü Dış Politika* (2011); *Osmanlı'nın Rumeli'yi Kaybı, 1878-1914* (2011); *İsmet İnönü'nün Dış Politikası, 1938-1950* (2012); *Menderes'in Dış Politikası, Batı'nın Güdümündeki Türkiye* (2013); *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türk Dış Politikası* (2014); *İki Darbe Arasında Türk Dış Politikası, 1971-1980* (2014); *Özal'ın Dış Politikası, 1983-1989* (2015); *Kırım, Savaş ve Diploması* (2015); *Küreselleşme Döneminde Türk Dış Politikası* (2016); *Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Sonu* (2016); *Türk Dış Politikası, cilt 1: 1789-1920, cilt 2: 1920-2002* (2017); *Trablusgarp ve Balkan Savaşları, 1911-1913* (2018); *19. Yüzyıl Osmanlı Savaşları* (2019); *Mustafa Kemal'in Savaşları* (2020); *Mustafa Kemal'in Çanakkale Efsanesi* (2021).

Sia Kitap: 124

Tarih: 1

Atatürk Döneminde Türk Dış Politikası
Hüner Tuncer

© **Hüner Tuncer**, 2008, 2021

© **Sia Kitap**, 2021

Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Bu kitabın ilk baskısı *Atatürkçü Dış Politika* adıyla 2008 yılında Kaynak Yayınları tarafından yapılmıştır.

Sia Kitap'ta 1. Basım: Temmuz 2021

ISBN 978-625-7266-59-8

Yayıncı Sertifika No: 45101

Genel Yayın Yönetmeni: *İlknur Özdemir*

Editör: *Volkan Atmaca*

Kapak Tasarımı: *Yeşim Ercan Aydın*

Grafik Tasarımı ve Uygulama: *Yeşim Ercan Aydın*

Baskı ve Cilt:

Optimum Basım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1 39295

Tel: 0(212) 463 71 25 Küçükçekmece - İstanbul

Sertifika No: 41707

Sia Kitap, Günlüğü Yayıncılık İletişim Ltd. Şti.'nin tescilli bir markasıdır.

SİA KİTAP

Feneryolu Mah. Bağdat Cad. No: 115/2

C Blok D: 2 Kadıköy - İstanbul 34724

Tel: 0(216) 550 1881 Faks: 0(216) 337 81 81

www.siakitap.com | **bilgi@siakitap.com** | <https://rantey.org>

Hüner Tuncer

**ATATÜRK
DÖNEMİNDE TÜRK
DIŞ POLİTİKASI**

Gözden Geçirilmiş Yeni Basım

**O'na bağlı olan ve O'nun izinde yürüyen
Atatürkçü Ulusumuza...**

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	11
GİRİŞ	13
ATATÜRKÇÜ DIŞ POLİTİKANIN İLKELERİ.....	18
SAVAŞ ve DİPLOMASİ YAN YANA (1920-1922).....	39
Ulusal Hükümet'in İmzaladığı İlk Barış Antlaşması:	
Gümrü Antlaşması (2/3 Aralık 1920)	40
Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması	
(Moskova Antlaşması) (16 Mart 1921)	44
Kars Antlaşması (13 Ekim 1921)	48
Batılı Devletlerle İlişkiler	49
Londra Konferansı (21 Şubat 1921-12 Mart 1921)	49
Bekir Sami Bey'in İmzaladığı İkili Antlaşmalar	51
Ankara İtilafnamesi (20 Ekim 1921)	53
Türk-İtalyan İlişkileri	56
Türk-İngiliz İlişkileri.....	57
1922 Yılındaki Gelişmeler	57
Paris Konferansı (22 Mart 1922)	59
Cenova Konferansı (Nisan 1922)	60
Mudanya Ateşkes Antlaşması (11 Ekim 1922)	61
LOZAN DİPLOMASİSİ (1923).....	66
Osmanlı Diplomasisinden Farklı Bir Diplomasi Anlayışı	68
Lozan Konferansı Görüşmeleri.....	71
Atatürk'ün Lozan Konferansı'na İlişkin Görüşleri	77
LOZAN KONFERANSI SÜRECİ ve	
LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI.....	80
Lozan Konferansı'nın Birinci Aşaması	
(21 Kasım 1922-4 Şubat 1923).....	81
Lozan Konferansı'nın İkinci Aşaması	
(23 Nisan 1923-24 Temmuz 1923)	87
Lozan Barış Antlaşması (24 Temmuz 1923)	88
LOZAN ERTESİNDE TÜRKİYE'NİN	
İKİLİ İLİŞKİLERİ (1923-1930).....	97
Türk-Yunan İlişkileri	99
Türk-İngiliz İlişkileri ve Musul Sorunu	102
Türk-Fransız İlişkileri	107

Türk-İtalyan İlişkileri.....	109
Türk-Sovyet İlişkileri.....	111
Türk-Amerikan İlişkileri	113
LOZAN ERTESİNDE TÜRKİYE'NİN DOĞUSUNDAKİ	
DEVLETLERLE İLİŞKİLERİ	117
Türk-Afgan İlişkileri	118
Türk-İran İlişkileri.....	119
Türk-Arap İlişkileri	120
1930'LARDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI	122
Avrupa'da Revizyonist ve Statükocu Devletler.....	122
Türkiye'nin Barışçı Dış Politikası.....	123
Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Üyeliği (1932).....	124
TÜRKİYE'NİN İKİLİ İLİŞKİLERİ (1930- 1938)	127
Türk-Sovyet İlişkileri.....	127
Türk-Fransız İlişkileri	130
Türk-İtalyan İlişkileri	131
Türk-Alman İlişkileri	134
Türk-İngiliz İlişkileri	136
BALKAN DEVLETLERİYLE İKİLİ İLİŞKİLER (1930-1938)	138
Türk-Yunan İlişkileri	138
Türk-Romen İlişkileri.....	140
Türk-Yugoslav İlişkileri	141
Türk-Bulgar İlişkileri	141
BALKAN ve SÂDÂBAD PAKTLARI.....	143
Balkan Paktı (9 Şubat 1934)	143
Sâdâbad Paktı (8 Temmuz 1937).....	147
MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ (20 Temmuz 1936).....	151
HATAY SORUNU (1936- 1939)	157
ATATÜRK-İNÖNÜ ANLAŞMAZLIĞI (1937)	164
CUMHURİYET DİPLOMASİSİ	169
Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve Kurulan	
İlk Diplomatik İlişki	169
İlk İkamet Elçiliği (Sürekli Büyükelçilik)	170
İlk Diplomatik Mümessillikler.....	171
Türkiye'deki İlk Yabancı Elçilikler.....	173

Hariciye Vekâleti Örgütü.....	175
Cumhuriyet'in İlk Hariciyecileri ile Büyükelçileri.....	175
Cumhuriyet Diplomasisinin Özelliği.....	177
ATATÜRK DÖNEMİ BÜYÜKELÇİLERİ.....	179
KAYNAKÇA.....	189

BÜYÜK ÖNDER
MUSTAFA KEMAL ATATÜRK
(1881- ∞)

ÖNSÖZ

Onurlu bir dış politika! Atatürk'ün ilkelerini kendisinin saptadığı ve bazen bizzat uyguladığı bir dış politika! Batılılar tarafından “hasta adam” olarak nitelendirilen Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerinde kurulan genç ve sağlıklı Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası!

Şu hususun önemle altını çizmek isterim ki, 1919'dan bu yana dış politika alanında varılan her önemli kararda, görülen her önemli işte, teşebbüs ya doğrudan doğruya Atatürk'ten gelmiştir ya da onun onayı veya rızası alınmıştır. Söz konusu işlerin görülmesi için yazılan kâğıtlarda, verilen buyruklarda kimin imzası bulunursa bulunsun, gerçek budur.¹

Bu kitabı kaleme almakla, mucizevî bir dönem olarak nitelendirdiğim Atatürk Dönemi'nin dış politikasını ve diplomasisini irdeleyerek, özellikle genç kuşaklara tek başına ayakları üzerinde durabilen, onurla başını dimdik tutan yeni ve genç bir devletin dış politikasının temel ilkelerini ve uygulamasını göstermek istedim.

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla, savaş alanından sonra diplomasi alanında da Türkler gelişmiş Batı dünyası karşısında büyük bir utku kazanmaktaydı. Dünya Atatürk'ün önderliğinde kurulan yeni bir devleti tanımaya başlamıştı. Bu devlet, öteki devletlerle olan sorunlarını güç kullanarak değil, hukuk ve diplomasi yoluyla çözüme kavuşturmaya çalışıyor; faşizm ve komünizm gibi totaliter rejimlerin dünyaya egemen olduğu bir zaman diliminde demokrasi rejimine bağlılığını kanıtlıyordu.

Teokratik bir imparatorluktan modern, laik ve çağdaş bir devleti oluşturmayı amaçlayan Büyük Atatürk, birbiri ardısıra gerçekleştirdiği devrimlerle dünyayı şaşkına çevirmekte ve Türkiye uluslararası toplulukta saygın yerini almaktaydı. Bir zamanlar düşman olarak karşılırlarına aldıkları Türklerin bu kez dostluğunu

1 Hikmet Bayur, “Kuvay-ı Milliye Devrinde Atatürk'ün Dış Siyasa ile İlgili Bazı Görüş ve Davranışları,” *Belleten*, c. 20, sayı 80, Ekim 1956, s. 660.

kazanabilmek için, Batılı devletler kendi aralarında adeta bir yarışa girmektedir.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası, Osmanlı Devleti'nin dış politikasından tümüyle farklı ilkeler üzerine oturtulmuş ve bu dış politikayı yürütecek olan diplomatlar da "Osmanlı zihniyeti"ne sahip olmayan kişiler arasından bizzat Atatürk tarafından seçilmişti. Başka bir deyimle, yeni Türk devletinin diplomatları, Osmanlı diplomatları gibi Avrupa devlet adamlarının karşısına "boynu bükük" çıkmayacak, onların her dediğine "evet" demeyecek, her isteğine boyun eğmeyecekti. Yeni devletin dış politikası ancak kendini öteki devlet diplomatlarıyla eşit gören Türk diplomatları eliyle yürütülecekti. Bu, Atatürk'ün diplomasisinin öngördüğü en temel ilke olmuştu.

Cumhuriyet dönemi diplomatları, kayıtsız şartsız bağımsız bir Türkiye'nin varlığını savunan ve bu uğurda köktenci önlemler almaktan çekinmeyen, dalkavukluk ve ikiyüzlülük nedir bilmeyen, hakkını korkusuzca savunabilen kişiler olmalıydı. Cumhuriyet'in ilk diplomatları, Birinci Dünya Savaşı'nın galiplerini yenilgiye uğratan bir devletin temsilcileri olduklarını hiçbir zaman akıllarından çıkarmamış ve bunun verdiği gurur ve güvenle daha onurlu, daha cesur, daha başları dik ve daha atılgan davranabilmişlerdi.

Bu olağanüstü dönemin dış politikasını ve diplomasisini yazarken, yüzümde hep bir gülümseme, gözlerimde bir ışıltı ve yüreğimde de büyük bir sevgi ve minnet duygusu vardı. Bu sevgi ve minnet, Atatürk'e karşı duyduğum sevgi ve minnetti.

O büyük insana, bizlere tarihimizde böylesine güzel, böylesine anlamlı, böylesine onurlu bir zaman dilimini yaşattığı için, Türk ulusu adına sonsuz şükranlarımı sunmak istiyorum.

Atatürk'e büyük bir sevgiyle ve şükran duygusuyla bağlı olan Cumhuriyetimizin ilk ziraat yüksek mühendislerinden annem Dr. Hadiye Tuncer ile babam Hamdi Tuncer ve kendi adıma, O'nun huzur içinde uyumasını diliyorum, çünkü benden sonra da benim gibi O'nu sevenler ve O'nun ilke ve devrimlerine yürekten bağlı olanlar yetişecek ve O'nun ismi hiçbir zaman Türk ulusunun dilinden, belleğinden ve yüreğinden silinmeyecek!!!

Doç. Dr. Hüner Tuncer,
Kasım 2007

GİRİŞ

Atatürk, *Nutuk*'ta, Samsun'a ayak bastığı 19 Mayıs 1919 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu şöyle betimlemekteydi: "Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu grup Genel Savaş'ta yenilgiye uğramış, Osmanlı ordusu her yanda bozguna uğratılmış, koşulları ağır bir ateşkes imzalanmış, Büyük Savaş'ın uzun yılları boyunca ulus yorgun ve fakir bir durumda... Ordunun elinden silah ve cephanesi alınmış ve alınmakta. İtilaf Devletleri, ateşkes kurallarına uymaya gerek görmüyorlar. Birer bahaneyle İtilaf donanmaları ve askerleri İstanbul'da. Adana vilayeti Fransızlar; Urfa, Maraş, Ayıntap İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konya'da İtalyan askerî güçleri, Merzifon ve Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her yanda yabancı subay ve memurları ve özel adamları faaliyette. Nihayet 15 Mayıs 1919'da İtilaf Devletlerinin onayıyla Yunan ordusu İzmir'e çıkartılıyor."¹

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türk ulusu, Mustafa Kemal'in liderliğinde kendi kaderi için bağımsızlık savaşına girişmişti. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilmesi üzerine İngiltere Türklere karşı hareketin bayraktarı oldu. İngilizler Türk Bağımsızlık Savaşı'nı, Birinci Dünya Savaşı'ndan sağlamayı umdukları kazançları tehlikeye düşürecek nitelikte gördüklerinden, önlemeye ya da hiç olmazsa etkisiz duruma getirmeye çalışıyordu; bunun için de öncelikle Mustafa Kemal'i ortadan kaldırmak istiyorlardı.²

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın 1919-1920 tarihlerindeki ilk döneminde Mustafa Kemal'in başlıca amacı, Anadolu hareketinin

1 Ahmet Şükrü Esmer, "Türk Diplomasisi (1920-1955)," *Yeni Türkiye*, Nebi-oğlu Yayınevi, İstanbul, 1959, s. 67-68.

2 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, c. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Seri, Sa. 15, 1973, s. IX.

siyasal ve askerî örgütlenmesini sağlamak olmuştur. 23 Temmuz 1919 tarihli Erzurum ile 4 Eylül 1919 tarihli Sivas Kongreleri ulusal kurtuluş hareketinin siyasal yapısını oluşturmayı amaçlıyordu. Yeni Türk devletinin sınırları Erzurum Kongresi'nde çizilmiş (Misak-ı Milli), Sivas Kongresi'nde de "ulusal bağımsızlığın sağlanması" ve "ulusal istencin egemen olması" kavramlarına yer verilmişti.

1920 yılında Mustafa Kemal'in önderliği altında "Ulusal Kongreler" döneminden "Büyük Millet Meclisi" dönemine geçilmekteydi. 23 Nisan 1920'de kurulan Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türkiye'nin tek yasal hükümeti olduğunu ve ülkenin kaderini ele aldığını dünyaya ilan etmişti.¹

Mustafa Kemal, İstanbul'daki Osmanlı yönetimine ve işgal güçlerine karşı savaşımına başlamıştı. 30 Nisan 1920'de Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi'nin yurdun kaderini eline aldığını, tutsak durumda olan İstanbul Hükümeti'nin kararlarının artık hiçbir yasal değeri olmayacağını, yalnızca Büyük Millet Meclisi temsilcilerinin ulus adına yükümlülük altına girebileceklerini İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a bildirmekteydi.²

Mustafa Kemal özellikle ABD'yle ve Fransa'yla diyaloga girişmişti; böylece, Avrupa'ya karşı ABD'den, İngiltere'ye karşı da Fransa'dan destek sağlayabilecekti. Öte yandan Mustafa Kemal yeni Sovyet rejimiyle de diyalog halindeydi. BMM'nin açılışından birkaç gün sonra Sovyet lideri Lenin'e 26 Nisan 1920 tarihli bir mektup gönderen Mustafa Kemal, Lenin'e Batılı devletlere karşı ittifak önerisinde bulunmaktaydı. Sovyet yönetiminin 2 Haziran 1920 tarihli cevabî mektubunda, ittifaktan hiç söz edilmemekle birlikte, diplomatik ilişkilerin hemen kurulması öngörülmekte ve Türk mücadelesine duyulan yakınlık belirtilmekteydi.³

1 İstanbul'da toplanan son Osmanlı Meclis-i Mebusanı 16 Mart 1920'de Müttefiklerin işgali üzerine etkinliklerine son verince, 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılmıştı.

2 Şimşir, *age*, Belge No. 23.

3 Fahir Armaoğlu, *Siyasî Tarih, 1789-1960*, üçüncü baskı, SBF Yayınları, Ankara, 1975, s. 626-627.

Mustafa Kemal Sivas Kongresi'nde
(4-11 Eylül 1919)

1920-1922 yıllarında Doğu Cephesi'nde Ermenistan'a karşı askerî zafer elde edilip 2/3 Aralık 1920 tarihli Gümrü Barış Antlaşması yapılmış; güneyde Fransa yenilgiye uğratılmış ve bu devletle 20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilafnamesi imzalanmıştı. İtalya da Anadolu'dan çekilmekteydi. Batı Cephesi'nde Ocak 1921'de Birinci İnönü, Nisan 1921'de İkinci İnönü ve Eylül 1921'de Sakarya zaferlerinden sonra Anadolu hareketinin askerî gücü açıkça ortaya çıkmıştı. Nihayet 9 Eylül 1922'de İzmir'de kazanılan zaferle Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın askerî aşaması tamamlanmış oluyordu.

1922-1923 döneminde Türkiye, Lozan Barış Antlaşması'nı imzaladı. Birinci Dünya Savaşı sayfasını kapatan ve Sevr'in yerini alan Lozan Antlaşması, karşılıklı görüşmelere dayanan ve bu nedenle en son imzalanabilen ve bugüne değin yürürlükte kalabilen tek barış antlaşmasıydı.

29 Ekim 1923'te ise Mustafa Kemal Cumhuriyet'i ilan etmiş ve yeni Türk devleti uluslararası toplumdaki saygın yerini almıştı.

1930'a değin geçen dönemde Türkiye Lozan'da çözüme kavuşturulamayan sorunların çözümüyle uğraştı. Lozan'da çözüme kavuşturulamayan başlıca sorunlar kapitülasyonlar, İngiltere'yle Musul sorunu, Fransa'yla borçlar ile Suriye sınırı sorunları ve Yunanistan'la ahali mübadelesi sorunuydu.

Türkiye, 1930'a gelindiğinde, dış ve iç sorunlarını büyük ölçüde çözüme kavuşturmuş bir ülke olarak uluslararası alanda daha etkin bir rol almaya hazırды. Türkiye 1932'de Milletler Cemiyeti'nin üyesi oldu. Batı'yla pürüzlerini büyük ölçüde gidermiş olan Türkiye artık Batılı devletlerle yakınlaşmaya yönelebiliyordu. Mustafa Kemal'in 1930 yılında çok partili siyasal yaşama geçiş yolunda girişimde bulunması, Batı'yı Türkiye'yle yakınlaşmaya özendiren bir etmen olmuştu.

Türkiye 9 Şubat 1934'te Balkan Paketi'nin kuruluşuna Yunanistan'la birlikte öncülük yaptı.

1935-1938 yıllarında anti-revizyonist devletler (değişiklikten yana olmayan devletler) ile revizyonist devletler (değişiklikten yana olan devletler) arasındaki ilişkiler giderek sertleşmekteydi.

Türkiye ise kendi sınırlarından hoşnut bir devlet olarak Batılı demokrasilere yakınlaşmaya çalışmakla birlikte, Birinci Dünya Savaşı sonrası düzenlemelerinden hoşnut olmayan Almanya'nın sıkıntılarına da belirli ölçüde hak veriyordu. Türkiye, Batı'yla yakınlığını artırırken Almanya'yla diyalogunu sürdürüyor, Sovyetler Birliği'yle olan ilişkilerini de belirli bir düzeyin altına düşürmemeye çalışıyordu. Türkiye'nin bu çok yönlü dış politikası uluslararası topluluk nezdindeki itibarını çok yükseltmiş ve Türkiye'yi yanlarına almak isteyen ülkeler arasında adeta bir yarış başlamıştı.

1936 yılında Türkiye'nin Boğazlar'ın statüsünü değiştirme isteği herhangi bir güçlkle karşılaşmadan hayata geçti. Türkiye'nin bu sorununu yasal çerçeve içerisinde çözüme kavuşturma isteği öteki devletler tarafından takdirle karşılanmıştı. Montrö'de 20 Temmuz 1936'da imzalanan Boğazlar Sözleşmesi'yle, Türkiye'nin Boğazlar'daki mutlak egemenliği tanınmaktaydı. Konferans'ın kapanış oturumunda farklı devletlerin heyet başkanlarının Türkiye'nin izlediği politikadan övgüyle söz etmesi, Atatürkümüzün dış politikasının başarısının açık bir sonucuydu.¹

Türkiye'nin Batı'yla kurduğu bu yakınlaşma ortamında Hattay sorunu da 1937'den itibaren çözüm yoluna girmişti.

1 Mehmet Gönlübol, Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış," *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler*-, yay. haz. Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 13.

ATATÜRKÇÜ DIŞ POLİTİKANIN İLKELERİ

Atatürkçü dış politika her şeyden önce onurlu bir politikaydı. Atatürk, her alanda olduğu gibi dış politika alanında da, Türkiye Cumhuriyeti'nin uygulayacağı temel ilkeleri kendisi saptamış ve dış politikayı yaşamı süresince bizzat yürütmüştü. Örneğin, 1922 yılında Ankara Hükümeti nezdine atanan ilk Sovyet Elçisi Aralov anılarında, o zamanlar Hariciye Vekili (Dışişleri Bakanı) olan Yusuf Kemal Bey'in uyguladığı dış politikaya daima Mustafa Kemal'in yön verdiğini yazmaktaydı.¹

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Mustafa Kemal yalnızca yabancı devlet temsilcileriyle diplomatik görüşmeleri yürütecek temsilci heyetlerini seçmekle ve onlara görüşmelerin yürütülmesine ilişkin yönergeler vermekle kalmamış, aynı zamanda diplomat görevini üstlenerek bazı önemli görüşmeleri kendisi yürütmüştü. 1921 Haziran'ında Ankara Hükümeti ile görüşmelerde bulunmak üzere Ankara'ya gelen Fransa'nın temsilcisi Franklin Bouillon ile görüşmelerde bulunan bizzat Mustafa Kemal'di. Aynı şekilde Mustafa Kemal, Lozan Barış Konferansı'na katılmamakla birlikte, oradaki görüşmeleri saati saatine izlemekte, gereken kararları almakta ve Lozan heyetine sürekli yönergeler göndermekteydi.² Lozan Konferansı boyunca gerek Ankara'da gerek Lozan'da, diplomatik ve siyasal strateji ile taktikleri perde arkasında belirleyen Mustafa Kemal Paşa olmuştu.³

1 S.İ. Aralof, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, çev. Hasan Ali Ediz, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967, s. 179.

2 Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul, 1938, s. 89-94, 119.

3 Metin Tamkoç, "Savaşçı Diplomat İsmet İnönü," *Dış Politika*, c. 3, sayı 4 (Aralık 1973), s. 14-15.

Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası Osmanlı Devleti'nin dış politikasından tümüyle farklı ilkeler üzerine oturtulmakta ve bu politikayı yürütecek kişiler de "Osmanlı zihniyeti"ne sahip olmayan kişiler arasından yine Mustafa Kemal tarafından seçilmekteydi. Yeni Türk Devleti'nin dış politikası ancak kendini öteki devlet diplomatlarıyla eşit statüde gören ve başkalarına hiçbir koşulda boyun eğmeyecek olan Türk diplomatları eliyle yürütülecekti. Bu, Atatürk'ün dış politikasında öngördüğü en temel ilkeydi.

İlk Cumhuriyet elçilerinin hemen hemen hepsi Atatürk'ün yakın arkadaşları ya da Millî Mücadele'yi yapan ve bu harekette payı olan kişilerdi.¹ Atatürk'ün elçi olarak seçtiği bu kişiler Atatürk'ün düşüncelerini yürekten benimsemiş ve yeni bir devlet yaratmayı amaç edinmiş inançlı, yürekli ve bilgili insanlardı. Gerçekten, yeni Türk Devleti'nin ilk elçileri Atatürk'ün görüş ve düşünceleri doğrultusunda diplomasiyi yürütmüştü.

Cumhuriyet dönemi diplomatlarının seçiminde, bunların kayıtsız şartsız bağımsız bir Türkiye'nin varlığını savunan ve bu uğurda köktenci önlemler almaktan çekinmeyen, dalkavukluk ve ikiyüzlülük nedir bilmeyen, hakkını korkusuzca savunabilen kişiler olmasına özellikle dikkat edilmekteydi.² Cumhuriyet'in ilk diplomatları, Birinci Dünya Savaşı'nın galiplerini yenilgiye uğratan bir devletin temsilcileri olduklarını hiçbir zaman akıllarından çıkarmamakta ve bunun verdiği gurur ve güvenle daha onurlu, daha cesur, daha başları dik ve daha atılgan davranabilmekteydi.³

1 1920-1968 yıllarında görev yapmış Cumhuriyet dönemi büyükelçilerinin isim ve görev süreleri için bkz. *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yılı, haz. Hâmid Aral, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1968, s. 823-950.*

2 M. Cemil, *Lozan*, c. 2, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1933, s. 6.

3 Yeni Türk Devleti'nin Sovyetler Birliği nezdindeki ilk büyükelçisi olan Ali Fuat Cebesoy'un, anılarında sık sık kendisinin "büyük bir milletin mümesili" olduğu görüşüne yer verdiği görülür. Bkz. Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1955, s. 340.

Atatürk'ün temel dış politika ilkelerini şu başlıklar altında sıralayabiliriz:

Atatürk'ün dış politika ilkeleri, O'nun dünya görüşüyle tam bir uyum içerisindeydi. Bu dünya görüşünü ise şöyle özetlemek mümkündü: 1. Tam bağımsızlık, 2. Ulus egemenliği, 3. Çağdaşlaşma.¹

1) Gerçekçilik: Atatürk'ün dış politikasının temel niteliği gerçekçiliği, yani hedef saptamadaki ustalığıydı. Atatürk, Misak-ı Milli'de belirlenen hedefleri gerçekleştirmeye değin savaşılmış; bu gerçekçi çerçeveden ne bir santim fazlasını istemiş ne de bir santim azına razı olmuştu. Atatürk'ün Pan-İslam, Pan-Türk ve Turancılık hareketlerine iltifat etmeyişi gerçekçiliğinin doğal sonucuydu.

Gerçekçi bir dış politika maceracılıktan uzak bir politikaydı. Atatürk bu dış politika anlayışını şu sözleriyle dile getirmekteydi: "Sınırlarımızı ve olanaklarımızı bilelim!" Yeni Türk Devleti, gücünün ve olanaklarının bilincinde olarak dış politikasını saptamalı, ayrıca diğer devletlerin güçlerinin de bilincinde olmalıydı. Bu "gerçekçilik"te "ödün vermek" ya da "sindirilmek" söz konusu değildi. Bu gerçekçi yaklaşım doğrultusunda, hangi koşullarda olursa olsun, herhangi bir baskıcı güce karşı direnişte bulunulacaktı.

2) Taktikte Ustalık: Atatürk, karşılaştığı sorunların hepsine birden el atmayıp bunları öncelik sırasına koymasını çok iyi biliyordu. Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti için zihninde oluşturduğu yapıyı adım adım gerçekleştirmesi de taktikteki ustalığının bir göstergesiydi. Atatürk, koşulların olgunlaşmasını beklemeden ve ulusun desteğini sağlamadan köklü yapı değişikliğine gidilmesinin başarı şansını azaltabileceğinin bilincindeydi. Atatürk, neyi ne zaman yapacağını çok iyi planlamak suretiyle devrimlerini başarıya götürmüştü.

3) Diyaloga Açık Olmak: Atatürk, Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında mücadele ederken dahi düşmanla diyalog kapısı-

1 Sadi Irmak, "Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri," *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992, s. 1085.

nı aralık bırakmıştı. Atatürk, düşmanlık ilişkisinde aşırılıktan kaçındığı gibi, dostluklara da gereğinden fazla bel bağlamak gerektiğini biliyordu.¹ Örneğin, Kurtuluş Savaşı sırasında Sovyet rejimiyle kurulan dostluğun pürüzlerle dolu olduğunu görmüş; bu nedenle, savaş sonrasında bu ilişkiyi karşılıklı çıkar dengesine dayalı bir işbirliği çerçevesinden öteye taşırmamaya özen göstermişti.

Atatürk, birbirine zıt rejimler barındıran iki savaş arası dönemde, rejim farkı gözetmeksizin dostluklar kurmak suretiyle, çağdaş diplomasinin bir diğer başarı koşulunu daha yerine getirmiş oluyordu.

4) Dünü, Bugünü ve Yarını Başarılı Kavrayış: Atatürk dünü çok iyi bildiği için bugünü kavrayabiliyor, böylece yarını da ustalıkla biçimde önceden tahmin edebiliyordu. Tarih bilgisinin diplomasideki öneminin ayırında olan Atatürk bol bol tarih kitabı okuyor ve tarihten gerekli dersleri çıkartabiliyordu.

Yarını görebilmekte usta olan Atatürk, 27-29 Kasım 1932’de, yani İkinci Dünya Savaşı’nın başlamasından yedi yıl kadar önce Amerikalı General MacArthur ile yaptığı bir görüşmede geleceğe ilişkin şu öngörüsünü dile getirmişti: “Versay Antlaşması, Birinci Dünya Savaşı’na neden olan unsurlardan hiçbirini ortadan kaldıramadığı gibi, dünün başlıca rakipleri arasındaki uçurumu da büsbütün derinleştirmiştir. Böylece, bugün içinde yaşadığımız barış dönemi yalnızca mütarekeden ibaret kalmıştır. Bence dün olduğu gibi yarın da Avrupa’nın kaderi Almanya’nın alacağı tutuma bağlı olacaktır. Fevkalâde bir dinamizme sahip olan bu 70 milyonluk çalışkan ve disiplinli ulus, üstelik ulusal ihtiraslarını kamçılatabilecek siyasal bir akıma kendisini kaptırdı mı, er ya da geç Versay Antlaşması’nın tasfiyesi yoluna başvuracaktır.” Atatürk, Almanya’nın 1940-1946 yıllarında bir savaşı başlatacağını, ABD’nin bu savaşın içine çekileceğini, Almanya’nın büyük ölçüde tahrip olacağını, savaşın başlıca galibinin Sovyetler Birliği olacağını ve Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler

1 Uluslararası ilişkilerin temel kurallarından biri, ülkeler arasında dostluk ya da düşmanlık ilişkilerinin değil, karşılıklı çıkar ilişkilerinin var olduğudur.

Birliği'nin savaştan sonra dünyanın en büyük iki gücünü oluştu-
racağını sözlerine eklemişti.

İki büyük asker arasındaki görüş alişverişi tamamlanığı za-
man Atatürk gülerek MacArthur'a şunları söylemekteydi: "G -
r şlerimizde tam bir birlik var. Ancak temenni edelim ki, duru-
mu biz yanlış görelim ve dünyanın kaderini ellerinde tutan devlet
adamları haklı çıksınlar." Ancak ileriye büyük bir ustalıkla göre-
bilme yeteneğine sahip olan Atatürk, geleceğe yönelik saptamala-
rında, geçmişte birçok kez olduğu gibi bu sefer de haklı çıkmıştı.

5) Güvenilirlik: Atatürk, Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında
Misak-ı Millî'de  ng r len hedefin ötesinde bir amacı olmadı-
đını söyleyip eylemleriyle de bunu doğrulayınca, güvenilirliğini
dış dünyaya kabul ettirebilmişti. 1930'ların ortalarında, dünyada
kaba kuvvete başvurmanın yaygınlaştığı bir dönemde, Atatürk
bu yola başvurmadan ülkesinin haklı isteklerini dile getirirken,
güvenilirliğinden dolayı diğer devlet liderlerinin anlayışını ve
desteğini kazanmıştı.

6) Tam Bağımsızlık: Türk Devleti  teki devletlerle olan
ilişkilerinde tam bağımsızlığını hiçbir zaman yitirmemeliydi.
Atatürk'e göre "tam bağımsızlık" siyasal, ekonomik, malî, ya-
sal, askerî ve kültürel bağımsızlık demektir. Eğer bu alanlardan
herhangi birinde bağımsızlık söz konusu değilse, bir devlet tam
bağımsız sayılamazdı.

7) Barışçı Dış Politika: Atatürk, Nisan 1920'de şöyle diyor-
du: "Dış politikanın i  örgütle uyum içinde olması gerekir."¹
Atatürk, "bir toplumun i   rg t  ne denli güçlü ve sağlam olur-
sa, dış politikası da o  l de güçlü ve sağlam olur" demektedir.
Uluslararası ilişkilerin temel ilkelerinden biri olan "dış politika,
i  politikanın uzantısıdır" ilkesini Büyük Atatürk, bu ilkenin or-
taya atılmasından otuz yıl kadar önce nasıl bilmektedir?.. İşte,
bu büyük insanın dehasını kanıtlayan bir başka örnek daha!

"Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi Atatürk'ün barışçı dış
politikasının en anlamlı göstergesiydi. "Atatürk' n dış politika-

1 Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*,  ağdaş Yayınları, İstanbul, şubat
1991, s. 171.

si” denilince ilk akla gelen kuşkusuz bu ilkedir. “Yurtta sulh”, insanın huzur ve güven içinde, insan kişiliğine yakışır biçimde yaşamasını ifade etmekteydi. “Yurtta sulh”, devlete vatandaşını huzur ve güven içinde yaşatabilmesi için yükümlülükler yüklemekteydi. “Cihanda sulh” ise uluslararası ilişkilerde güce ve güç tehdidine başvurmamayı ve uluslararası uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesini ifade etmekteydi. “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesinin temelinde yatan hiç kuşkusuz insan sevgisi ve insanlık anlayışıydı.

Atatürk, “Biz kimsenin düşmanı değiliz, yalnızca insanlığın düşmanı olanların düşmanıyız” derken, eşsiz bir insan sevgisinden ve insan saygısından söz etmekteydi.¹ Atatürk’e göre Türkiye, barışı isteyen ve amaçlayan devletlerle işbirliği içinde olmalıydı.²

Mustafa Kemal’in, Sakarya Meydan Muharebesi’nin kazanılması ertesinde, Büyük Millet Meclisi’nde 19 Eylül 1921 günü söylemiş olduğu şu sözler, O’nun savaşta dahi ne denli barıştan yana olduğunu göstermekteydi: “Efendiler! Bütün cihanın bilmesi lazımdır ki, Türk halkı, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Türk Hükümeti uşak muamelesine tahammül edemez. Her medenî millet ve hükümet gibi varlığının, hürriyet ve istiklâlinin tanınması talebinde katiyen (kesinlikle) musirdir (diretir). Ve bütün davası da bundan ibarettir. Biz cenkçi (savaşçı) değiliz. Sulhperveriz (barıştan yanayız). Ve bir an evvel sulhun teessüsünü (yerleşmesini) görmek ve ona yardım ve hizmet etmek isteriz.”³

Atatürk, 1 Kasım 1929’da, TBMM’yi açış konuşmasında iç ve dış barış konusuna ilişkin şunları söylemişti: “Hariciyede (dış politikada) dürüst ve açık siyasetimiz bilhassa sulh fikrine müstenittir (dayanır). Beynelmilel (uluslararası) herhangi bir meselemizi sulh vasıtalarıyla halletmeyi (çözüme kavuşturmayı)

1 Utkan Kocatürk, *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*, ikinci baskı, Edebiyat Yayınevi, Ankara, 1971, s. 322.

2 Tevfik Rüştü Aras, *Atatürk’ün Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ocak 2003, s. 9.

3 *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, c. I (1919-1938), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları no. 1, İstanbul, 1945, s. 180-181.

aramak, bizim menfaat (çıkarımıza) ve zihniyetimize uyan bir yoldur. Bu yol haricinde bir teklif karşısında kalmamak içindir ki, emniyet (güvenlik) prensibine ve onun vasıtalarına çok ehemmiyet (önem) veriyoruz. Beynelmilel sulh havasının mahfuziyeti (korunması) için, Türkiye Cumhuriyeti iktidarı dahilinde (gücü yettiğinde) herhangi bir hizmetten geri kalmayacaktır.”¹

Atatürk’ün savaş ve barışa ilişkin söylemiş olduğu şu sözler ise dünya tarihine geçmiştir: **“Eğer bir ulusun yaşamı tehlikede değilse, o zaman savaş bir cinayet olur. Savaşın yapılabilmesi için, yaşamsal ve önlenemez bir durumun söz konusu olması gerekir.”** Atatürk, Kasım 1931’de de şöyle demektedir: “Amacı Türkiye’nin güvenliği olan ve hiçbir ulusa karşı olmayan bir barış yolunu izlemek, bizim her zaman ilkemiz olacaktır.”²

Türk Devleti, bölgesindeki barışı da koruma yükümlülüğü altındaydı ve bu düşünceden hareketle, dünya barışını korumayı amaçlayan bir dış politika izlemeliydi. Atatürk, 1935 Haziran’ında Amerikalı gazeteci Baker’a şunları söylemişti: “Eğer sürekli barış isteniyorsa, halkların durumunu iyileştirecek uluslararası önlemler alınmalıdır. İnsanlığın tümünün refahı, açlık ve baskının yerine geçmelidir.”³

8) Güvenlik Politikası ve İttifaklar Sistemi: Atatürk’ün görüşüne göre Türkiye öncelikle kendi gücüne dayanacaktı. Atatürk, Osmanlı Devleti’nin çöküş nedenlerinden birinin, kendi gücüne dayanmaktan uzaklaşmak olduğunu çok iyi saptayarak, aynı yanlışlığa sürüklenmemeye özen göstermekteydi.

Atatürk Türkiye’nin güvenlik politikasına ilişkin şöyle demektedir: “Dünyada denge diye bir şey vardır. Biz onun dışında değiliz. Doğu’da büyük bir devletle ya da Batı’da birkaç devletle ilişki kurarak, anlaşmalar, bağlaşımlar yaparak, denge alanında yerimizi saptamak düşüncesi akla gelebilir. Ne Doğu’ya ne de Batı’ya önem vermeyerek, yalnız kendi varlığımıza dayanmakla

1 Age, s. 347.

2 Karal, age, s. 177.

3 İsmail Soysal, “Atatürk’ün Barışçı Politikası ve Dünyadaki Etkileri,” *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992, s. 1081.

yetinilebilir mi sorusu da akla gelmiyor değil. Doğrusu şu anda güvenilebilir politika, yalnızca kendi varlığımıza dayanmaktır. Ancak bu demek değildir ki, yarın meydana gelecek gelişmeler karşısında herhangi bir tarafa daha çok yaklaşmak olanaksızdır ve yerinde değildir.”¹

Türkiye’nin barış içinde yaşayabilmesi için güçlü olması gerekiyordu ve bunun için de diğer ülkelerle işbirliği içinde olmalı ve bölgesindeki devletlerle ittifaklar kurmalıydı. Türkiye, Balkan devletleriyle 1934’te Balkan Pakti’nin, doğusundaki devletlerle de 1937 yılında Sâdâbad Pakti’nin kurulmasında öncülük etmişti.²

Atatürk büyük devletlerle ittifaklardan uzak kalmak istiyordu, çünkü büyük bir devletle ittifak durumunda, iki müttefik devlet arasındaki ilişkiler kolaylıkla “koruyucu devlet” ve “koruma altındaki devlet” ilişkilerine dönüşebilir ve bu tür ittifaklardan çoğu kez güçsüz devletler zarar görebilirdi.

9) Aktif Dış Politika: Atatürk, güçlü ve dinamik kişiliğinin sonucu olarak, aktif bir dış politika izlemekteydi. Öteki ülkelere sorunlarıyla da yakından ilgileniyordu. Türkiye 1930’larda, Avrupa’daki gelişmelere ilişkin düşüncelerine değer verilen bir ülke konumundaydı.

Atatürk, bölgesinde ve uluslararası alanda işbirliğine katılmayı aktif dış politikasının gereği olarak görmekteydi.

10) Ulusalçılık-İnsancılık: Atatürk yeni Türk Devleti’ne ulusal bir yapı kazandırmaya çalışmış, ancak “ulusalçılık” düşüncesini hiçbir biçimde aşırılığa götürmemişti. Atatürk, dünya toplumunu tek bir aile gibi görmekte, herhangi bir ülkenin sorunlarının bütün insanlığın sorunu gibi değerlendirilmesi gerektiğine inanmaktaydı.

Atatürk, bir ziyaret için Ankara’da bulunan Romanya Dışişleri Bakanı Antonescu’ya 17 Mart 1937’de şunları söylemekteydi: “Bugün bütün dünya ulusları aşağı yukarı akraba olmuşlardır

1 Karal, *age*, s. 171-172.

2 Türkiye’nin bulunduğu bölgenin batısındaki ve doğusundaki ülkelerle yaptığı antlaşmaların amacı, bölge dışından gelen emperyalist tehditlere bölge ülkelerinin işbirliği yaparak ve birbirinden güç alarak birlikte direnmesiydi.

ve olmaktadırlar. Bu nedenle, insan bireyi olduğu ulusun varlığını ve mutluluğunu düşündüğü kadar, bütün dünya uluslarının rahatını ve refahını da düşünmeli ve kendi ulusunun mutluluğuna değer verdiği ölçüde bütün ulusların mutluluğu için de hizmette bulunmaya elinden geldiğince çalışmalıdır. Çünkü dünya uluslarının mutluluğuna çalışmak, başka bir yoldan kendi rahatını ve mutluluğunu sağlamaya çalışmak demektir. Dünyada ve dünya ulusları arasında dirlik, açıklık ve iyi geçim olmazsa, bir ulus kendisi için ne yaparsa yapsın dirlikten yoksun kalır. En uzakta varsaydığımız bir olayın bize bir gün temas etmeyeceğini bilemeyiz. Bunun için insanlığın hepsini bir vücut ve her ulusu bunun bir organı saymak gerekir. Bir vücudun parmağının ucundaki acıdan diğer bütün organlar etkilenir.”¹

11) Çağdaşlık: Türkiye Cumhuriyeti çağdaş uygarlık düzeyine erişmeli ve hatta onun ötesine geçmeliydi. Çağdaş uygarlığı hangi devletler temsil etmekteyse Türkiye o devletlerle yakın işbirliği içinde olmalıydı.

Çağdaşlaşma, Batı taklitçiliği ya da Avrupa özentiliği demek değildi. Bu, yüzyıllar boyunca bağımsız yaşamış, köklü devlet geleneği olan bir ulusun, değişen dünyada layık olduğu yeri alması ve bu yeri koruması davasıydı. Atatürk çağdaş uygarlığı şöyle tanımlamaktaydı: “Çağdaş uygarlık öyle güçlü bir ateştir ki, ona kayıtsız olanları yakar, mahveder. Ülkeler çeşitli, ancak uygarlık birdir ve bir ulusun gelişmesi için de bu tek uygarlığa katılması gerekir.” Ve Atatürk, sözlerini şöyle sürdürmekteydi: “Biz, Batı uygarlığını taklitçilik yapalım diye almıyoruz. Onda iyi olarak gördüklerimizi kendi bünyemize uygun bulduğumuz için, dünya uygarlık seviyesi içinde benimsiyoruz.”² Büyük Önder, “**Türk milletinin yürümekte olduğu ilerleme ve medeniyet yolunda elinde ve kafasında tuttuğu meş’ale müspet ilimdir**” diyerek, Türk ulusuna çağdaşlaşma yolunu göstermekteydi.³

1 Karal, *age*, s. 181.

2 Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara, 1959, s. 176.

3 Kocatürk, *age*, s. 177.

12) Akılcılık: Atatürk'ün dış politikası ideolojik dogmalar ve önyargılar yerine akla ve bilime dayanıyordu. Bu nedenledir ki Atatürkçü dış politika, uluslararası ilişkilerde uzun süreli dostluklara ve düşmanlıklara bel bağlama yerine, karşılıklı yarar sağlamayı temel ilke olarak benimsemişti. Örneğin, Kurtuluş Savaşı yıllarında ve ertesinde Türkiye, yeni Sovyet Devleti'yle iyi ilişkiler kurmuş ve böylelikle Batılı devletler karşısındaki konumunu güçlendirmişti.

13) Eşitlik: Atatürk'ün dış politikada titizlikle savunduğu bir diğer ilke de, Türkiye ile diğer devletler arasında yasal açıdan mutlak eşitliğin var olmasıydı. Osmanlı döneminde Avrupalı devletler kapitülasyonlara dayanarak, Osmanlı halklarının sahip olmadıkları haklardan ve ayrıcalıklardan yararlanmış ve böylelikle Osmanlı İmparatorluğu yarı-sömürge konumuna indirgenmişti. Atatürk, yaşamı boyunca büyük devletlere, her ne biçimde olursa olsun haklar ve ayrıcalıklar tanınmasının şiddetle karşısında durdu.¹

14) Atatürk'ün dış politikası sömürgeciliğe karşıydı ve uluslararası hukuka saygılı olmaktan yanaydı. Atatürk sömürgecilik karşıtı tutumunu 1933 yılında şöyle ifade etmekteydi: “Sömürgecilik ve emperyalizm yeryüzünden yok olup, bunun yerine uluslar arasında hiçbir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir uyum ve işbirliği çağı egemen olacaktır.”

Büyük Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasını şöyle tanımlamaktaydı: “Ulusal politika demek, ulusal sınırlarımız içerisinde her şeyden önce kendi gücümüze dayanarak varlığımızı korumak, ulusun ve ülkenin gerçek mutluluğuna ve refahına çalışmak ve yabancı ideolojilerden (komünizm, panislamizm, panturanizm gibi) uzak kalmaktır.”

Yeni Türk Devleti'nin dış politikasının başarılı olmasının altında yatan temel etken, dış politika hedeflerinin Atatürk tarafından gerçekçi ve dar bir biçimde belirlenmiş olmasıydı. Oysa,

1 Aptülahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 38.

kendinden çok güçlü uluslara karşı Kurtuluş Savaşı'nı kazanmış bir ulusun lideri olarak Atatürk, döneminin diğer liderleri gibi (örneğin Hitler ve Mussolini) genişlemeci ya da yayılmacı bir dış politika izleyebilirdi. Ancak Atatürk böyle yapmamış; Türk devletinin olanaklarının ve gücünün bilincinde olarak, gerçekleştirilmesi daha akla yatkın olan hedefleri benimsemişti. İşte Atatürk'ün büyüklüğü burada yatmaktaydı! Yoksa O da Hitler ve Mussolini gibi askerî alanda kazanmış olduğu büyük zaferin etkisi altında kalarak, ulusunu sonu gelmeyecek maceralara sürükleyebilirdi. Ancak o Büyük İnsan böyle yapmamış ve benimsediği akılcı ve gerçekçi dış politika sayesinde ülkesini döneminin en itibarlı ve saygıdeğer devletleri arasına sokmayı başarmıştı.

İki Dünya Savaşı arasında, Almanya ile İtalya'nın saldırgan ve yayılmacı politikalar izlediği bir dönemde, Türkiye'nin barışçı bir dış politika izlemesi dünya kamuoyu tarafından da takdirle karşılanmaktaydı. Türkiye bir yandan barışçı bir dış politika izlerken, öte yandan da hiçbir koşulda bağımsızlığından ve toprak bütünlüğünden ödün vermeyeceğini dünya devletlerine göstermekteydi.

Saldırgan olmayan dış politikasıyla Türkiye, Doğu Akdeniz'de ve Ortadoğu'da barışçıl bir ortamın gelişmesinde de çok önemli bir rol oynamıştı. Türkiye, 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olduktan sonra, Ortadoğu'nun en güçlü devleti olarak görülmeğe başlandı. Böylelikle, Batılılarca "Avrupa'nın Hasta Adamı" olarak nitelendirilen Osmanlı Devleti'nin yerini, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde "Balkanlar'ın ve Ortadoğu'nun Sağlıklı Adamı" almıştı.

Atatürk'ün dış politikada önyargıları yoktu. O, değişen uluslararası durumu göz önüne alarak, barışçı Türkiye'nin çıkarları neyi gerektiriyorsa onu yapmaktaydı. Atatürk, 1921-1935 döneminde Sovyetler Birliği ile dayanışma içinde kalmış; 1936'dan sonra İngiltere ile yakınlaşma sağlayıp Türk dış politikasında Sovyet etkisini dengelemiş; İkinci Dünya Savaşı yaklaşırken de Mihver Devletleri'ne karşı İngiltere ve Fransa ile ittifak hazırlığına girişilmesini onaylamıştı.

Atatürk, Cumhurbaşkanlığı döneminde hiçbir yurtdışı ziyaretinde bulunmamış olmakla birlikte, yabancı devlet adamlarının Türkiye'yi ziyaretlerine büyük özen göstermekteydi. Atatürk'ü ziyaret için Türkiye'ye gelen başlıca yabancı devlet adamları şunlardı: 1928 Mayıs'ında Afgan Kralı Amanullah Han, 1931 Ocak'ında Japon Prensi Takamutsu, 1931 Temmuz'unda Irak Kralı Faysal, 1933 Ekim'inde Yugoslavya Kralı Aleksandar, 1934 Haziran'ında İran Şahı Rıza Pehlevi, 1934 Ekim'inde İsveç Veli-ahtı Gustav Adolf, 1936 Eylül'ünde İngiltere Kralı VIII. Edward, 1937 Haziran'ında Ürdün Kralı Abdullah, 1938 Haziran'ında Romanya Kralı Karol, 1930 Ekim'inde Yunanistan Başbakanı Venizelos, 1930 Ekim'inde Macaristan Başbakanı Bethlen ile öteki Balkan devletlerinin başbakanları ve dışişleri bakanları.

Mustafa Kemal, Afganistan Kralı Amanullah Han ile eşi Kraliçe Süreyya, TBMM Başkanı Kazım Özalp ile birlikte Başvekil İsmet İnönü'nün verdiği ziyafete katılırken (Mayıs 1928)

Mustafa Kemal, Cumhuriyet Bayramı'nda Yunanistan Başbakanı Venizelos ve Macaristan Başbakanı Bethlen ile (29 Ekim 1930)

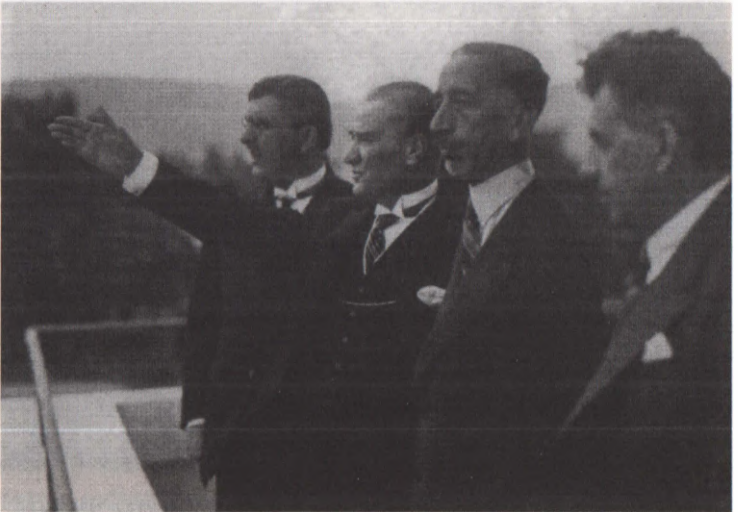
Mustafa Kemal, Japon Prensi Takamutsu ile eşi onuruna Ankara Palas'ta verilen bir yemekte (13 Ocak 1931)

Mustafa Kemal, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) ile Cumhuriyet Bayramı kutlamaları sırasında Ankara Hipodromu'nda görüşürken (29 Ekim 1933)

Mustafa Kemal, Irak Kralı Faysal'ı karşılar
(6 Temmuz 1931)

Mustafa Kemal, Irak Kralı Faysal ile Marmara Köşkü'nde
(8 Temmuz 1931)

Mustafa Kemal, Yugoslavya Kralı Aleksandar ile İstanbul'da
Dolmabahçe Rıhtımı'nda
(4 Ekim 1933)

Atatürk, İran Şehinşahı Rıza Pehlevi ile Çankaya Köşkü'nde
(16 Haziran 1934)

Atatürk, İsveç Veliatı Gustav Adolf ile Çankaya Köşkü'nde
(3 Ekim 1934)

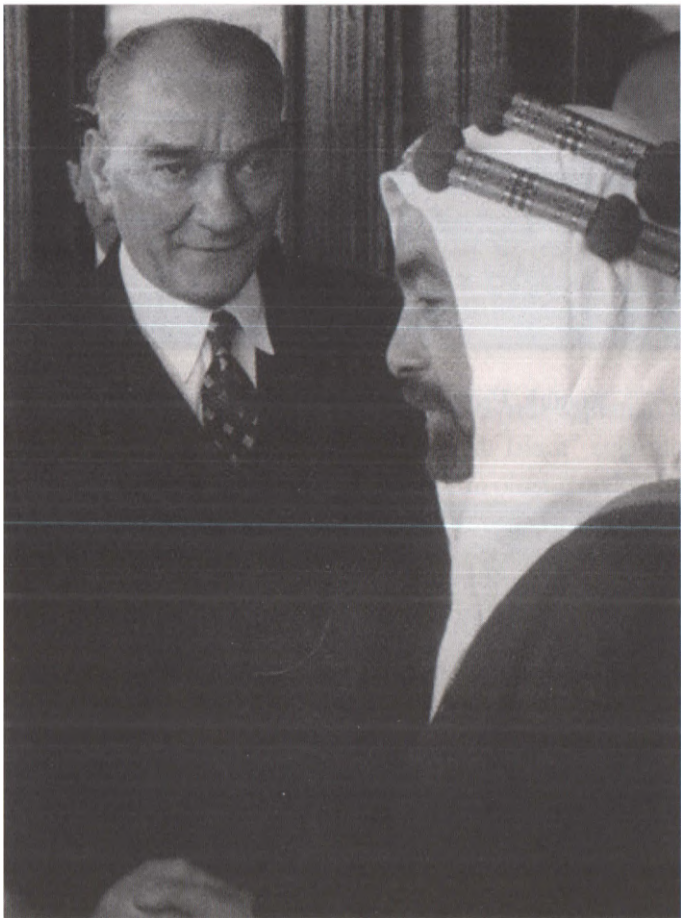

Atatürk, İngiltere Kralı VIII. Edward ile İstanbul'da
(4 Eylül 1936)

Atatürk, İngiltere Kralı VIII. Edward'ı Dolmabahçe Sarayı
rıhtımında karşılarken
(4 Eylül 1936)

Atatürk, Ürdün Kralı Abdullah ile
(6 Haziran 1937)

Atatürk, Ürdün Kralı Abdullah ile *Ertuğrul* yatında
(6 Haziran 1937)

Atatürk, Romanya Genelkurmay Başkanı General Şikityu ile
Çankaya Köşkü'nde
(29 Ekim 1937)

SAVAŞ ve DİPLOMASİ YAN YANA (1920-1922)

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başında, öncelikle kurulacak olan yeni Türk Devleti'nin gelecekteki coğrafi ve siyasi varlığının temelini ne olacağının belirlenmesi ve bunun bir ulusal program olarak ilan edilmesi gerekiyordu. Yeni devletin ulusal programını oluşturan "Misak-ı Milli"nin temel ilkesi kayıtsız ve şartsız ulusal egemenlikti.

Misak-ı Milli'nin dış politikaya ilişkin hükümleri özet olarak şöyleydi:

1) 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkesi'nde saptanan sınır çizgisinin içinde ve dışında kalan, "Osmanlı-İslam" çoğunluğunun yerleşik olduğu yerler ayrılmaz bir bütün oluşturmaktadır; bu çizginin dışında kalan ve ateşkesin akdi sırasında düşman ordularının işgali altında bulunan, Arap çoğunluğunun yerleşik olduğu yerlerinkaderi bu ülkelerin halkının serbest oyuyla belirlenecektir.

2) Daha önce halkın serbest oyuyla anavatana katılmayı kabul etmiş bulunan Kars, Ardahan ve Batum için gerekirse yeniden serbest oya başvurulması kabul edilebilir.

3) Batı Trakya'nın yasal statüsü de bu bölge halkının serbest oyuyla saptanmalıdır.

4) Hükümet ile Hilâfet'in merkezi olan İstanbul kenti ile Marmara Denizi her türlü tehlikeye karşı korunmalıdır; bu esas saklı kalmak koşuluyla, Akdeniz ve Karadeniz Boğazları'nın yabancıların ticaretine ve gidiş gelişlerine açılması konusunda, bütün ilgili devletlerle birlikte verilecek karar geçerli sayılacaktır.

5) Müttefik devletlerle düşmanlar arasında yapılan antlaşmalar gereğince azınlıkların hakları, civar ülkelerde bulunan Müslüman halkların da aynı haklardan yararlanması koşuluyla tarafımızdan korunacaktır.

6) Ulusal ve ekonomik gelişmemizin gerçekleşebilmesi ve işlerimizin daha modern bir biçimde yönetilebilmesi için, her devlet gibi bizim de gelişmemizde bağımsızlığa ve tam bir serbestliğe sahip olmamız, yaşamımızı ve varlığımızı sürdürebilmemiz için gereklidir. Bu nedenle, siyasal, adlî, malî ve diğer konularda gelişmemize engel olabilecek koşullara karşıyız. Boğazlar'a ilişkin sorunlarımızın çözümü de bu ilkelere aykırı olmayacaktır.¹

Mustafa Kemal, ABD Başkanı Woodrow Wilson'un Birinci Dünya Savaşı ertesinde ülkemize gönderdiği General Harbord'a şunları söylemişti:² "Biz bin yıllık geçmişi olan, kabiliyet ve kudretini Avrupa, Asya ve Afrika'da göstermiş bir milletiz. Son yüz yıl içinde Avrupa devletlerinin entrika ve müdahaleleri, kapitülasyonlar, hükümetin aczi bizi bugünkü halimize düşürmüştür. Eğer yurdumuz yabancı entrikasından kurtulur ve işlerini ulusal isteklere saygı gösteren bir hükümete bırakabilirse, bütün dünya için memnunluk kaynağı olan bir duruma gelir."³ Ve Mustafa Kemal, sözlerini şöyle sürdürmüştü: "İngiltere; Hindistan ve Mısır'daki tecrübelerine dayanarak, Türk ulusunu bir sürü durumuna sokmak istiyor, aydınları hapse atıyor, yurdu parçalıyor, Kürtleri bizden ayırmak istiyor. Ferit Paşa, ajanlarla Anadolu'da kargaşalık çıkartıldığını, onun suç ortağı olan İngilizler de, Hristiyanların öldürüldüklerini ya da öldürüleceklerini yayıyorlar."⁴

Ulusal Hükümet'in İmzaladığı İlk Barış Antlaşması: Gümrü Antlaşması (2/3 Aralık 1920)

Mustafa Kemal'in önderliğindeki Ulusal Hükümet'in yabancı bir devletle imzalamış olduğu ilk antlaşmadan söz etme-

1 Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990, s. 8-9.

2 Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD Başkanı Wilson'a Osmanlı topraklarının bir bölümü üzerinde vasilik etmesi önerilmişti. Wilson bu hususta bir karar vermeden önce General Harbord'u Mustafa Kemal'le görüşmek üzere Anadolu'ya gönderdi.

3 Akşin, *age*, s. 25.

4 *Age*, s. 24.

den önce kısaca Kafkaslar'daki duruma bir göz atalım. Sovyet Devrimi'nden sonra Kafkasya Rusya'dan ayrılmış ve bu bölgede Mayıs 1918'de üç ülke bağımsızlığını ilan etmişti: Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan. 27-28 Nisan 1920'de Azerbaycan'da Bolşevik rejimi iktidara geçti. Bakû'ya yerleşen Bolşevikler Kafkasya'nın öteki bölgelerinde de karışıklıklar çıkarmaya başladı. Mayıs-Haziran 1920 tarihlerinde Erivan Ermeni Cumhuriyeti'nde Bolşevik ayaklanmaları oldu. Gürcistan'da da Menşevik bir hükümet iktidardaydı.¹ Gürcistan ile Ermenistan bağımsız birer devlet olmakla birlikte, Sovyetler Birliği bu devletleri ele geçirmek niyetindeydi.

Haziran 1920'de Ermeniler Kafkasya'daki Türk azınlıklarına karşı zulme başlamış ve Müttefiklerin onlara bıraktığı Kuzeydoğu Anadolu'yu işgale kalkışmışlardı. Türk kuvvetleri Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Kafkasya'yı boşaltırken birçok yerde bölgesel Türk Hükümetleri kurdular. Ermeniler Haziran 1920'de, bu bölgesel hükümetlerin bulunduğu yerlerden biri olan Oltu'yu işgal ettiler ve birçok yerde, kaçamayan Türklere karşı katliam gerçekleştirdiler. Bu durumu 7 Temmuz'da Ankara Hükümeti Dışişleri Bakanlığı protesto etmiş ve Ermenilere ultimatoma vermişse de, o sırada askerî harekât başlatmak doğru görülmemişti, çünkü İngiliz Hükümeti Kafkasya'daki bütün kıtalarını geri çekmeye karar vermişti. Böyle bir zamanda gerçekleştirecek bir Türk-Ermeni savaşı, İngiliz askerlerinin hem Kafkasya'da kalmasını hem de Ermenilere fiili İngiliz yardımının sağlanmasını gerektirebilirdi.² İşte bu konuya ilişkin olarak Atatürk *Nutuk*'ta şunları dile getirmektedir:

“Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan bu yana Ermeniler, gerek Ermenistan içinde gerek sınıra yakın yerlerde Türkleri

1 1898'de Rusya'da kurulan Sosyal Demokrat İşçi Partisi sonraları Bolşevik ve Menşevik olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Bolşevikler küçük ve devrimci bir elitin denetiminde bir parti kurma düşüncesindeyken, Menşevikler daha geniş ve katılıma açık bir örgüt kurmak istiyordu. Bolşeviklerin lideri Lenin, Menşeviklerin lideri ise Troçki'ydi.

2 Bayur, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, s. 65.

toptan öldürmekten hiç vazgeçmiyordu. 1920 sonbaharında Ermenilerin yaptığı kötülükler dayanılmaz bir kerteğe geldi. Ermeniler üzerine yürümeye karar verdik. 9 Haziran 1920’de Doğu bölgesinde geçici seferberlik ilan ettik. On Beşinci Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa’yı Doğu Cephesi Komutanı yaptık. 1920 Haziran’ında Ermeniler, Oltu’da kurulan yöresel Türk Hükümeti’nin üzerine yürüyerek, bölgeyi ele geçirdiler. Dışişleri Bakanlığımız’ca Ermenilere 7 Temmuz 1920’de kesin süreli bir nota verildi. Ermeniler, saldırıdan vazgeçmediler. Sonunda seferberlikten üç buçuk, dört ay kadar sonra Kötek, Bardız bölgelerinde toplanan kuvvetlerimize Ermenilerin saldırısı ile savaşa başlandı.”¹

Atatürk, Türk ordusunun 30 Eylül 1920’de Sarıkamış ile Göle’yi, 30 Ekim’de Kars’ı ve 7 Kasım’da da Gümrü dahil olmak üzere Arpa Çayı’nın doğusundaki bölgeleri Ermenilerin elinden aldığını belirtmekteydi.² Şimdi yine *Nutuk*’tan Atatürk’ün söylediklerini aktarmayı sürdürüelim:

“Ermeniler, 6 Kasım’da savaşı bırakmak ve barış yapmak için bize başvurmuşlardı. Biz de, ateşkes antlaşması ile ilgili maddeleri Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla 8 Kasım’da Ermeni ordusuna bildirdik. 26 Kasım’da başlayan barış görüşmeleri 2 Aralık’ta sona erdi ve 2/3 Aralık 1920 gecesi Gümrü Antlaşması imzalandı.

“Baylar, **Gümrü Antlaşması, Ulusal Hükümet’in yaptığı ilk antlaşmadır.** Bu antlaşma ile, düşmanlarımızın Harşit vadisine dek olan Türk ülkelerini kendisine bağışlamayı tasarladıkları Ermenistan, Osmanlı Devleti’nin 1877 Savaşı’nda yitirmiş olduğu yerleri Ulusal Hükümet’e bırakmakta ve böylece, saf dışı edilmekteydi. Doğu’daki durumlarda önemli değişiklik olması yüzünden, bu antlaşmanın yerine daha sonra yapılan 16 Mart

1 Atatürk, *Söylev (Nutuk)*, II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1964, s. 339.

2 Bu arada Sovyetler Birliği Ermenistan’ın içişlerine karışmaya başlamış, Sovyetler’in bu müdahaleleri sonucunda Ermenistan’daki Batı yanlısı hükümet devrilmiş ve Bolşevikler iktidarı ele geçirmişti.

1921 tarihli Moskova Antlaşması ile 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması geçmiştir.”¹

Ermeniler Batum ile Viçe arasında bir liman ile Van, Bitlis, Muş ve Hinistan topraklarını istemişlerse de, kısa zamanda bu iddialarından vazgeçip Oltu, Sarıkamış ile Kars’ı Türklere bırakan antlaşmayı imzalamıştı. Böylelikle Ermenistan, Osmanlı Devleti’nin 1877-1878 Savaşı’nda yitirdiği yerleri yeniden Türk Ulusal Hükümeti’ne terk etmekteydi.² Buna karşılık Türk Hükümeti de işgal ettiği Gümrü’yü Ermenistan’a terk etmeyi kabul etmişti. Ermenistan’ın geri kalan topraklarında ise Sovyet Cumhuriyeti ilan edildi. Ermenistan Sovyetler’in nüfuzu altına girmişti.

Gürcistan’ın durumuna gelince; 1920 yılı içinde önce Azerbaycan’da, sonra da Ermenistan’da birer Bolşevik Hükümeti kurmayı başaran Sovyetler Birliği, Gürcistan’daki Menşevik Hükümeti’ni devirme girişimlerinde bulunuyordu. Sovyetler’e karşı Ankara Hükümeti’nin yardımını sağlamak için Gürcü Hükümeti, Ankara ile ilişki kurmuş ve 1921 Şubat’ında Ankara’ya Simeon Medivani’yi elçi olarak göndermişti. Bu arada, Sovyet güçleri 20 Şubat’ta Gürcistan’ı istilaya başlamıştı. Bunun üzerine Ankara Hükümeti, 22 Şubat’ta Gürcü Hükümeti’ne verdiği ultimatomda, Brest-Litovsk Antlaşması ile Türkiye’ye verilen ve halen Gürcülerin elinde bulunan Artvin ile Ardahan’ın iadesini istedi.³ Bu talebin Gürcü Hükümeti tarafından kabul edilmesi üzerine bu bölgeler Türkiye’ye terk edildi. Kâzım Karabekir komutasındaki Türk orduları, Sovyet ordularının Batum’a yaklaşmasından bir hafta önce, 11 Mart’ta Batum’u kayıtsız şartsız işgal ettiler. Bu arada Sovyet saldırısı karşısında Gürcü Hükümeti 25 Şubat’ta Tiflis’i boşaltmış, 14

1 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu (basıma hazırlayan), *Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Söylev*, cilt I-II, 19. basım, Çağdaş Yayınları, İstanbul, Ekim 1990, s. 262-263.

2 Bayur, *Türkiye Devleti’nin Dış Siyaseti*, s. 67-68.

3 3 Mart 1918’de Rusya ile ona karşı savaşan devletler arasında Brest-Litovsk Barış Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşma ile Rusya Polonya, Baltık Devletleri, Finlandiya, Ukrayna ve Beyaz Rusya topraklarının bir bölümünü yitirmekteydi.

Mart'ta Sovyetler'le ateşkes antlaşması imzalamış ve 17 Mart'ta Sovyetler ile akdettiği bir sözleşmeyle, Batum'un Sovyetler Birliği tarafından işgalini kabul etmişti. Aynı gün Gürcü Hükümeti ülkeyi terk etmekte ve 19 Mart'ta Gürcistan'da Sovyet Cumhuriyeti ilan edilmekteydi.

Gürcistan ile ilişkiler konusunda Atatürk şunları söylüyordu: "1920 Temmuz'unda Batum'u İngilizler boşaltınca, hemen Gürcüler ele geçirdiler. Bu durum Brest-Litovsk ve Trabzon Antlaşmalarına aykırı olduğundan, 25 Temmuz 1920'de protesto edildi.

"Ankara'da 8 Şubat 1921'de güven mektubunu sunmuş olan Gürcistan Elçisi ile Türkiye-Gürcistan Antlaşması için görüşme başlamıştı.¹ 23 Şubat 1921'de verdiğimiz kesin süreli bir nota üzerine Ardahan, Artvin ile Batum'un bize bırakılması kabul edildi. Bundan on beş gün sonra Batum'a girdik. Daha sonra, Moskova Antlaşması gereğince Batum boşaltıldı ama ele geçirdiğimiz öteki yerlerin anayurda bağlılığı pekiştirildi."²

Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması (Moskova Antlaşması) (16 Mart 1921)

Mustafa Kemal silah, cephane ve para sağlamak ve aynı zamanda arkamızı da güvenlik altına almak üzere Halil Paşa'yı Eylül 1919'da gizlice Sovyetler Birliği'ne göndermişti. Halil Paşa, Bakû'da Komünist Partisi yetkilileriyle bir süre görüşmeler yapmış ve böylece Sovyetler'le köprü kurmayı başarmış ve Mayıs 1920'de Türk ulusal güçlerinin temsilcisi olarak Sovyet Dışişleri Bakanı ile temasa geçmişti. Öte yandan Sovyet yetkilileri de emperyalistlerin boyunduruğundan kurtulmak isteyen Doğulu uluslara her türlü maddî ve manevî yardımda bulunmayı ilke olarak kabul ettiklerini dünya kamuoyuna ilan ediyordu. Sovyetler Birliği bir yandan Ulusal Hükümet'le

1 Simeon Medivani, Mustafa Kemal'e itimatnamesini (güven mektubu) sunan ilk büyükelçiydi.

2 Velidedeoğlu, *age*, s. 263-264.

görüşmelerde bulunuyor ve onu yardım sözüyle oyalıyor, öte yandan da Enver Paşa ile görüşüyor¹ ve onu gerektiği zaman kullanmak üzere el altında bulunduruyordu.²

Sovyet yetkililerinin görüşlerine göre, Mustafa Kemal'in gelecekteki Türkiye'nin politikasına ilişkin programı basit, kesin ve açıktı. Bu, Misak-ı Millî sınırları içinde özgür ve egemen bir Türkiye Devleti kurmaktı. Oysa Enver Paşa'nın hayali eski Osmanlı İmparatorluğu'nu diriltmekti; hatta düşünceleri arasında, bir Müslüman Türk birliği kurmak bile vardı.

Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Moskova'ya bir kurul gönderme kararı aldı. Moskova'ya gönderilecek kurul, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in başkanlığında İktisat Bakanı Yusuf Kemal Bey, Dr. Miralay İbrahim Tali, Lazistan Mebusu Osman Bey ile Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Seyfi Bey'den oluşuyordu. 11 Mayıs 1920'de Ankara'dan yola çıkan ve Trabzon üzerinden denizyoluyla Karadeniz'i geçen kurul, 69 günlük bir yolculuktan sonra Moskova'ya varabilmişti. Kurul'un temel görevi Sovyetler Birliği ile ilişki kurmaktı. Sovyetler Birliği de Ankara Hükümeti gibi iç ve dış düşmanlara karşı savaş vermekteydi. Sovyet Hükümeti de Ankara Hükümeti gibi Batılı devletlerin tehdidi altında bulunuyordu. Bu nedenle Ankara Hükümeti en doğal müttefiki olarak Sovyetler Birliği'ni görmekteydi.

1 Enver Bey (1881-1922), Terakki ve İttihat Cemiyeti'ne 12. üye olarak katılmıştı. Askerlik yaşantısı başarılarla dolu olan Enver Paşa, 1914'te Harbiye Nazırlığı görevine getirildi. Enver Paşa, Sultan Reşat'ın yeğeni Emine Naciye Sultan ile evlenerek "damadı şehriyari" olmuştu. Enver Paşa, 2 Ağustos 1914 tarihinde, gizli nitelikteki Osmanlı-Alman-Avusturya İttifak Antlaşması'nın imzalanmasında ve Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinde başrolü oynamıştı. Enver Paşa 26 Nisan 1915'te Harbiye Nazırlığı'nın yanı sıra Padişah adına Başkumandan Vekili oldu. Osmanlı orduları 1917 yılından itibaren Filistin, Irak ile Suriye'de İngiliz saldırıları karşısında sürekli yenilgiye uğrayınca 14 Ekim 1918'de görevinden ayrılan Enver Paşa, 2 Kasım 1918'de Cemal ve Talât Paşalarla birlikte önce Odessa'ya, oradan da Aralık ayında Berlin'e kaçmıştı.

2 Sakarya Zaferi, Ankara'nın güçlü olduğunu Sovyetler'e göstermişti. Sovyetler İstanbul Hükümeti'nin Türkiye'ye egemen olmasını istemiyor ve Ankara'yı yeğliyordu; ancak İstanbul Hükümeti'nin galip gelmesi olasılığına karşı Enver Paşa'yı da ihtiyaten elinde tutuyordu.

Öte yandan Sovyetler Birliği, Asya'daki ulusları Avrupalı sömürgecilere karşı ayaklandırmada Türkiye'nin yardımcı olabileceğini ümit etmekte ve Ankara ile işbirliğini bu açıdan değerlendirmekteydi. Ayrıca Sovyetler Birliği Türkiye'ye komünistliği yaymaya da çalışacaktı. Sovyetler Birliği, Misak-ı Milli sınırlarını kabul etmekle birlikte, Doğu vilayetlerinin, Kürdistan'ın, Lazistan'ın ve Batum'un kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesinden söz ediyor ve Ermenistan'a Türk topraklarının verilmesinde diretiyordu.

Bekir Sami Bey'in başkanlığındaki kurul Moskova'da Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin, Müsteşarı Karahan ve Lenin'le¹ görüşmeler yapmıştı. Başlıca görüşme konuları şunlardı: Sovyetler Birliği ile ilişkileri düzene sokmak; Enver ve Halil Paşaları Türk Devleti adına konuşmaktan menetmek; Türk Devleti'ne yapılacak yardımı bir programa bağlamak ve Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir dostluk ve ittifak antlaşması yapmak.

Bekir Sami Bey heyeti ile Sovyet heyeti tarafından hazırlanan dostluk antlaşması tasarısı 24 Ağustos 1920 tarihinde parafe edilmişti.² Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin, Bekir Sami Bey'e dostluk antlaşmasına ve bunun sonucu yapılacak yardıma karşılık olarak Bitlis, Van ile Muş illerini istediklerini söylemiş ve bu isteklerinin Enver ve Halil Paşalar tarafından kabul edildiğini belirtmişti.³ Bekir Sami Bey ise bu paşaların söz söylemeye yetkili olmadıklarını ve Türklerin Yunanistan ile Ermenistan'a toprak kaptırmamak için iki cephede savaşmakta olduklarını ileri sür-

1 Vladimir İlyiç Lenin, Marksist-Leninist ideolojinin fikrî önderi, Ekim Devrimi'nin lideri ve Sovyetler Birliği'nin kurucusuydu. Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin öncüsü olan Rusya Komünist Partisi'nin (Bolşevik) ilk lideri olan Lenin bilimsel sosyalizmin Marx ve Engels sonrası geliştiricilerindendi. Lenin'in en büyük amacı, kapitalizmin uzlaşmaz sınıf çelişkilerinden proleter bir dünya devrimi yaratıp toplumsal sınıf karşıtlıklarının olmadığı insan toplumunun tarihsel oluşumuna öncülük etmektir.

2 Bir sözleşmenin parafe edilmesi, imza aşamasından önce yalnızca parafla imzalanması demektir.

3 Çarlık Rusyası, merkezi Van olmak üzere bir Ermenistan devleti kurmak ve bunu atlama taşı yaparak İskenderun'a değin sarmak istemişti. Çarlık Rusyası'nın başaramadığı işi bu sefer Bolşevikler yapmak istiyordu.

dü. Mustafa Kemal'in Misak-ı Milli sınırlarından hiçbir ödünde bulunmayacağını kesin bir dille söylemesi ortalığı yatıştırmıştı.

Mustafa Kemal, 21 Kasım 1920'de, Batı Cephesi Kumanda-nı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'yı Büyük Millet Meclisi'nin onayıyla Moskova Büyükelçiliği'ne atamaktaydı. Ali Fuat Paşa heyeti Moskova'ya gitmek üzere 14 Aralık 1920'de Ankara'dan ayrıldı. Türk heyeti Moskova'ya varduktan sekiz ay sonra, 16 Mart 1921'de Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşma, Türk Devleti'nin Doğu sınırlarını güvence altına alması ve Batılı devletlerle girişilen görüşmelerde Türklerin pazarlık gücünü artırması bakımından çok önemliydi.

Antlaşmada yer alan "Türkiye" deyimıyla, Misak-ı Milli sınırları içinde kalan arazi kastediliyor ve bu arazinin Kars ile Ardahan'ı da kapsamı öngörülüyordu. Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması uyarınca Batum ile çevresi Sovyet Gürcistanı'na terk edilecek, ancak Türkiye Batum limanını serbestçe kullanabilecekti. Nahçıvan ise başka bir devlete terk edilmemek koşuluyla Azerbaycan'ın koruyuculuğu altına konulmaktaydı. Boğazlar sorunu, Karadeniz'e sahildar devletlerin temsilcilerinin katılacağı bir konferansta ele alınacaktı. Sovyet Hükümeti, Çarlık Rusyası'na verilmiş olan kapitülasyon haklarından feragat etmekteydi.¹

Moskova Antlaşması'nın imzalanmasının altında yatan başlıca nedenler şunlardı: Ermenistan ordusunun yenilgiye uğraması; 6-10 Ocak 1921'de Birinci İnönü Savaşı'nın kazanılmış olması; Ulusal Hükümet temsilcilerinin 21 Şubat-12 Mart 1921 tarihlerinde yapılan Londra Konferansı'na çağırılması; Fransızların Türk ulusal hareketine olumlu yaklaşması ve İngiliz-Rus Ticaret Anlaşması'nın imzalanması.²

1 Gönübol, Sar, *age*, s. 22-23.

2 Akşin, *age*, s. 72.

Kars Antlaşması (13 Ekim 1921)

Sakarya Zaferi'nin ertesinde Kars'ta Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Sovyetler Birliği arasında bir konferans düzenlenmişti. Konferansın sonucunda 13 Ekim 1921'de imzalanan Kars Antlaşması ile Türkiye'nin Doğu sınırı kesinleşmekteydi. Bu antlaşmayla Batum Gürcistan'a bırakılmakta, Azeri Türklerinin yoğun olarak yaşadığı Nahçıvan bölgesine özerklik verilmekteydi. Türk Devleti, Ermeni savaş tutsaklarının vatanlarına iadeleri dışında, Ermenilere başka hiçbir ödünde bulunmayacaktı. Türkiye Ermenilere Sarıkamış'ta ya da Oltu'da ekonomik haklar tanımayı ve Ani kentini Ermeni topraklarına dahil etmeyi reddetmekteydi. Benzer biçimde Gürcülere de sert koşullar kabul ettirilmişti. Artvin'i ve Ardahan'ı yitiren Gürcüler Türklere Batum limanına ve kentine serbest giriş hakkı tanımaya mecbur bırakılmıştı.¹ Öte yandan Azerbaycan'a, Gürcistan'a ve Ermenistan'a daha önce verilmiş olan kapitülasyonlar kaldırılmıştı.

Kars Antlaşması ile Türk Hükümeti, Misak-ı Milli'yi üç devlete daha tanıtmış oluyordu. Bu antlaşmayla Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan, Türkiye'nin Moskova Antlaşması'yla saptanan Doğu sınırlarını kabul etmekte ve onaylamaktaydı. Kars Antlaşması, Türk Ulusal Hükümeti açısından büyük bir utkuyken, Müttefikler ve özellikle İngiltere açısından mutlak bir başarısızlığı ifade ediyordu.

Simeon Aralov, 1922 Ocak'ında Sovyetler Birliği'nin yeni büyükelçisi olarak Ankara'ya gelmişti. Aralov, 29 Ocak 1922 tarihinde Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'i resmen ziyaret etmiş ve 30 Ocak 1922'de Mustafa Kemal Paşa'ya güven mektubunu sunmuştu. Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı bir konuşmada, Türk dış politikasının temelini Sovyet Rusya ile dostluğun oluşturduğunu belirtmekteydi; ancak bu dostluğun karşılıklı olması ve Moskova tarafından dikte edilmemesi gerekiyordu.²

1 Salahi R. Sonyel, *Turkish Diplomacy, 1918-1923, Mustafa Kemal and the Turkish National Movement*, Sage Publications Ltd., Londra, 1975, s. 129.

2 Age, s. 132.

Batılı Devletlerle İlişkiler

Atatürk, duygularıyla değil gerçeklere bakarak, ülkesinin genel çıkarlarına uygun gördüğü yolda yürümeyi bilen bir devlet adamıydı ve bu nedenle, geçmişteki üzüntü verici olayları göz önüne almayarak, Batılılarla uzlaşmaya varmanın bir yolunu bulmayı istiyordu.

Ankara Hükümeti, Ali Fuat Paşa'yı Moskova'ya büyükelçi olarak göndermesinin ertesinde, Batılı devletlerden Fransa ile temasa geçmişti. Savaş içinde İngiltere ile akdettiği gizli antlaşmalarla Suriye'ye ve Kilikya'ya yerleşen Fransa, gerek Arapların gerek Türklerin ciddi direnişleriyle karşılaşmış ve Güney Anadolu'da yenilgilere uğramıştı. Mayıs 1920'de Fransızlar Türk Devleti ile yirmi gün süreli bir ateşkes antlaşması imzaladı.

Ocak 1921'de Batı Cephesi'nde İnönü Savaşı sonunda kazanılan ilk Türk zaferi İtilaf Devletlerine Sevr Antlaşması'nın uygulanamayacağını göstermişti.¹ Birinci İnönü Zaferi'nden sonra, yani 25 Ocak 1921'de, Paris'te Müttefikler arasında bir toplantı yapılmış ve bu toplantıda, İstanbul Hükümeti'yle Ulusal Hükümet'in katılacakları bir konferansın Londra'da toplanmasına karar verilmişti.

Londra Konferansı (21 Şubat 1921-12 Mart 1921)

Müttefikler, 26 Ocak 1921'de İstanbul Hükümeti'ni Londra Konferansı'na davet ederken, gönderilecek heyet arasında Ankara Hükümeti temsilcilerinin de bulunmasını istemişti. Ancak dolaylı olarak yapılan bu daveti Mustafa Kemal reddetti. Londra'ya gitmek üzere bir temsilci heyetinin oluşturulması ve ancak doğrudan doğruya bir davetin yapılması durumunda Londra'ya gidilmesi kararını almıştı.

Londra Konferansı'na katılacak heyet konusunda Bakanlar Kurulu Başkanı Fevzi Paşa'nın 30 Ocak 1921 tarihinde Sadra-

1 Sevr Antlaşması, Birinci Dünya Savaşı'nı kazanan devletlerin savaşta yenik düşmüş olan Osmanlı Devleti'ne 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalatıldıkları barış antlaşmasıydı. Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti parçalara bölünüyor ve yalnızca Anadolu'nun ufak bir parçası Türklere bırakılıyordu.

zam Tevfik Paşa'ya gönderdiği telgrafta, Londra Konferansı'na katılacak Türkiye Delegeler Kurulu'nun Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nce seçilip gönderileceği belirtilmekte ve bu delegeler kurulunun Türkiye'yi temsil edecek tek kurul olduğunun Tevfik Paşa tarafından İtilaf Devletlerine bildirilmesi istenmekteydi.¹

Tevfik Paşa, bu telgrafa verdiği yanıtta, İtilaf Devletlerinin Anadolu delegelerini tek başlarına Londra Konferansı'na kabul etmediklerini bildirdi. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi'nce Londra'ya gönderilecek kurulun Türkiye'yi temsil edecek biricik kurul olduğunu kesinlikle dile getirmişti.²

Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyet, Ankara Hükümeti'ni temsilen Şubat 1921'de toplanan Londra Konferansı'na katıldı. Konferansa İstanbul Hükümeti adına da Tevfik Paşa katılmıştı. Böylelikle Londra Konferansı'nda hem İstanbul hem de Ankara Hükümetleri temsil edilmiş oluyordu. Ancak, Ankara ve İstanbul temsilcileri arasında varılan anlaşmanın sonucunda, Londra görüşmelerinde Bekir Sami Bey'in her iki heyet adına hareket edeceği kararlaştırılmıştı.

Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Londra Konferansı'na katılmasının başlıca amacı Misak-ı Milli'yi Batılı devletlere tanıtmaktı. Ankara Hükümeti Türklerin başlıca isteklerinin, ulusal sınırları içerisinde bağımsız yaşamak olduğunu ve bu isteğin "Wilson ilkeleri"yle de uyumlu olduğunu dünyaya duyurmak istiyordu. İşte Mustafa Kemal'in Bekir Sami Bey'e verdiği yönergelerin esası buydu.³ Oysa konferansa katılan İngiltere, Fransa ile İtalya'nın amaçları, İzmir ve Trakya hakkında kendilerinin verecekleri hükmün kabul edileceğine dair Türklerden söz almak ve Sevr Antlaşması'nın kendilerine ait hükümlerini hafif değişikliklerle Türklere onaylatmaktı.

Yunanlar Anadolu'dan çekilmeyi kabul etmediklerinden ve Türkler de Anadolu boşaltılmadıkça anlaşmaya varmayı düşünmediklerinden Londra Konferansı sonuçsuz kalmıştı.

1 Velidedeoğlu, *age*, s. 302.

2 *Age*, s. 303.

3 Bayur, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, s. 79.

Bekir Sami Bey'in İmzaladığı İkili Antlaşmalar

Londra Konferansı sonucunda, Bekir Sami Bey ile İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri arasında ayrı ayrı antlaşmalar imzalanmıştı. Ancak bu antlaşmalar ne yazık ki Misak-ı Milli'nin ne ruhuyla ne de metniyle bağdaşan antlaşmalardı.

Fransız Başbakanı Briand ile Bekir Sami Bey arasında 11 Mart 1921 tarihinde imzalanan antlaşma gereğince, Güney cephesinde çatışmaya son verilecek ve bu bölgedeki Türk kuvvetleri silahtan arındırılacaktı. Fransızlarca oluşturulan güvenlik güçleri ise yine görevlerinde kalacaktı. Güney bölgesinde Fransızlara bazı yönetsel yetkiler verilecek; Fransa'nın boşaltacağı yerlerin ve Elazığ, Diyarbakır ile Sivas illerinin ekonomik kalkınması için Fransız sermayesinden yararlanılacak; Fransızlara bu bölgelerde ekonomik ayrıcalıklar tanınacak ve Ergani madenlerini işletme hakkı da Fransızlara verilecekti.¹ Güneydeki sınır Sevr Antlaşması'na kıyasla düzeltilerek Gaziantep ve Urfa Türklere bırakılacaktı.

Öte yandan, İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Sforza ile Bekir Sami Bey arasında 12 Mart 1921'de imzalanan antlaşma gereğince İtalya, İzmir ile Trakya'nın Türkiye'ye iadesini savunacak; buna karşılık İtalya'ya İzmir dışında, Antalya, Burdur, Muğla, Isparta Sancaklarıyla Afyonkarahisar, Kütahya, Aydın ile Konya Sancaklarının sonradan saptanacak kısımlarında ekonomik girişimler için öncelik hakkı tanınacaktı. Bundan başka, bu bölgelerde Türk Hükümeti'nin ya da Türk sermayesinin gerçekleştiremeyeceği ekonomik faaliyetlerin İtalyan sermayesince üstlenilmesi ve Ereğli madenlerinin bir İtalyan-Türk ortaklığına devredilmesi de kabul edilmekteydi.²

Bekir Sami Bey'in İngiliz temsilcilerle 16 Mart'ta imzaladığı antlaşma ise esirlerin mübadelesine ilişkindi. Bu antlaşma gereğince, Türklerin elinde bulunan İngiliz esirlerinin hepsi geri verilecek; buna karşılık İngilizler yalnızca "Ermenilere ve İngiliz

1 Atatürk, *Söylev (Nutuk)*, II, s. 407.

2 Age, s. 407-408.

esirlerine zulüm ya da kötü muamele” etmemiş olan Türk esirlerini iade edecekti.¹ Görüldüğü üzere, bu son derece yoruma açık bir ifadeydi ve taraflar arasındaki eşitlik ilkesini ihlal etmekteydi. Öte yandan, Malta’daki Türk esirlerini korumada ve onlara karşı kötü davranışlarda bulunulmasını önlemede Türklerin elinde koz olarak İngiliz esirleri bulunduğundan, bu esirlerin geri verilmesinden sonra, tutsak durumunda olan Türk esirleri tamamıyla İngilizlerin insafına terk edilmiş olacaktı.²

Bekir Sami Bey bu ikili antlaşmaları Ankara’ya danışmadan ve Büyük Millet Meclisi’nin onayını almadan imzalamıştı. Türkiye’nin çıkarlarına aykırı olan bu antlaşmalar BMM tarafından onaylanmadı çünkü Mustafa Kemal’in titizlikle savunduğu eşitlik ilkesine aykırıydı.

Mustafa Kemal *Nutuk*’ta, Bekir Sami Bey tarafından imzalanan antlaşmalar konusunda şunları dile getirmekteydi: “İtilaf Devletlerinin, Londra’ya barış yapmak için gönderdiğimiz Delegeler Kurulumuz Başkanı Bekir Sami Bey’e imza ettirdikleri sözleşmelerle, Sevr Tasarısı’ndan sonra aralarında yaptıkları ‘Üçlü Anlaşma’ adı verilen ve Anadolu’yu sömürü bölgelerine ayıran anlaşmayı başka adlar altında Ulusal Hükümetimiz’e kabul ettirmek amacını güttükleri apaçık bellidir. İtilaf siyaset adamları, bu isteklerini Bekir Sami Bey’e kabul ettirmeyi de başarmışlardır. Bekir Sami Bey’i, Londra’da, konferans görüşmelerinden daha çok ayrı ayrı yapılan konuşmalarla oyaladıkları anlaşılıyor. Bekir Sami Bey’e görüşlerinin yersizliğini söyleyerek, Dışişleri Bakanlığı’ndan çekilmesini önerdim. Bekir Sami Bey, bu önerimi kabul ederek çekilme yazısını verdi.”³

Bekir Sami Bey’in istifa etmesi üzerine Dışişleri Bakanlığı’na, o sırada Moskova’da Sovyetler Birliği’yle, 16 Mart 1921 tarihli antlaşmayla sonuçlanacak görüşmeleri yürüten Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey atanmıştı.

1 Age, s. 406.

2 23 Ekim 1921’de İngilizlerle anlaşmaya varılarak, Malta’ya gönderilen Türklerle Anadolu’da tutuklu bulunan İngilizler mübadele edilmişti.

3 Velidedeoğlu, age, s. 306.

Bu yazdıklarımızdan açıkça görülüyor ki, **Mustafa Kemal, gerek savaşta gerek diplomaside, ülkemizin kaderini ilgilendiren en önemli kararları akılcılıktan ve gerçekçilikten ayrılmayarak tek başına almaktaydı.**

Londra Konferansı'ndan sonra Müttefik Devletler Türkiye'yle ilişkilerinde bir sonuca varabilmek için Ankara Hükümeti ile temas kurmak zorunda olduklarını anlamıştı.

Müttefiklerle barış görüşmeleri sürdürülürken, bir yandan da Anadolu'da savaş devam etmekteydi. 10 Temmuz 1921'de başlayan Yunan saldırısının sonucunda 13 Temmuz'da Afyon, 16 Temmuz'da Kütahya, 23 Temmuz'da da Eskişehir Yunanların eline geçmişti. Yunanlar Ankara'ya doğru yürürken Türk Ordusu da Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmekteydi. 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihlerinde yapılan Sakarya Savaşı tarihin en uzun savaşlarından biri olmuş ve Yunan Ordusu'nun yenilgisi ve geri çekilmesiyle sonuçlanmıştı.

Ankara İtilafnamesi (20 Ekim 1921)

İkinci İnönü Zaferi'nden sonra Fransızlar, Kilikya'da nihai zaferi kazanabilecek olanaklarının olmadığını anlayınca, bir çözüm için Ankara Hükümeti'ne yavaşma yollarını aramaya başlamıştı.¹ Türkler de Yunanlara karşı yoğun bir askerî harekâtın hazırlık aşamasındayken Kilikya cephesinde düşmanlıkların uzatılmasını istemiyordu. Bu nedenle hem Fransızlar hem de Türkler ikili görüşmelere hazırды.

Fransa'nın temsilcisi Franklin Bouillon, Ankara Hükümeti yetkilileriyle görüşmelerde bulunmak üzere 9 Haziran 1921'de Ankara'ya gelmiş ve iki devlet arasındaki resmî görüşmeler 4 gün sonra başlamıştı. Franklin Bouillon ile görüşmeleri bizzat Mustafa Kemal yürütmekteydi. Fransızlarla yürütülen diplomatik görüşmeleri Mustafa Kemal *Nutuk*'ta şöyle anlatmaktaydı:

1 Kilikya, Anadolu'da, Alanya'dan başlayıp doğuda Kinet Höyük'te son bulan, kuzeyden de Toros Dağları'yla çevrili alanı kapsayan antik bölgenin adıydı.

“Rusya ile aramızda Moskova Antlaşması imzalanmış ve Doğu’daki durumumuz belirlenmişti. İtilaf Devletlerinden ulusal ilkelerimizi kabul edeceklerle anlaşmanın yararlı olacağı düşünülmekteydi. Özellikle Adana, Antep ve dolaylarını yabancıların elinden kurtarmak bizce önemli görülmekteydi.

“Savaşı sürdürmeye ne Fransızlar ve ne de biz istekliydik. Bu yüzden onlar da biz de birbirimizle ilişki kurmanın yollarını aramaya başladık. Fransa Hükümeti, eski bakanlarından Franklin Bouillon’u özel olarak Ankara’ya göndermişti. 9 Haziran 1921 günü Ankara’ya gelen Bay Franklin Bouillon ile iki hafta kadar görüşmeler yaptım; bu görüşmelerde Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey’le Fevzi Paşa Hazretleri de bulundular.

“13 Haziran 1921 Pazartesi günü Ankara istasyonundaki özel konutumda yaptığımız ilk toplantıda, görüşmelerimize temel olacak noktayı belirlemek gereğinden söz açarak konuşmaya başladık. Ben, bizim için temel noktanın Ulusal Ant (Misak-ı Milli)’nin içeriği olduğu ilkesini ortaya koydum.

“Sözlerimi şöyle sürdürdüm: ‘Eski Osmanlı İmparatorluğu’ndan yeni bir Türkiye Devleti doğmuştur. Bunu tanımak gerekir. Sevr Antlaşması Türk ulusu için öylesine uğursuz bir ölüm kararıdır ki, onun bir dost ağzından çıkmamasını isteriz. Sevr Antlaşması’nı kafasından çıkarmayan milletlerle güven temeline dayanan ilişkilere girişemeyiz. Bizim bakımımızdan böyle bir antlaşma yoktur. Bekir Sami Bey’in gittiği yoldan gidersek, biz de onun gibi yanlış iş yapmış oluruz.’

“Bay Franklin Bouillon, Bekir Sami Bey’in, bir Ulusal Ant’ın olduğundan ve onun sınırı dışına çıkamayacağından söz etmediğini, eğer söz etseydi o zaman ona göre görüşülüp gereğince iş yapılabileceğini; ancak, şimdi işin güç olduğunu söyledi ve kamuoyu, ‘bu Türkler, delegeleri aracılığıyla bundan niçin söz etmemişler de, şimdi yeni yeni işler çıkarıyorlar’ diyeceklerdir dedi.

“Misak-ı Milli’nin maddeleri baştan sona kadar görüşülüp tartışılmaya devam edildi; üzerinde en çok durulan nokta, kapitülasyonların kaldırılmasını ve bağımsızlığımızın tam olarak sağlanmasını isteyen madde oldu. Ben, Franklin Bouillon’a

şunları söyledim: ‘Tam bağımsızlık, bizim bugün üzerimize aldığımız görevin özüdür. Bu görev bütün ulusa ve tarihe karşı yüklenilmiştir. Okumuş, okumamış bütün ulus bireyleri, hepsi belki işin içindeki güçlükleri iyice kavramaksızın bugün yalnız bir nokta yöresinde toplanmış ve sonuna dek kanını akıtmaya karar vermiştir. O nokta, tam bağımsızlığımızın sağlanması ve sürdürülmesidir. Tam bağımsızlık; elbette siyasa, maliye, ekonomi, adalet, askerlik, kültür gibi her alanda tam bağımsızlık ve özgürlük demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde bağımsızlıktan yoksunluk, ulusun ve ülkenin gerçek anlamıyla tam bağımsızlığından yoksunluğu demektir’.

“Fransız Hükümeti’yle Türk Ulusal Hükümeti arasında kesin anlaşma noktalarının saptanabilmesi için, biraz daha zamanın geçmesi zorunlu oldu. Ne bekleniyordu? Belki Türk ulusal varlığının Birinci ve İkinci İnönü’den sonra daha büyük bir başarı ile pekiştirilmesi bekleniyordu. Gerçekten Bay Franklin Bouillon’un kesin karar alarak imza ettiği Ankara Antlaşması, büyük ve kanlı Sakarya Meydan Savaşı’ndan 37 gün sonra, 20 Ekim 1921’de oluşmuş bir belgedir. Bu antlaşma ile siyasa, ekonomi, askerlik alanlarında ve başka hiçbir konuda bağımsızlığımızdan hiçbir ödün vermeksizin, yurdumuzun değerli parçalarını düşman elinden kurtarmış olduk. Bu antlaşma ile ulusal isteklerimizi ilk kez olarak Batı devletlerinden biri kabul etmiş ve onaylamış oldu.”¹

20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilafnamesi ile, Türkiye ile Fransa arasındaki savaş durumuna son verileceği açıkça belirtiliyordu. İki devlet arasında bütün esirler mübadele edilecekti. İskenderun bölgesi için özel bir yönetim oluşturulacaktı. İtilafname’de Türkiye ile Suriye arasında yeni bir sınır hattı saptanıyordu. Yeni sınır çizgisi, Kilikya bölgesini ve Bağdat demiryolunun büyük bir kısmını Türkiye sınırları içinde bırakıyordu. Fransa’ya hiçbir konuda Türkiye’nin egemenliğini sınırlayabilecek bir ayrıcalık tanınmamaktaydı. İskenderun Sancağı’nın

1 Velidedeoğlu, *age*, s. 330-334.

Suriye'ye terk edilmesi Türkiye açısından önemli bir özveriydi. (Bu özveri 1939 yılında Hatay'ın anavatana katılmasıyla telafi edilecekti.)

Ankara İtilafnamesi ile Türkiye, Doğu ile Güney cephele-
rindeki durumu istikrara kavuşturmuş ve böylece Misak-ı Milli
amaçlarını kısmen gerçekleştirmişti. Bu antlaşmayla Fransa,
Ulusal Hükümet'i tanımış oluyordu ve bu da Mustafa Kemal'in
kazandığı büyük bir utkuydu.

20 Aralık 1921 itibariyle, Fransız askerleri Kilikya'dan çe-
kilmiş ve bölge Türk Devleti'ne bırakılarak bir Türk-Fransız
Komisyonu'nun yönetimi altına konulmuştu.

Türk-İtalyan İlişkileri

Franklin Bouillon'un Ankara'ya gönderilmesinin ertesinde
İtalyanlar telaşlanmış ve onlar da Türklerle görüşmelerde bu-
lunmak üzere, bir konsolosluk memuru olan Cavaliere Tuoizzi'yi
Ankara'ya göndermişti. Tuoizzi heyeti Sakarya Zaferi'nden son-
ra 23 Ekim 1921'de Ankara'ya ulaştı. Türkler İtalyanların da,
Fransızların yapmış olduğu gibi Misak-ı Milli'yi tanımalarını
ve Ankara Antlaşması'na benzer bir antlaşmayı imzalamalarını
istemekteydi. Böylelikle İngilizler yalnız bırakılmış olacak ve on-
lar da Ulusal Hükümet'le ayrı bir antlaşma imzalamak zorunda
kalacaktı. Tuoizzi, Ankara Hükümeti'nin politikasının üç Müt-
tefik güçle ayrı ayrı antlaşmalar yapmak ve Yunanistan'ı yalnız
bırakmak olduğunu Türklerin kendisine açıkladığını ileri sür-
mekteydi.

Tuoizzi, Ankara Hükümeti ile bir antlaşma imzalayamadan
Ankara'yı terk etti. Bu arada İtalyanlar Menderes vadisini bo-
şaltmaya karar vermiş ve İstanbul Hükümeti ile gizli bir antlaş-
ma imzalamışlardı. Bu antlaşma uyarınca İtalya, işgal altındaki
topraklarda Osmanlı egemenliğinin yeniden kurulmasına çalış-
acak, buna karşılık İstanbul Hükümeti de Balkanlar'da ve Doğu
Akdeniz'de İtalya'nın ekonomi politikasını kolaylaştıracak ön-
lemler alacaktı. İtalyanların bu davranışı Ulusal Hükümet'i kız-

dırmıştı, çünkü İtalyanlar Menderes vadisini boşaltmakla burayı Yunanların işgal etmesine göz yummuş oluyordu. Bu kızgınlığına karşın Ankara Hükümeti, kendisine savaş malzemesi yardımında bulunan İtalya'dan uzaklaşmayı göze alamamıştı.

Türk-İngiliz İlişkileri

Şubat 1922'de Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in başkanlığında bir heyet, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon ile görüşmelerde bulunmak üzere Ankara'dan hareket etmekteydi. Yusuf Kemal, Curzon'a Türkiye ile İngiltere'nin yaşamsal çıkarları arasında hiçbir uyumsuzluğun bulunmadığı ve Türk-Sovyet Dostluk ve İttifak Antlaşması'nın İngiltere'ye karşı yapılmadığı konularında güvence vermişti. Ancak Curzon, Ankara'nın Sovyetler Birliği'nden sağlayacağı silahları İngiltere'ye karşı kullanma ihtimali yüzünden kaygılıydı. Yusuf Kemal, Sovyet silahlarının yalnızca savunma amaçlı kullanılacağı konusunda da Curzon'a güvence verdi. Curzon, Türk Hükümeti'nin Boğazlar'a ve Marmara Denizi'nin her iki kıyısına sahip olamayacağını; ancak Türkiye'nin malî ve ekonomik anlamda büyük ölçüde bağımsız olacağını ileri sürmekteydi. Bu görüşmelerden herhangi bir somut sonuca ulaşılammış ve Yusuf Kemal, Müttefik güçlerin ve özellikle de İngiltere'nin, Türklerin bütün isteklerini kabul etmeyeceği kanısına sahip olmuştu.

İngiliz Hükümeti, Yunan yanlısı politikasını sürdürmekte, İstanbul Hükümeti ve Padişah'la ilişkisine devam etmekteydi. Bu durumda Ankara Hükümeti, İngiltere ile barış yapmanın olanaksızlığını anlamış; vatan topraklarından düşmanları defedebilmek için savaşmak gerektiğinin ve Misak-ı Milli'yi Müttefik güçlere ancak zor yoluyla kabul ettirebileceklerinin ayırdına varmıştı.

1922 Yılındaki Gelişmeler

1921 yılında Birinci ve İkinci İnönü Savaşları kazanılmış ve Ulusal Hükümet'in temsilcileri Londra Konferansı'na çağırılmıştı.

16 Mart 1921’de imzalanan Moskova Antlaşması’yla Sovyet Hükümeti, Misak-ı Millî’yi tanımıştı. Öte yandan, 10 Temmuz 1921’de başlayan Yunan saldırısı 13 Eylül 1921’de Türklerin kazandıkları Sakarya Zaferi’yle sonuçlandı. 13 Ekim 1921’de imzalanan Kars Antlaşması’yla Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan, Türkiye’nin Moskova Antlaşması’yla saptanan Doğu sınırlarını onaylamış; 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara İtilafnamesi’yle de Fransa Hükümeti, Ulusal Hükümet’in varlığını tanımıştı.

1922 yılında Türkiye’nin yapması gereken, Misak-ı Millî’yi İngiltere’ye kabul ettirebilmek için Yunan Ordusu’nu yenilgiye uğratmaktı. Atatürk, *Nutuk*’ta bu konuda şunları söylüyordu: “1922 yılı Ağustos’una değin Batı devletleriyle olumlu anlamda ilişkiler kurulamadı. Yurdumuzda bulunan düşmanları silah gücüyle çıkarmadıkça ya da çıkarabilecek ulusal gücümüz bulunduğunu edimli olarak göstermedikçe, siyasa alanında umuda kapılmanın yeri olmadığı yolundaki inancımız kesin ve sürekliydi. Gerçekten bugünün yaşama koşulları içinde bir birey için olduğu gibi bir ulus için de, gücünü ve yeteneğini yaptıklarıyla gösterip kanıtlamadıkça, kendisine önem verilmesini ve saygı gösterilmesini beklemek boşunadır. Güçten ve yetenekten yoksun olanlara yüz verilmez. Dünya sınav alanıdır. Türk ulusu, yüzyıllardan sonra yine bir sınav, hem de bu kez en çetin bir sınav karşısında bulunmaktadır. Sınavda başarı sağlamadan kendimize karşı iyi davranılmasını beklemek bizim için doğru olabilir miydi?”¹

Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, Şubat ve Mart aylarında Paris’i ve Londra’yı ziyaret etmiş, ancak İngiltere’de hoş karşılanmamıştı. Yusuf Kemal Bey, Fransa’da yakınlık görmüşse de, Misak-Millî çerçevesinde anlaşmaya varmak yolundaki misyonunda başarılı olamamıştı.

Yusuf Kemal Bey’in Londra ile Paris’teki temaslarına ilişkin *Nutuk*’ta şöyle deniliyordu: “Fransa, bize karşı çekingen dav-

1 Atatürk, *Söylev (Nutuk)*, II, s. 445.

ranmaktadır. Fransız Hükümeti, müttefikleriyle birlikte hareket etmeye mecbur olduğunu ifade etmiştir. İngiliz Hükümeti ise, başlıca üç noktada kaygılı görünmüştür. İngilizler, öncelikle Türklerin Yunanlarla bir ateşkes yapmasına taraftardır. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un ilgilendiği öteki sorunlar ise, Rusya ile olan dostluğumuzun derecesini anlamak ve Irak'a karşı bir saldırıda bulunmamamızı sağlamak olmuştur.”¹

Paris Konferansı (22 Mart 1922)

Paris Konferansı 21 Şubat 1922'de toplanmıştı. Konferansa İngiltere adına Dışişleri Bakanı Curzon ile Fransa adına Başbakan Poincaré katılmaktaydı. Müttefiklerin başlıca amacı, Türkler ile Yunanlar arasında bir ateşkesin yapılmasını sağlamak, öte yandan da Müttefikler ile Türkiye arasında yapılacak barış antlaşmasına temel olacak ilkeleri belirlemektir. 22 Mart 1922'de taraflar arasında varılan anlaşma uyarınca Türk ile Yunan Hükümetlerine ateşkes önerilmişti. Atatürk, *Nutuk*'ta bu öneriyi ilişkin şu görüşü ileri sürmekteydi: “Yunanlar, bu ateşkesi derhal kabul ettiler, Yunan Ordusu Sakarya'da maddeten ve manen yenilmişti.... Müttefik Devletlerin ateşkes önerisini iyi karşılamak gerekir. Bu nedenle, vereceğimiz karşılık olumsuz değil, olumlu olacaktır. İtilaf Devletlerinde iyi niyet yoksa, olumsuz davranış onlardan gelmelidir. Ancak, biz onların önerdikleri koşulları kabul edemeyeceğimizden, karşı koşullar ileri süreceğiz.”²

Paris'te toplanan bakanlar 26 Mart 1922'de Ankara Hükümeti'ne ikinci bir nota sundular. Bu notada özetle şu öneriler yer alıyordu: Gerek Türkiye'de gerek Yunanistan'da, azınlıkların haklarının korunmasına ve bu amaçla konulacak kural-
ların uygulanmasına Milletler Cemiyeti de katılmalıdır. Doğu'da bir Ermeni yurdu kurulmalıdır. Gelibolu Yarımadası'nda ve Boğazlar yöresinde asker bulunmayan bir bölge oluşturulmalıdır. Trakya sınırı, Tekirdağ'ı Türklere, Kırklareli, Babaeski ile

1 Age, s. 446.

2 Age, s. 446-447.

Edirne'yi Yunanlara bırakacak biçimde saptanmalıdır. Bunların yanı sıra, Sevr Antlaşması'nın bazı hükümleri değiştirilip hafifletilerek Ankara Hükümeti'ne kabul ettirilmek isteniyordu.

Bu notaya Türk Hükümeti 5 Nisan 1922'de şu karşılığı vermişti: "Ateşkesmeyi ilke olarak kabul ettik. Ancak ana koşul olarak, ateşkes antlaşmasıyla birlikte boşaltma işine hemen başlanmasını çok gerekli gördük. Ateşkes antlaşması süresinin Anadolu'nun boşaltılması süresi gibi dört ay olmasını önerdik ve boşaltma işi bittiği zaman barışla ilgili ön görüşmeler sonuçlanmamış olursa, antlaşmanın kendiliğinden üç ay daha uzamasını kabul ettik (...) Bu notamıza 15 Nisan 1922'de karşılık verdiler. Elbette olumsuzdu."¹ Müttefikler tahliyenin ateşkesle birlikte olmasını kabul etmemiş ve Yunan Hükümeti bunu kabul etse bile, Yunanistan'ın Anadolu'dan çekeceği askerî kuvveti Trakya'ya nakletmesiyle, Trakya'da yeniden savaşa başlamasını önlemenin olanaksız olacağını öne sürmüşlerdi.

Cenova Konferansı (Nisan 1922)

Nisan 1922'de toplanan Cenova Konferansı'na Sovyet Rusya ile Yunanistan'ın davet edilmesine karşın Türk Hükümeti çağrılmamıştı. Türkler Lloyd George'un Sovyetler Birliği'ni kendilerinden uzaklaştırmasından ve Türkiye'ye yapılan Sovyet yardımının kesilmesine neden olmasından korkuyordu. Türklerin bu korkuları yersiz değildi, çünkü İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Sovyet Rusya'yı Ankara Hükümeti'nden ayırmayı amaçlayan bir planı oluşturmakla uğraşıyordu. Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin, Cenova Konferansı'na Ankara Hükümeti'nin de davet edilmesini sağlamak için elinden gelen çabayı göstermiş, ancak bu çaba bir işe yaramamıştı. Bu arada Mustafa Kemal, çağrıyla yapan devletleri, Ankara Hükümeti'nin konferansta Türkiye'ye ilişkin alınacak kararları tanımayacağı konusunda uyarıyordu. Ulusal Hükümet, Cenova Konferansı'nı, verdikleri savaşındaki "en tehlikeli aşama" olarak değerlendirmekteydi. Türkler konferansta Sovyetler

1 Age, s. 448-449.

Birliği'nin hangi tarafa çekileceğini bilemediğinden tedirgindi. Ancak Sovyetler'in Almanya ile Rapallo Antlaşması'nı imzalamasından sonra Türklerin korkuları ortadan kalkmıştı.¹ Ankara'daki Sovyetler Birliği Büyükelçisi Aralov bu haberi Mustafa Kemal'e verdiğinde Mustafa Kemal'in tepkisi şöyle oldu: "Bu, Rusya'nın, İngiltere karşısında kazandığı büyük bir utkudur. Bu haber bana gerçekten büyük mutluluk verdi."²

Mustafa Kemal, Batı ile barış yapılıncaya değin Sovyet Rusya ile dostluğun korunmasına büyük önem veriyordu. Türkiye, kuşkulu bir nitelik taşıyan Batı ile dostluğun karşılığında Rusya ile yabancılaşmayı göze alamazdı. Büyük Taarruz'un öncesinde, Millî Eğitim Bakanı Dr. Rıza Nur'un başkanlığında bir heyet Temmuz 1922'de Moskova'ya Mustafa Kemal'in kişisel bir mesajını gtrmekteydi. Bu mesajında Mustafa Kemal, Lenin'e Rus dostluğunun Türk dış politikasının temelini oluşturduğunu bir kez daha yinelemekte ve Sovyetler'in yardımını talep etmekteydi.

Mudanya Ateşkes Antlaşması (11 Ekim 1922)

Türk Hükümeti, sorunlarını diplomasi yoluyla çözme abalaları çerçevesinde, İçişleri Bakanı Fethi (Okyar) Bey'i Londra'ya ve Paris'e yollamıştı. Ancak, bu çabalarından da bir sonuç alamayan Ankara Hükümeti'nin artık önündeki tek seçenek, silah gücüyle Yunan Ordusu'nu Anadolu'dan atmak ve Misak-ı Millî'yi bu yoldan gerçekleştirmekti. 26 Ağustos 1922 sabahı Kocatepe'de başlayan Türk taarruzu sonucunda Yunanlar perişan olmuş, orduları yok olmuştu. İzmir ile Bursa düşman glerinden kurtarıldıktan sonra Türk Ordusu, Trakya'yı da Yunan Ordusu'ndan kurtarmak için İstanbul ile Çanakkale'ye doğru yürümeye başladı. Mustafa Kemal, İstanbul'daki Fransız Olağanüstü Komiseri General Pell'ye, Trakya'yı da kurtarmadıka Türk Ordusu'nun durdurulamayacağını bildirdi. Bu arada Franklin Bouillon, Fransız,

1 Rapallo Antlaşması 16 Nisan 1922'de Sovyetler Birliği ile Alman Weimar Cumhuriyeti arasında imzalanmıştı. Bu antlaşma iki ülke arasında dostluk ve işbirliğini yeniden kurmaktaydı.

2 Sonyel, *age*, s. 133.

“Büyük Taarruz” öncesi Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ile Batı
Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Ilgın Manevraları'nda
(1 Nisan 1922)

11 Ekim 1922’de Mudanya Mütarekesi’ni imzalayan temsilciler
Soldan sağa: General Charpy (Fransa), General Harrington
(İngiltere), İsmet Paşa (Türkiye) ve General Mombelli (İtalya)

İngiliz ve İtalyan Hükümetlerinin onayıyla, Mustafa Kemal’le görüşmek üzere İzmir’e gönderilmişti. Mustafa Kemal Franklin Bouillon’la görüşürken, Türk Hükümeti’ne 23 Eylül 1922 günü İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanları imzasıyla bir nota iletili.

Mustafa Kemal, *Nutuk*’ta, İtilaf Devletlerinin notasına şu yanıtı verdiğini belirtmekteydi: **“Biz Rumeli’de ulusal sınırlarımıza dek Doğu Trakya’yı baştanbaşa almadıkça savaştan vazgeçemezdik.** Ama yurdumuzun bu parçasından düşman birlikleri çıkarılırsa, bir savaşa kendiliğinden gerek kalmayacaktı. Bu notada; Venedik ya da başka bir kentte toplanacak olan ve İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven (Yugoslavya) devletleriyle Yunanistan’ın çağrılacağı bir konferansa delegelerimizi göndermek isteyip istemeyeceğimiz soruluyor; ayrıca, görüşmeler sırasında Boğazlar’daki tarafsız bölgelere biz asker göndermezsek, Edirne ile birlikte Meriç’e dek Trakya’nın bize geri verilmesine ilişkin isteğimizin iyi karşılanacağı bildiriliyordu.

“Notada, konferansın toplanmasından önce Yunan birliklerinin İtilaf Devletleri komutanlarının çizecekleri bir çizginin

gerisine çekilmeleri için, İtilaf Devletlerinin erkini kullanacağına söz veriliyor ve bu konuda görüşülmek üzere, Mudanya'da ya da İzmit'de bir toplantı yapılması öneriliyordu.

"29 Eylül 1922 günü bu notaya verdiğim kısa yanıtta, Mudanya Konferansı'nı kabul ettiğimi bildirdim. Ama Meriç Irmağı'na dek Trakya'nın hemen bize geri verilmesini istedim. 3 Ekim'de toplanması uygun olacağını söylediğim Mudanya Konferansı'na Başkomutanlık adına İsmet Paşa'yı delege atadığımı bildirdim.

"Mudanya'da, İsmet Paşa'nın başkanlığı altında İngiltere delegesi General Harrington, Fransa delegesi General Charpy ve İtalya delegesi General Mombelli'nin katıldıkları konferans toplanmış ve 11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalanmıştı. Böylece, Trakya anayurda katılmış oluyordu."¹

3 Ekim 1922 tarihinde başlayan Mudanya Ateşkes Görüşmelerinin 5 Ekim günkü oturumunda Fransa temsilcisi, Trakya'nın TBMM Hükümeti'ne teslim edilmesini kabul etmiş, ancak İngiltere temsilcisi Harrington bu öneriye şiddetle karşı çıkmıştı. İngilizlerin bu olumsuz davranışı karşısında, 6 Ekim 1922'de Mustafa Kemal Paşa İsmet Paşa'ya şu telgrafi gönderdi: "Trakya'nın tahliyesi ve bize teslimi asla belli olmayan bir zamana ertelenemez!" Bir diğer telgrafta ise Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'ya verdiği talimat şuydu: "Trakya'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne iadesi kabul edilmediği takdirde, 6/7 Ekim'de hemen İstanbul üzerine harekete geçiniz!"²

İsmet Paşa 6 Ekim günü birliklerden bir kısmının Çanakkale ve Kocaeli bölgesine doğru harekete geçmesi buyruğunu verdi. 7 Ekim'de İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Fransa Başbakanı Poincaré ile İtalya Maslahatgüzarı Galli'nin katılımıyla Paris'te yapılan toplantıda, Doğu Trakya'nın Yunanistan tarafından hızla boşaltılmasına karar verilmişti.³ 9 Ekim'de Harrington, Karaağaç'ı da içermesi koşuluyla, Trakya'nın tümünün

1 Atatürk, *Söylev (Nutuk)*, II, s. 467-468.

2 Kocatürk, *age*, s. 354.

3 *Age*, s. 354.

Türk tarafına teslim edilmesini hükümetinin onayladığını bildirdi.¹

Yunan delegelerinin, görüşmelere katılmadıkları gerekçeyle imzalamadıkları Mudanya Ateşkes Antlaşması 11 Ekim 1922'de imzalanmıştı. 13 Ekim'de Yunanistan, Mudanya Ateşkes Antlaşması'nı imzalamaya karar vermiş ve 15 Ekim 1922'de antlaşma yürürlüğe girmişti. Ateşkes Antlaşması uyarınca, 15 gün içinde Yunan ordusu Meriç Nehri'nin batısına çekilmiş olacak ve bundan 1 ay sonra da Doğu Trakya, Edirne dahil, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne teslim edilecekti. Böylece **Doğu Trakya ile Gelibolu, yüzyıllardan sonra ilk kez savaştan, masa başında anayurda katılmış oluyordu.**

Mudanya Ateşkes Antlaşması uyarınca, düzeni sağlamak üzere Trakya'ya geçirilecek olan Türk jandarmasının sayısı subaylarla birlikte 8.000'i aşmayacaktı. Boşaltma ve devir işlerini denetlemek için 7 taburluk bir Müttefik birliği görevlendirilecek; bunlar teslim işleminin bitiminden sonraki 30 gün içinde bölgeden ayrılacaktı. Meriç'in sağ kıyısı ile Karaağaç, barış antlaşmasının yapılmasına değin Müttefiklerin işgali altında kalacaktı. Türk kuvvetleri, barışa kadar Çanakkale Boğazı ile İzmit yöresinde belirlenen çizgiyi geçemeyecek ve Trakya'ya da silahlı kuvvet geçiremeyecekti.

Bu arada, Lloyd George'un Türk düşmanlığı politikası iflas etmişti. Yunanlar Türkler tarafından denize döküldükten sonra Lloyd George, Boğazlar'ın savunması için, müttefikleri olan Fransa ile İtalya'nın ve sömürgelerinin yardımını istediye de, bu çağrısına olumlu bir yanıt alamamıştı. Bunun üzerine Lloyd George 19 Ekim 1922'de başbakanlık görevinden istifa edecekti.

1 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2017, s. 38-39.

LOZAN DİPLOMASİSİ (1923)

Lozan Barış Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nu sona erdirmiş ve yeni Türk Devleti'ni tarih sahnesine çıkarmıştı. Bu antlaşma Türk Devleti'nin bugünkü sınırlarını çizmekte, bağımsızlığını ve egemenliğini onaylamaktaydı.

Lozan'ın gerek Türkiye gerekse Birinci Dünya Savaşı sonrası dünyası açısından önemini bir yazar şöyle özetlemektedir: "1918 Kasım'ında herhangi bir kimse çıkıp da bu ölüm döşeğindeki devletle (Türkiye'yle) nihaî barışın ancak beş yıl sonra yapılabileceğini söyleseydi; sözlerine inanan olmaz, gülünür geçilirdi. Fakat işte o inanılmaz şey gerçekleşti!"¹

11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Ankara Hükümeti ile Müttefikler arasındaki en önemli sorun, Birinci Dünya Savaşı'nı sonuçlandıracak olan bir barış antlaşmasının imzalanmasıydı. 27 Ekim 1922 tarihinde Müttefikler, TBMM Hükümeti'ni İsviçre'nin Lozan kentinde toplanacak barış konferansına delege göndermeye çağırdılar. Türkiye bu çağırışı kabul etti.

Konferans toplanmadan önce Lord Curzon, Poincaré ve Mussolini,² İsviçre'nin Terité kasabasında toplanarak, aralarında ortak bir cephe oluşturmayı tasarlamaktaydı. Genel olarak üç devlet birbirlerinin isteklerini desteklemiş ve Türkiye'ye karşı cephe birliğini korumuşsa da aralarında tam bir anlaşma sağlayamamıştı. Türkiye, Misak-ı Millî sınırları içinde bağımsız ve kendi kaderine hâkim bir devletin kurulmasını hedeflemektey-

1 Ömer Kürkçüoğlu, "70. Yılında Lozan Barış Antlaşması," *Görüş Dergisi*, no. 10, Temmuz 1993, s. 73.

2 Ulusal Faşist Partisi'nin lideri olan Benito Mussolini, 31 Ekim 1922-25 Temmuz 1943 tarihlerinde İtalya Krallığı'nın başbakanıydı.

di. Sovyetler Birliği ile sınırlar Moskova Antlaşması'yla, Fransız mandası altındaki Suriye ile sınırlar ise Ankara Antlaşması'yla çizilmişti. Türkiye, Avrupa'da 1913 sınırları üzerinde diretmekte, Batı Trakya için de plebisit istemekteydi. Batılılar ve Balkan devletleri tarafından desteklenen Yunanistan ise 1915 sınırlarını kabul ediyor, Batı Trakya'da da plebisitten kaçınıyordu. Öte yandan İngiltere Musul'un Irak mandası altında bulunmasında, Fransa da Osmanlı borçlarının altın olarak ödenmesinde diretiyordu. İtalya ise öncelikle Oniki Ada'yla ilgiliydi. Sovyetler Birliği Boğazlar'ın savaş gemilerine kapatılmasını istemekteydi. Denizlerde geçiş serbestliğini savunan İngiltere ise savaş gemilerinin Boğazlar'dan kayıtsız şartsız geçmesi görüşünün arkasındaydı. İngiltere, Fransa ve İtalya kapitülasyon rejiminin sürdürülmesinde ısrar ediyor; Türkiye ise bu rejimin sürdürülmesini egemenlik ihlali sayıyordu.

Lozan Konferansı'nı kendisi için yaşamsal sayan ve konferansa en değerli temsilcilerini gönderen üç devlet vardı: Türkiye, İngiltere ve Yunanistan. Lozan Konferansı'nda İngiltere'yi temsil eden Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Yunanistan'ı temsil eden ise Başbakan Venizelos'tu.

İngiltere, Lozan Konferansı'nda başlıca iki konuda kesin tutum almıştı: Boğazlar ve Musul. Boğazlar konusunda Türkiye ile İngiltere'nin görüşleri arasında bir koşutluk söz konusu olduğundan anlaşma sağlanabilmişti. Musul konusunda ise iki devlet arasında uzlaşya ancak Lozan Konferansı'nın ertesinde varılabilecekti.

Atatürk, Lozan Konferansı toplandığı sırada Türkiye'de köklü devrimleri gerçekleştirme hazırlıkları içindeydi. Atatürk, 1 Kasım 1922'de Saltanat'ı kaldırmış ve 6 Aralık'ta bir Halk Fırkası kuracağını açıklamıştı.¹ Öte yandan, 29 Ocak 1923'te Latife Hanım'la evlenen Atatürk, konuşmalarında kadının toplumdaki yerini vurgulamakta ve toplumsal kalkınma düşüncesini halka yaymaya çalışmaktaydı.

1 Atatürk, Halk Fırkası'nın sınıf temeli üzerine kurulmayacağını, sınıf ayrımı yapılmayacağını ve tüm sınıfları kapsayan bir parti olacağını öne sürmekteydi.

Osmanlı Diplomasından Farklı Bir Diplomasi Anlayışı

Lozan Barış Konferansı'nda, uluslararası topluluk önünde ilk kez, Osmanlı döneminde görülenden çok farklı bir diplomasi anlayışı gözler önüne serilmekteydi. Lozan Konferansı'nda Türkiye'yi temsil edecek heyetin seçilmesi önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştı. Konferansa gidecek Türk temsilcilerinin, her şeyden önce, Batılı devletler karşısında her zaman boynu bükük durmaya ve bu devletlerle olan ilişkilerinde ödün vermeye alışmış Osmanlı zihniyetinden kendilerini kurtarmış olmaları gerekiyordu. Osmanlı diplomatları Lozan'da yeni Türk Devleti'ni temsil edemezdi, çünkü onlar Avrupa ulusları karşısında her zaman aşağılık duygusuna kapılmış ve kendilerini Avrupalı devletlerin temsilcileriyle eşit statüde görmemişlerdi. Osmanlı Devleti'ne Batılı devletler tarafından takılan "hasta adam" lakabı Osmanlı devlet adamlarını da etkilemiş ve bu kişilerin zihinlerine iyice yerleşmişti. Bu nedenle Osmanlı, "hasta adam"ın zayıf bünyesine uygun önlemlerle onu biraz daha yaşatmak yöntemini ve politikasını benimsemişti.¹

Oysa yeni Türk Devleti'nin kurucusu Mustafa Kemal, Lozan'da Türk temsilcilerinin kendilerini Batılı devletlerin temsilcileriyle eşit görmelerini ve bu anlayışla görüşmeleri sürdürmelerini istemektedir. Bu nedenle, Lozan'da ülkemizi temsil edecek heyetin başkanını bizzat kendisi seçmişti. Mustafa Kemal, Mudanya görüşmelerinde gösterdiği başarıdan memnunkluk duyduğu İsmet Paşa'nın, Lozan Konferansı'nda da Türkiye'yi temsil etmesini istiyordu. Ancak Lozan'a gönderilecek Türk temsilci heyeti başkanının siyasî bir göreve sahip olması gerekiyordu. Bu nedenle Mustafa Kemal, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'den istifa etmesini istemiş, istifası üzerine Dışişleri Bakanlığı'na İsmet Paşa getirilmişti. 3 Kasım'da TBMM,

1 Padişah II. Abdülhamit ve Meşrutiyet döneminin değerli bir siyaset adamı olan Rıfat Paşa, Lozan'da İsmet Paşa'nın yaptıklarını ve söylediklerini çok takdir etmekle beraber, "bunların yüzde birini biz bunlara söyleyemez ve yapamazdık. Karakterimiz buna uygun değildi" demek suretiyle, Osmanlı diplomasine egemen düşüncenin altını çizmekteydi. Bkz. Cemil, *age*, s. 5.

barış konferansında Türkiye'yi temsil edecek delegeleri belirledi: İsmet Paşa Başdelege (Başmurahhas), Maliye Bakanı Hasan (Saka) Bey İkinci Delege ve Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur da Üçüncü Delege seçildi. 4 Kasım'da yaklaşık kırk kişiden oluşan Türk delegasyonu Ankara'dan yola çıkmaktaydı.

İsmet Paşa yeni Türk diplomat tipinin en seçkin örneğiydi. Lozan Konferansı'nın başlamasının ertelenmesi üzerine, İsmet Paşa'nın konferansa katılacak devletlere gönderdiği nota önemli bir tarihsel belgeydi, çünkü Türkiye böyle bir notayı göndermekle, ilk kez büyük devletlerle aynı düzeyde konuşmaya başladığını göstermiş oluyordu. İsmet Paşa Lozan Konferansı'nda hiçbir devletin temsilcisine üstünlük tanımak ya da onlardan aşağı kalmak istemiyordu. Bu nedenle, İngiltere Baştemsilcisi Lord Curzon'un konferansı açış nutkunu takiben, protokolda yer almamasına karşın İsmet Paşa da bir konuşma yapmış ve böylece daha ilk günden itibaren Türkiye'nin davasını azimli ve kararlı bir biçimde bütün dünyanın gözleri önüne sermişti. Konferansın ikinci günü ise İsmet Paşa bizzat Lord Curzon'a, Türkiye'nin bir konferans masasında hiçbir devletten aşağı kalır yanı olmadığını, usûl konularının (tüzük çalışmaları, komisyon başkanlarının atanması, devletlerin delege sayılarının saptanması gibi) tartışılmasında dahi, gerekli gördüğü itirazlarda bulunmak suretiyle göstermiş ve Lord Curzon'dan Türkiye'ye farklı muamele gösterilmeyeceği konusunda açık güvence almıştı.¹

Lozan Konferansı'nda İngiltere Baştemsilcisi Lord Curzon'un deyimiyle bu "sağır ve cüce adam", Curzon gibi dönemin en güçlü hatiplerinden birinin üstesinden gelebilmeyi başarmıştı. İnönü, döneminin "diplomat" imajına hiç uymamaktaydı; askerdi, diplomasi dilini bilmemekteydi, dış görünüşü gösterişli değildi ve çok az konuşan bir kişiydi. Ancak, alışlagelmiş diplomat tipine belki hiç uymayan bu kişi, hak bildiği yoldan ilerlerken en ufak bir ödünde dahi bulunmaya yanaşmamakta, doğru bildiği görüşte ınat ve sabırla sonuna dek diretmekteydi.

1 Ali Naci Karacan, *Lozan*, Latin Matbaası, İstanbul, 1971, s. 112-113.

Lozan Konferansı boyunca Türk başdelegesinin İngiliz başdelegesiyle tamamen boy ölçüşecek kudrette, tam bir eşitlik ayağı üzerinde konuşması, tüm dünyaya artık geleneksel Osmanlı diplomasi anlayışının ve uygulamasının tarihe karıştığını ve onun yerine yeni bir diplomasi anlayışı ve uygulamasının doğduğunu kanıtlamaktaydı. Yeni Türk diplomasisinde amaç hakkın alınmasıydı ve tüm yöntemler bu amacın gerçekleştirilmesine yönelik olacaktı.

Lozan Konferansı'nın açılış oturumunda bir konuşma yapan İsmet Paşa, konferans masasında Türkiye'nin egemen ve bağımsız bir devlet olarak kabul edilmesi ve eşit hak ve yetkilere sahip olması gerektiğini dile getirmişti. Gerçekten Lozan görüşmeleri sırasında Türk temsilcilerinin üzerinde ısrarla durduğu en önemli nokta bu olmuştu. Müttefik Devletlerin Türkiye'nin tam bağımsızlığını kabule yanaşmaması Lozan görüşmelerinin uzun sürmesinin başlıca nedenlerinden biriydi.¹

İsmet Paşa konferansta eşitlik koşullarına ne denli önem verdiğini ise şu sözlerle dile getirmekteydi: "Konferansın dili İngilizce ve Fransızca olacak deniyordu. Ben, 'bir de Türkçe olacak' diye ekledim. Komisyon başkanlıkları İngiltere, Fransa ve İtalya arasında taksim olunuyordu. Bizim de bir komisyon başkanlığına hakkımız olduğunu tartıştım. Bunları söylemekten amacım, eşitliğin koşullarını özenle izlediğimizi, önemsiz usûlde, selâmda sabahta bile fark gözetirlerse o farkları göstermemizdi. Ancak, bu yüzden konferans çalışmalarının kesilmesini istemiyorduk; konferansın yapılmasını istiyorduk."²

İsmet Paşa, Lozan'da İngilizlere karşı tutumunu şu sözlerle açıklığa kavuşturmaktaydı: "Biz, Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında hep İngilizlerle düşman durumunda bulunduk. İstanbul Hükümeti bizimle mücadele ederken, en başta İngilizlere dayanıyordu. Fransızlarla fiilen savaş yapmış olduğumuz halde, sonuçta Ankara İtilâfnamesi'yle Fransızlarla yarı barış yapmış gibiydik ve aramızda yakınlık vardı. İtalyanlarla aramızda hiç sa-

1 Cemil, *age*, s. 557-558.

2 Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969, s. 74-75.

vaş olmamıştı ve onların Yunan istilasına taraftar olmadıklarını sanıyorduk. Japonya ve diğer Balkan devletleriyle kolay anlaşacağımızı varsayıyorduk. Konferansta biz, İngilizlerin bize karşı olan düşmanlığından zarar görmemek için, diğer bütün Müttefiklerle birlikte hareket etme usûlünü izlemek istedik.”¹

Lozan Konferansı boyunca İsmet Paşa, konferansın gidişatına ilişkin yönergeleri bizzat Mustafa Kemal’den alıyordu. Bu sırada İsmet Paşa ile Vekiller Heyeti (Bakanlar Kurulu) Başkanı Rauf Bey arasında bir anlaşmazlık söz konusu olmuştu.² İsmet Paşa görüşmelerin her aşamasını düzenli olarak Vekiller Heyeti’ne bildiriyor ve bazı önemli konularda Vekiller Heyeti’nden yönerge istiyordu. Rauf Bey ise İsmet Paşa’nın görüşmeleri yönetme biçimini beğenmiyordu. Öte yandan İsmet Paşa’da da Rauf Bey’e karşı güvensizlik oluşmuştu. İsmet Paşa, Rauf Bey’in Mustafa Kemal’i haberdar etmeksizin yönerge gönderdiği kuşkusuna kapılmıştı. Bunun üzerine İsmet Paşa, Mustafa Kemal’in bizzat durumu izlemesini istemiş ve Mustafa Kemal de, *Nutuk*’ta ifade ettiği üzere, Vekiller Heyeti kararlarını bizzat kaleme almak gereğini duymuştu.³

Lozan Konferansı Görüşmeleri

Türk heyeti Lozan’a 14 maddelik bir yönergeyle gitmişti. Bu yönergeler şunlardı:

“1) *Doğu sınırı*: ‘Ermeni Yurdu’ söz konusu olamaz, olursa görüşmeler kesilir;

1 Age, s. 75.

2 Ünlü tarihçimiz Bilâl N. Şimşir, İsmet Paşa ile Rauf Bey arasındaki anlaşmazlığın kısmen Lozan günlerindeki iletişim zorluğundan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Gerek İsmet Paşa gerek Rauf Bey, telgraflarına zamanında yanıt alamadıklarından yakınmaktaydı. İsmet Paşa Hükümet’ten talimat alamayınca, zaman darlığından ötürü, doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa’ya telgraf çekiyordu. Buna alınan Rauf Bey ise gecikmenin kendisinden değil İsmet Paşa’dan kaynaklandığını düşünüyordu. Pek iyi çalışmayan telgraf hatları yüzünden bu iki devlet adamının arasına bir soğukluğun girdiği sezilmekteydi. Bkz. Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları: Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı*, c. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi-Sa. 57, Ankara, 1990, s. XVIII.

3 Akşin, age, s. 110.

2) *Irak sınırı*: Süleymaniye, Kerkük ve Musul livaları istenecek, konferansta başka bir durum ortaya çıkarsa Hükümet'ten talimat alınacak;

3) *Suriye sınırı*: Bu sınırın düzeltilmesi için çalışılacak ve sınır şöyle olacaktır: Re'si İbn Hani'den başlayarak Harim, Müslimiye, Meskene, sonra Fırat Yolu, Derizor, Çöl, nihayet Musul vilayeti güney sınırına ulaşacak;

4) *Adalar*: Duruma göre davranılacak, kıyılarımıza pek yakın olan adalar ülkemize katılacak, olmazsa Ankara'dan sorulacak;

5) *Trakya sınırı*: 1914 sınırının elde edilmesine çalışılacak;

6) *Batı Trakya*: Misak-ı Millî maddesi [yani plebisit istenecek];

7) *Boğazlar ve Gelibolu yarımadası*: Yabancı bir askerî kuvvet kabul edilemez, bu yüzden görüşmeleri kesmek gerekirse önceden Ankara'ya bilgi verilecek;

8) *Kapitülasyonlar*: Kabul edilemez, görüşmeleri kesmek gerekirse gereken yapılır;

9) *Azınlıklar*: Esas mübadeledir;

10) *Osmanlı borçları*: Bizden ayrılan ülkelere paylaştırılacak, Yunanistan'dan alınacak tamirat bedeline mahsup edilecek, olmazsa 20 yıl ertelenecek. Düyun-ı Umumiye İdaresi kaldırılacak, zorluk çıkarsa sorulacak;

11) *Ordu ve donanmaya* sınırlama konması söz konusu olmaz;

12) *Yabancı kuruluşlar*: Yasalarımıza uyacaklar;

13) *Bizden ayrılan ülkeler için* Misak-ı Millî'nin ilgili maddesi geçerlidir;

14) *İslam cemaat ve vakıflarının hakları*, eski anlaşmalara göre sağlanacaktır.”¹

Görüldüğü gibi, bu yönergenin ilk yarısı Türkiye'nin ulusal sınırlarıyla ilgiliydi: Doğu sınırı, Irak sınırı, Suriye sınırı, Ege Adaları, Trakya sınırı, Batı Trakya, Boğazlar ve Gelibolu yarısı

1 Şimşir, *Lozan Telgrafları: Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı*, c. I, s. XIV.

madası. Yönergenin ikinci yarısı ise şu sorunları kapsıyordu: Kapitülasyonlar, azınlıklar, Osmanlı borçları, ordu ve donanma, Türkiye'deki yabancı kuruluşlar, Türkiye'den ayrılan ülkeler ve bu ülkelerdeki İslam toplulukları ile vakıflarının hakları.

Yönergenin ilk maddesi olan Doğu sınırı konusunda şöyle deniyordu: **“Ermeni yurdu” söz konusu olamaz, olursa görüşmeler kesilir.** Başka bir deyişle, konferansta Ermeniler için Anadolu'dan toprak istenirse, barış görüşmeleri kesilebilecek, Türkiye yeniden savaşı göze alabilecekti. Bu konuda Ankara'dan yeni yönerge istemeye gerek bile yoktu. İsmet Paşa bu konuda Hükümet'e danışmadan görüşmeleri kesmeye yetkiliydi. İşte Türk heyeti Lozan'da böylesine kararlı bir tutum sergilemekteydi. Batılılar 12 Aralık 1922'de “Ermeni ulusal yurdu” isteklerini resmen konferansa getirdiler ve kuzeydoğu Anadolu vilayetlerinde ya da Kilikya'da Ermenilere toprak verilmesini talep ettiler. İsmet Paşa bu talebi kesinlikle reddetti. “Türkiye'nin, Doğu vilayetlerinde ya da Kilikya'da anayurttan ayrılacak bir karış toprağı yoktur” demektedir.¹

Kapitülasyonlar konusunda İsmet Paşa'ya verilen hükümet yönergesinde, **“kapitülasyonlar kabul edilemez, görüşmeleri kesmek gerekirse gereken yapılır”** deniyordu. Kapitülasyonlar konusunda da İsmet Paşa, Ankara'ya danışmadan görüşmeleri kesebilecekti.

Lozan Konferansı sırasında İsmet Paşa düşman cepheyle yüz yüze gelince, ana yönergede öngörülen bazı hedeflere erişmenin çok güç hatta belki olanaksız olacağını anlamış ve yeni yönergeler istemek için sık sık Ankara'ya danışmak zorunda kalmıştı. Böylece Lozan ile Ankara arasında yoğun bir telgraf trafiğı sürmüştü. Öte yandan, Türk delegasyonunun elindeki yazılı yönergelerin yetersizliğı nedeniyle, Lozan ile Ankara arasındaki yazışmalar da artmıştı.

Dışişleri Bakanı İsmet Paşa aylarca Lozan'da kaldığı için, Türkiye'nin dış ilişkilerinin yürütülmesine ilişkin başka sorun-

1 Bilâl N. Şimşir, “75. Yılında Lozan,” *İdarecinin Sesi*, no 12 (70), Eylül/Ekim 1998, s. 19.

lar da onun önüne getiriliyor ve bu sorunlarda kendisine danışılıyordu. Öte yandan, Türkiye'nin dış ilişkilerinde bir geçiş döneminin yaşanmakta olması, o aylarda Lozan'ı bir diplomasi merkezi olarak öne çıkarmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu yıkılmış, onunla birlikte Osmanlı Hariciyesi de tarihe karışmıştı. Yeni Türk Hariciyesi ise henüz tam kurulamamıştı. TBMM Hükümeti'nin Avrupa'da yalnızca Moskova, Roma ile Paris'te temsilcilikleri vardı. Batı Avrupa devletlerinin ise bir Fransız albayından başka Ankara'da temsilcisi yoktu. Müttefikler ve öteki devletler Ankara'ya bir şey duyurmak ya da Türkiye'deki sorunlarını dile getirmek isteyince sık sık Lozan'da İsmet Paşa'ya başvuruyorlardı. İsmet Paşa da bu başvuruları telgrafla Ankara'ya duyuruyordu.

İsmet Paşa, 9 Ocak 1923 günü Lozan'da Büyük Komisyon'da yaptığı konuşmada, Ermeni yurdu isteklerinin Türkiye'yi parçalamak anlamına geldiğini ve bu yüzden bu isteklerin görüşülmesine bile imkân görmediğini dile getirmişti. İsmet Paşa bu konuda şunları söylemişti: "Türkiye'de kalmak isteyen Ermeniler Türk vatandaşları ile kardeşçe yaşayabilirler. Ama **Türk toprakları bir Ermeni yurdu için parçalanamaz.** Ne Doğu vilayetlerinde ne de Kilikya'da Türk çoğunluğu olmayan anavatanından ayrılması mümkün yer yoktur. Zaten Türkiye, bugün mevcut Ermeni Cumhuriyeti ile antlaşmalar imzalamıştır. Diğer bir Ermenistan'ın olabileceğini Türkiye hayaline bile getiremez."¹ Böylece Ermeni sorunu gündemden çıkartılmış ve 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması'yla belirlenmiş olan Doğu sınırlarımız kesinleşmişti.

Lozan'da öteki sınırlarımız da çizilmekte ve dünyaya kabul ettirilmekteydi. Trakya sınırlarımız Sevr'de Çatalca'dan geçiyordu; Lozan'da ise sınır Meriç Nehri olmuştu. Çanakkale Boğazı'nın güvenliği için İmroz (Gökçeada), Bozcaada ve Tavşan Adaları Türkiye sınırları içine alınmış; Asya kıyısından 3 milden az uzaklıkta bulunan adalar da Türk egemenliği altına konulmuştu.

1 Cemil, *age*, s. 276.

İtalya'nın işgali altında bulunan Rodos ile Oniki Ada ise İtalya'ya bırakılıyordu.¹

Sevr Antlaşması Urfa, Antep, Birecik, Mardin, Nusaybin, Osmaniye ile Bahçe'yi sınır ötesinde bırakıyordu. Lozan'da bu topraklar vatana katılmış ve Türkiye'nin toprak bütünlüğü sağlanmıştı.

Türkiye'nin Suriye ile sınırı 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması'yla saptanmıştı.

Sevr Antlaşması bir "Boğazlar Bölgesi" öngörmekteydi. O bölgede yalnızca İngiliz, Fransız ve İtalyan askerleri bulunacak, Türk askerleri ise oraya ayak basamayacaktı. Bu hüküm de Lozan'da kaldırılmış ve barış antlaşmasından sonra Türkiye'nin hiçbir yerinde yabancı işgal kuvveti kalmamıştı.

Sevr'e göre, Türkiye'nin bütün silahlı güçleri 50.000'i aşmayacak; Türkiye 35.000 jandarma ve 15.000 kişilik jandarma destek birliği bulundurabilecekti. Jandarma subaylarının 1.500 kadarını da yabancı subaylar oluşturacaktı. Lozan'da İsmet Paşa'ya verilen yönergede, "ordu ve donanmaya sınırlama konması söz konusu olamaz" deniyordu. Bu yönerge de yerine getirilmiş ve Lozan'da Türk Silahlı Kuvvetlerine hiçbir kısıtlama konulmamıştı.

Sevr'de kabul edilen hüküm uyarınca İngiliz, Fransız ve İtalyan delegelerinden oluşacak bir "Maliye Komisyonu", Türkiye'nin ulusal bütçesini denetleyecek ve para basmak gibi çeşitli parasal işlerini düzenleyecekti. "Maliye Komisyonu" gibi bağlayıcı ve egemenliği kısıtlayıcı hükümlerin tümü Lozan'da kaldırılmaktaydı.

Lozan'da çok tartışılan konulardan biri de azınlıklar sorunuuydu. **Türkiye'de "azınlık" kavramından anlaşılan "Müslüman olmayanlar"dı.** Müslümanlar Türkiye'de azınlık sayılmazdı. Misak-ı Milli'de de aynı anlayış vardı. Lozan'da ise Batılılar Türklere "Müslüman azınlık" kavramını dayatmaya kalkışmış ve bu "azınlıkların korunması" diye bir tasarı sunmuştu. Türk

1 Rodos ile Oniki Ada daha sonra 1947 tarihli İtalyan Barış Antlaşması ile Yunanistan'a devredilecekti.

heyetinin buna yanıtı şöyleydi: “Türkiye’de ‘Müslüman azınlıklar’ söz konusu olamaz, çünkü tarihsel gelenekler, ahlakî düşünceler, görenekler Türkiye’de yaşayan Müslümanlar arasında tam bir birlik yaratmaktadır; üstelik aile hukuku, siyasal haklar, yurttaşlık hakları ve öteki haklar açısından bütün Müslümanlar, aralarında hiçbir ayırım olmaksızın ülkenin hükümetine ve yönetimine tam bir eşitlik içinde katılmaktadır.”

Türk heyetinin görüşü haklı bulunmuş ve Türkiye’de yalnızca Müslüman olmayan azınlıkların varlığı kabul edilmişti. **Lozan Antlaşması Türkiye’de yalnızca Müslüman olmayan azınlıkların varlığını kabul etmekteydi; bunlar da Rumlar, Ermeniler ve Musevilerdi.**

Lozan Konferansı’nda laiklik konusu da gündeme gelmişti. Kapitülasyonların ve yabancılara tanınan ayrıcalıkların temelinde Osmanlı hukukunun laik olmayışı yatıyordu. Şeriat hukuku Osmanlı ülkesinde yaşayan yabancılara ve Müslüman olmayan tebaaya tam uygulanmadığı içindir ki, onlara kendi hukuk sistemlerine bağlı kalma ayrıcalıkları tanınmış ve bu ayrıcalıkların kapsamı zaman içerisinde genişletilmişti. Lozan’da Batılılar Türk hukukunun şeriat hukuku olduğunu ve Hristiyanlara uygulanamayacağını ileri sürdüler. İsmet Paşa ise Türk hukuk sisteminin Tanzimat’tan beri geliştirilmekte olduğunu ve giderek laikleştğini savundu.

Laiklik Türkiye’de Müslüman olmayan azınlıkların ve yabancılardan ayrıcalıklarına ve kapitülasyonlara son verecek, kapitülasyon ve ayrıcalık isteyenlerin gerekçelerini de ortadan kaldıracaktı. Ayrıca laiklik Türk yasalarının Türkiye’de yaşayan herkese uygulanmasını sağlayacak ve Türkiye’nin ulusal egemenliğini pekiştirecekti. Laik Türkiye’de artık yabancılara ve Hristiyan vatandaşlarımıza farklı hukuk uygulanmayacaktı. **Laik Türkiye’nin temeli Lozan’da atılmış ve öncelikle Türk hukuk sistemi laikleştirilmişti.**

Atatürk'ün Lozan Konferansı'na İlişkin Görüşleri

Lozan Konferansı görüşmelerine ilişkin olarak Mustafa Kemal *Nutuk*'ta şunları dile getirmekteydi:¹ “Baylar, mirasçısı olduğumuz Osmanlı Devleti'nin dünya gözünde hiçbir değeri, saygınlığı ve onuru kalmamıştı. Osmanlı Devleti, uluslararası hukukun dışında bırakılmıştı; devlet, sanki güdüm ve kısıtlama altına alınmış sayılıyordu.

“Benim Türk ulusunun varlığı için, bağımsızlığı için, egemenliği için yüzde yüz elde etmek ve sağlamak zorunda olduğum temel hakların dünyaca tanınacağına hiç kuşkom yoktu. Çünkü gerçekte bu temel haklar, güçle, hakedişle ve eylemli olarak alınmıştı. Konferans masasında istediğimiz, gerçekte elde edilmiş olan hakların yöntemine göre yazılıp onanmasından başka bir şey değildi. İsteklerimiz açıktı ve doğal haklarımıza dayanıyordu. Bundan başka, haklarımızı korumak ve sağlamak için gücümüz de vardı; gücümüz de yeterliydi. En büyük gücümüz, en güvenilir dayanağımız, ulusal egemenliğimizi elde etmiş, onu eylemli olarak halkın eline vermiş ve halkın elinde tutabileceğimizi yine eylemli olarak kanıtlamış olmamızdı.

“Baylar, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra düşman devletler, Türkiye'ye dört kez barış koşulları önermişlerdir. Bunların birincisi, Sevr Tasarısı'dır. Bu tasarı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce tartışılmaya bile değer görülmemiştir. İkinci barış önerisi, Birinci İnönü Savaşı'ndan sonra toplanan Londra Konferansı'nın bitiminde 12 Mart 1921'de yapılmıştır. Bu öneri Sevr Antlaşması'nda bazı değişiklikler yapılmasını öngörmekteyse de, değinilmemiş sorunlarda Sevr Tasarısı'ndaki maddelerin tümünün olduğu gibi bırakıldığını kabul etmektedir. Bu öneri bizce tartışma konusu olmadan, İkinci İnönü Savaşı'nın başlamasıyla sonuçsuz kalmıştır. Üçüncü barış önerisi, 22 Mart 1922'de, yani Sakarya Utkusu'ndan ve Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşması'ndan sonra Paris'te toplanan İtilaf Devletleri

1 Lozan Konferansı'na ilişkin Mustafa Kemal'in görüşleri özet olarak alınmıştır.

Dışışleri Bakanlarınca yapılmıştır. Bu öneri de ulusal amacımızı gerçekleştirecek nitelikten uzaktı. Dördüncü öneri ise, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanan görüşmelere konu olmuştur.

“Sayın Baylar, Lozan Barış Antlaşması'ndaki kuralları, öbür barış önerileriyle daha çok karşılaştırmamızın yersiz olduğu düşüncesindeyim. **Bu antlaşma, Türk ulusuna karşı yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması ile tamamlandığı sanılmış büyük bir yoketme eyleminin (suikastın) kırılıp önlenişini bildirir bir belgedir. Osmanlı tarihinde benzeri görülmemiş bir siyasal utku anıtıdır!**”¹

Lozan Konferansı'nda İngiliz Temsilciler Heyeti'nin bir üyesi olarak yer alan Sir Andrew Ryan konferansa ilişkin düşüncelerini şöyle dile getirmekteydi: “Lozan Konferansı, 1914-1918 Savaşı'ndan sonra Müttefiklerin, düşmanlarıyla karşı karşıya, eşit koşullarla tartıştıkları ilk toplantıdır. Türklerin gücü şunda idi ki, onların sorumlu liderleri, ne yaptıklarını iyi biliyor ve yaşamsal saydıkları her nokta için gerekirse savaşa atılmayı göze almış bulunuyorlardı... Konferansta başlıca görüşmecisi konumunda olan İngiltere, Fransa ile İtalya'nın karşısında artık Ankara Hükümeti'nden başka bir muhatap olmadığından ve Yunanların Anadolu'dan kovulmuş olmasından ötürü aralarındaki ayrılıklar büyük ölçüde azalmıştı. Uygulamada bu üç devlet, herhangi bir sorun için savaş yapmaya hazır olmasa bile, Lozan'da az çok cephe birliği içindeydi. Yalnızca Sovyet Temsilciler Heyeti bunların dışındaydı ve resmen Boğazlar sorunuyla ilgilenmekteydi. ABD ise konferansa gözlemci olarak katılmıştı. Bu konferansın iki önemli kişiliği, konferansın ilk aşamasında Lord Curzon, bütün konferans boyunca ise İsmet Paşa'ydı. İsmet Paşa, Lord Curzon'un tam zıddıydı. Onun (İsmet Paşa) için

1 Velidedeoğlu, *age*, s. 398-403.

şöyle denilirdi: O, diplomasiye bir süvari birliği komutanı nitelikleriyle girmişti; gerektiği zaman ileri saldırır, eğer başarı elde edemezse bütün gücüyle geri çekilirdi. Çok sağır olmakla birlikte bu sağırlığı duruma göre değişirdi. Diyorlardı ki Paşa, işine gelmeyen hususlarda tam anlamıyla sağır kesilirdi.”¹

1 Çeviri bana ait. Andrew Ryan, *The Last of the Dragomans*, G. Bles, Londra, 1951, s. 174.

LOZAN KONFERANSI SÜRECİ ve LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI

Lozan Barış Görüşmelerine bir yanda Türkiye, öte yanda da İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya katılmıştı. Konferansa Türkiye'nin isteği üzerine, Boğazlar'a ilişkin görüşmelere katılmak üzere Sovyet Rusya, Ukrayna ve Gürcistan da davet edilmişti. ABD ise konferansa gözlemci olarak katıldı.

Lozan Konferansı 21 Kasım 1922'de başlamış, 4 Şubat 1923'te kesintiye uğramış, 23 Nisan 1923'te ise yeniden başlamıştı. Lozan Barış Antlaşması ile buna ilişkin belgeler 24 Temmuz 1923'te imzalandı.

Lozan görüşmeleri niçin bu kadar uzun sürmüştü? Nedenlerin başında, Türk Devleti'nin kesin çizgilerle belirlenmiş tutumundan hiçbir ödün vermeye yanaşmamış olması ve isteklerini Batılı devletlere kabul ettirmede diretmesi geliyordu. Müttefikler ise savaş alanında elde edemediklerini barış masasında elde etme yönünde çaba harcamakta ve Osmanlı'ya yönelik tutum ve davranışlarını yeni Türk Devleti'nin temsilcilerine karşı da sürdürmek istemekteydi. Oysa Müttefiklerin karşısında, Osmanlı'dan çok farklı bir düşünce yapısına sahip olan Türkler bulunmaktaydı; Türkler, bağımsızlık savaşını kazanmış bir ulusun temsilcileri olarak, Müttefiklere savaşta kazandıkları bu büyük başarıyı diplomasi yoluyla da kabul ettirmeye çalışmaktaydı.

Konferans sırasında zaman zaman gerginliklerin çıkmasına ve konferansın kesintiye uğramasına karşın, Türkiye isteklerini kabul ettirebilmek için direnmekteydi. Öte yandan Türk yöneticileri, Sovyetler Birliği ile işbirliğinin bağımlılığa dönüşmesini istemediklerinden, Batı'nın dostluğunu kazanmaya çalışmakta ve anlaşma yolları aramaktaydı.

Lozan'da İngiltere Musul ile Boğazlar'ın statüsü; Fransa Osmanlı borçları, kapitülasyonlar ile ayrıcalıklar; İtalya ise kapitülasyonlar, adalar ve kabotaj sorunlarıyla Türkiye'nin karşısına çıkmıştı. Türkiye konferansın Şubat ayında kesilmesinden, kapitülasyonlar konusunda direten Fransa ile İtalya'yı sorumlu tutmaktaydı.¹

Lozan Konferansı'nın Birinci Aşaması (21 Kasım 1922-4 Şubat 1923)

Lozan Konferansı'nın birinci aşamasında tarafların üzerinde anlaşmaya vardığı konular şunlar olmuştur:

Yunanistan ile Türkiye arasında sivil tutuklular ile askerî tutukluların mübadele edilmesi kabul edilmişti. Türkiye'nin Doğu Trakya sınırını Meriç Nehri oluşturacak; İmroz (Gökçeada) ve Bozcaada Türkiye'ye verilecek; Yunanlara bırakılan, Anadolu kıyısına yakın adalar ise askersizleştirilecekti. İstanbul'da yaşayan Rumlarla Batı Trakya'da yaşayan Türkler dışarıda tutulmak üzere, Türkiye'deki Rumlarla Yunanistan'daki Türkler mübadele edilecekti.

Fransa ile Türkiye arasında herhangi bir toprak sorunu yoktu; Suriye sınırı konusunda ise 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması hükümleri onaylanmıştı. Oniki Ada İtalya'ya terk edilmiş; İngiltere'nin mandası altına konulan Irak ile Türkiye arasındaki sınır konusunda ise bir anlaşmaya varılamamış ve bu sorunun çözümü daha sonraya bırakılmıştı.

Boğazlar'ın statüsü konusunda Müttefik Devletler Türk isteklerini kısmen kabul etmişti. Yabancı gemilerin Boğazlar'dan serbestçe geçmesi ilke olarak kabul ediliyordu. Yabancı ticaret gemileri açısından Boğazlar rejimi şöyle olacaktı: Barış zamanında yabancı ticaret gemilerine gündüz ve gece tam geçiş serbestliği tanınıyordu. Savaş zamanında, Türkiye tarafsız ise barış zamanındaki rejim uygulanacaktı. Savaş zamanında, Türkiye savaşan taraflardan biriye, tarafsız gemiler ve tarafsız uçaklar düşmana

1 Kürkcüoğlu, *age*, s. 74.

yardım etmemek koşuluyla Boğazlar'dan serbestçe geçebilecek-
ti.¹ Lozan'da varılan anlaşma gereğince, Çanakkale ile İstanbul
Boğazları'nın kıyidan itibaren 15-20 kilometrelik bir kısmı asker-
sizleştirilecekti. Boğazlar'dan geçecek yabancı gemileri denetle-
mek üzere, bir Türk temsilcisinin başkanlığında, imzacı devletle-
rin temsilcilerinden oluşan bir Boğazlar Komisyonu kurulacaktı.

**Müttefik Devletlerle Türkiye'nin üzerinde anlaşmaya va-
ramadığı başlıca konular ise şunlardı:** Osmanlı borçlarının Os-
manlı İmparatorluğu'ndan ayrılan ülkeler arasında paylaştırıl-
ması; İstanbul ile Boğazlar'ın Müttefikler tarafından boşaltılması
ve Müttefik Devletlerin Osmanlı döneminde elde ettikleri yasal,
ekonomik ve sair konulardaki ayrıcalıklarının birdenbire kesil-
mesini kabule yanaşmamaları. Müttefiklerin Osmanlı İmpara-
torluğu döneminde elde ettikleri kapitülasyonları sürdürmek
istemeleri Türkiye ile bu devletler arasındaki en önemli uyuş-
mazlık konularından biri olmuştu.² Bu isteklerin 4 Şubat 1923
tarihinde İsmet Paşa tarafından reddedilmesi üzerine konferans
çalışmaları iki buçuk aya yakın bir süre kesintiye uğramıştı.³

Konferans çalışmalarının kesintiye uğraması üzerine Anka-
ra'ya dönen İsmet Paşa, yol üzerindeki Eskişehir'de Atatürk ile
buluşmasını şöyle anlatmaktaydı: "Biz konferansın birinci kıs-
mında başlıca İngilizlerle mücadele ettik. Büyük devletler ve

1 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Gönübol, Sar, *age*, s. 46.

2 Kapitülasyonlar, yabancı devlet vatandaşlarının bir ülkede sahip olduğu ayrıcalıklar ve bağımsızlıklar anlamına gelmektedir. Bağımsız devletler, kendi ülkelerinde bulunan yerli-yabancı herkesin, diplomatlar dışında, o devletin ceza yasalarına ve mahkemelerine boyun eğmesini devletin vazgeçilmez haklarından sayar.

3 Türk Heyeti Başkanı İsmet Paşa'nın Lozan'dan Ankara'ya gönderdiği 5 Şubat 1923 tarihli raporda, konferansın adli rejim, ekonomik kapitülasyonlar ve Türk-Yunan savaş tazminatı konuları nedeniyle kesintiye uğradığı belirtilmekteydi. Yunan tarafına göre ise barış görüşmelerinin kesilmesi Türklerin Yunanistan'dan istediği savaş tazminatı miktarının çok olmasından; Anadolu'dan ve Trakya'dan Yunan nüfusun tahliyesi, Yunan donanmasının tasfiyesi, Meriç'in batı kıyısındaki topraklardan Yunanistan'ın vazgeçmesi ve bu toprakların Türkiye'ye devri ile İstanbul'daki Patrikhane'nin ülkeden çıkarılması gibi Türk taleplerinden kaynaklanmaktaydı.

küçük devletler, İngilizlerin etrafında birleşik bir cephe olarak davayı takip etmeye karar vermişlerdi. Lord Curzon, bu taktiği tuttu. Benim kanaatime göre, İngilizlerin barışa engel varsaydıkları önemli sorunlar konferansın birinci kısmında sonuca bağlanmış ve konferans böyle bitmiştir. İngilizlerle bir sorunumuz kalmamış gibidir. Bundan sonraki sorunları çözebilmemiz için hem direnişimiz daha kolay olacaktır hem belki İngilizlerden yardım da göreceğiz...

“İngilizlerin önem verdiği sorunların başında Boğazlar geliyordu. Benim görüşüme göre, Boğazlar’ın güvenliği için bulunacak çözüm yolu İngilizler için savaş nedeni olabileceği gibi, Musul yüzünden de savaşla karşı karşıya kalmak mümkündü. Her iki sorun etrafındaki tehlikelerin üstesinden geldikten sonra, kapitülasyonlarda, adlî ve malî sorunlarda Müttefiklerle birlikte görünmelerine karşın, daha çok Fransızların çıkarları içinde kalan bu sorunlar nedeniyle İngilizler için savaş olasılığı kalmıyordu. Atatürk’e bunları anlattım ve benim görüşüme göre Lozan’da sonuca bağlanmış konuları çözebildiğimizi kabul edersek, ötekiler üzerinde düşüncelerimizi söyleyerek, konferansa yeniden gidebiliriz dedim.

“Eskişehir’de tren içinde yaptığımız görüşmede ‘barış olacaktır’ kanaatine vararak, görüş birliği içinde Ankara’ya hareket ettik.”¹

İsmet Paşa, 21 Şubat günü TBMM’nin gizli oturumunda, Lozan barış görüşmelerinin nasıl geçtiğini ve konferansa neden ara verildiğini anlatmıştı. İsmet Paşa özetle şunları söyledi: “Barış görüşmeleri üç ana grup halinde yürütüldü. Her üç grupta da Türk heyeti Müttefiklerle karşı karşıya geldi. Türk heyeti Batı Trakya’da plebisit isteyince, karşısında birleşik bir direniş cephesini buldu. ‘Halkoyuna başvurmak Batı Trakya’nın Türkiye’ye katılmasını ilan etmek olacaktır’ dendi. Trakya sınırı çözülemeyen kaldı. Musul’un bize geri verilmesini istedik. Bu sorunu önce İngilizlerle başbaşa görüştük. Sonra birbirimize karşılıklı muhtı-

1 Şimşir, *Lozan Telgrafları: Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı*, c. II, s. XIV-XV.

ralar verdik. Birbirimizi ikna edemedik ve konu Komisyon'a geldi. Bütün Müttefikler tek bir cephe halinde bize karşı direndiler ve konferansı kesme tehditlerinde bulundular. Suriye sınırını ve Musul sorununu bir bütün olarak bize onaylatmak istediler. Musul, büyük bir sorun olarak askıda kaldı.”¹ İsmet Paşa daha sonra Osmanlı borçları, savaş tazminatı ya da tamirâtı, Türkiye'deki yabancı şirketler, demiryolları, kapitülasyonlar gibi, konferansta görüşülen başlıca sorunlara ilişkin bilgi verdi.

İsmet Paşa, sözlerini şöyle bitirdi: “Taahhüt ettiğimiz bir şey yoktur. Ne karar verirsiniz, kimse bir şey diyemez, onu uygularız.” İsmet Paşa, Müttefiklerin Türk heyetine sunduğu barış antlaşması projesinin kabul edilemeyeceğini de belirtmişti. Bu projede, kapitülasyonlar konusunda Türk istekleri kabul edilmemiş, malî konularda da Türk önerilerinin hiçbirisi göz önüne alınmamıştı. Bu konuya ilişkin olarak İsmet Paşa şöyle demektedir: “Antlaşma projesini imza etmemizi istiyorlar. Konferansın devamı süresince kabul ettirmek için mücadele ettiğimiz, açıkça dünyaya ilan ettiğimiz isteklerimiz temin olunmadan, galip devletlerin arzularına göre hazırlanmış bir metni imza edemedik. Bu bütün tekliflerimizden vazgeçme anlamına gelecekti.”²

Hükümet'in görüşüne göre, Müttefiklerin barış antlaşması projesini tümüyle reddetmek gerekiyordu; ancak konferansın kesilmesine neden olunmamalı ve savaşın yeniden başlaması önlenmeliydi. Başka bir deyişle, barış çabaları sürdürülmeliydi. Mustafa Kemal, Karaağaç'ı gözden çıkarmak gerektiğini ve Musul sorununu bir yıl içinde İngilizlerle karşılıklı müzakereyle çözenin en iyi yol olacağını TBMM'de dile getirmişti. Mustafa Kemal, Musul'u savaşarak geri almanın mümkün olabileceğini, ancak bu durumda da savaşın uzayacağını ileri sürmekteydi.

TBMM'de günlerce süren gizli görüşmelerin sonucu 6 Mart akşamı kısa bir bildiriyle kamuoyuna duyuruldu. Duyuruda, İtilaf Devletlerinin Lozan'da Türk heyetine sundukları barış

1 Age, s. XVI.

2 İsmet İnönü, *Hatıralar*, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, Kasım 1987, s. 91-92.

projesinin Türkiye'nin bağımsızlığına ters düşen hükümler içerdiğinden dolayı kabul edilemez olduğu ve yeniden barış girişimlerinde bulunulması için Meclis tarafından Hükümet'e yetki verildiği açıklanmaktaydı.

Türk Hükümeti, İtilaf Devletlerinin barış projesine karşılık olarak, Türk barış projesini hazırlayıp tamamlamış ve bu projeyi 8 Mart 1923 tarihli bir notayla İstanbul'daki Fransız, İngiliz ve İtalyan Yüksek Komiserlerine sunmuştu.

İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold 9 Mart günü İsmet Paşa'nın notasını Londra'ya telledi. 12 Mart günü İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Türk karşı önerilerini görüşmek üzere Fransız ve İtalyan temsilcilerini Londra'ya çağırıyordu. Müttefiklerarası Londra Konferansı 21 Mart günü Lord Curzon'un başkanlığında toplanmış; toplantıya Fransa'dan M. Bompard, İtalya'dan Marki Garroni ve Japonya'dan da Baron Hayashi katılmıştı. Bu toplantının tek bir amacı vardı, o da barış konferansını başarıya ulaştırmaktı.

İsmet Paşa ekonomik konuların antlaşma dışında bırakılmasını öneriyordu. Müttefiklerin görüşüne göre, ekonomik konular antlaşma dışında bırakılırsa, bunların çözümü sürünce mede kalabilirdi. Londra Konferansı'nda çözüme bağlanması gereken bir konu da, barış konferansının yeri idi. Bu yer Lozan mı, İstanbul mu yoksa başka bir Avrupa kenti mi olacaktı? Türkler İstanbul'u öneriyordu; Lord Curzon ise Lozan'dan yanaydı. Toplantının bir diğer önemli konusu ise Büyük Güçlerin Londra'da kendi aralarında görüş birliğine varmaları ve Lozan'da Türklerin karşısına birlik halinde çıkmalarıydı. Böylece Türklerin her devletten ayrı ayrı ödünler koparmasının önüne geçilmiş olacaktı.

Fransızların görüşüne göre, Türkiye'deki yabancı şirketlerin ayrıcalıkları ve kazanılmış hakları geçerli sayılmalı ve bu husus Türklerle kabul ettirilmeliydi. Türk Hükümeti şirketlerle doğrudan görüşme masasına oturmaya ve şirketlerin ayrıcalıklarıyla haklarını kabul etmeye yöneltilmeliydi.

Müttefikler 27 Mart günü aşağıdaki kararları almıştı:

İşgal altındaki topraklar: Türkler, barış antlaşması Ankara Meclisi tarafından onaylanır onaylanmaz, yabancı güçlerin İstanbul'u ve işgal altındaki öteki toprakları hemen boşaltmalarını istiyordu. Müttefikler bu isteği kabul etmeyecekti.

Meriç sınırı: Türkler Meriç sınırı için "thalweg" hattını öneriyordu.¹ Müttefikler bunu reddedecek ve Meriç'in sol kıyısını sınır olarak kabul edecekti.

Meis Adası: İtalya, Meis Adası'nı Türkiye'ye geri vermek istemiyordu. Müttefikler konferansta İtalya'yı bu konuda destekleyecekti.

Diğer ülkelerin antlaşmaya katılmaları: Müttefikler Belçika, Polonya, Portekiz ile Çekoslovakya'nın da yapılacak barış antlaşmasının malî ve ekonomik hükümlerine taraf olmalarını istiyordu. Türkiye bu isteği kabul etmemişti; Müttefikler ise Türklerle bunu kabul ettirmek için ısrar edecekti.

Silah ve cephaneler: Türkler, Müttefikler tarafından el konulmuş, Türkiye'ye ait savaş gemilerinin, silah ve cephanenin geri verilmesini istiyor; Müttefikler ise buna yanaşmıyordu.

Yabancılar rejimi: Türkiye bu konuda tam bir karşılıklılık istiyordu. Türkiye'deki yabancı uyruklular hangi haklardan yararlanıyorsa, yabancı ülkelerdeki Türkler de aynı haklardan yararlanmalıydı. Müttefikler ise karşılıklılığı kabule yanaşmamaktaydı.

Hukuk danışmanları: İstanbul ya da İzmir'de bir yabancının tutuklanabilmesi ya da evinin aranabilmesi için, Türkiye'de görevlendirilecek yabancı hukuk danışmanlarının izni gerektiği belirtilerek, bu konudaki maddenin yeniden yazılması kararlaştırılmıştı.

Yunan tamirati: Yunanistan'ın Türkiye'ye verdiği zarar ve ziyan için tamirat bedeli ödemeye gücü olmadığı ileri sürülmekteydi.

1 İki devlet arasında sınır olarak bir nehir ya da bir nehir parçası alınacaksa "thalweg çizgisi" kullanılır. Sınırın belirlenmesinde, ulaşımaya uygun olmayan nehirlerde ya da nehrin ulaşımaya uygun olmayan bölümünde "orta-çizgi" esasına uyulurken; ulaşımaya uygun nehirlerde, gemilerin nehrin akış yönünde giderken izledikleri yol olan, en güçlü akıntının bulunduğu ve nehrin en derin noktalarını izleyen "thalweg çizgisi" kullanılmaktadır.

Demiryolu istikrazı (borçlanması): Türkiye'den 7 milyon altın lira tazminat istenmesi önerilmekteydi.

Görüldüğü gibi, Türklerin ve Müttefiklerin görüşleri arasında hâlâ büyük farklar bulunmaktaydı. İşte Lozan Konferansı'nın ikinci bölümünde bu görüş farklılıkları giderilmeye ve nihaî çözüme ulaşmaya çalışılacaktı.

Lozan Konferansı'nın İkinci Aşaması (23 Nisan 1923-24 Temmuz 1923)

Lozan Konferansı'nın ikinci aşamadaki görüşmeleri 23 Nisan 1923'te başlamış ve bu görüşmelerde konferansın birinci aşamasında çözülemeyen sorunlar tartışılmıştı. Lozan'ın ikinci aşamasında Müttefiklerin özellikle üzerinde durduğu konu kapitülasyonlardı. Bu görüşmelerde diplomasi hünerini sergileyen İsmet Paşa hiçbir ödünde bulunmaksızın Müttefiklere Türk Hükümeti'nin kapitülasyonlara ilişkin tutumunu kabul ettirebilmeyi başarmıştı. Böylece kapitülasyonlar sorunu Türkiye'nin istediği biçimde çözüme kavuşturulmakta ve kapitülasyon hakları ufak tefek koşullarla tümüyle ortadan kaldırılmaktaydı. Müttefik Devletler ayrıca Osmanlı döneminde ellerine geçirdikleri kabotaj hakkının (Türk limanları arasında deniz nakliyatı yapmak) da sürdürülmesini istiyordu. Ancak Lozan'da kabotaj hakkının yalnızca Türk vatandaşlarına tanınması ilkesi kabul edilmişti.

Atatürk'ün önderliğindeki Türkiye, Lozan'da, bağımsızlığını ve egemenliğini tehdit eden konularda Büyük Güçlere herhangi bir ödün vermeksizin, davasının haklılığını ve yasallığını onurlu bir biçimde savunabilmiş ve görüşlerini karşındakilere kabul ettirmesini bilmişti.

Lozan Antlaşması ve bu antlaşmaya ek 17 belge ile mektup 24 Temmuz 1923'te imzalandı. Böylelikle, Türk ülkesini parçalayan ve Türkiye'yi bir sömürge konumuna indirgeyen Sevr Antlaşması tarihin karanlık sayfalarına karışmış oluyordu.

Lozan Barış Antlaşması (24 Temmuz 1923)

Lozan Barış Antlaşması'nın başlıca maddeleri özetle şunlardı:

Henüz kesin olarak saptanamamış bulunan güney sınırları dışında, **Türkiye'nin yeni sınırları Misak-ı Milli'de kabul edilen sınırlardı.** Ayrıca Kars, Ardahan ile Artvin illeri de anayurda geri verilmekteydi.

Doğu'da bir Ermeni devleti ve batıda da bir Yunan devleti kurulmayacaktı.

Kapitülasyonlar kaldırılmıştı; Türk ordusu, adliyesi, maliyesi ve yönetimi artık herhangi bir kayıt altında değildi. Büyük Atatürk şöyle demektedir: "Bizim için artık kapitülasyonlar mevcut değildir. Kapitülasyonların hiçbirini tanımıyoruz." Kapitülasyonların kaldırılması aynı zamanda yeni Türk Devleti'nde hukukun laikleştirilmesi yolunu da açmıştı.

Düyun-u Umûmiye'nin varlığına son verilmişti.¹

Türkiye'de bulunan yabancılar ve yabancı kurumlar ile okullar Türk yasalarına bağlı olacaktı.

Türkiye, Boğazlar'da tam denetim hakkına sahip olmamakla birlikte, egemenliği ve bağımsızlığı üzerine konulan sınırlamaların birçoğunu kaldırtmayı başarmıştı. **Lozan Boğazlar Sözleşmesi** başlıca üç ilkeye dayandırılmaktaydı: A) Karadeniz Boğazı'nın her iki kıyısından 15'er kilometre, Gelibolu Yarımadası, Çanakkale Boğazı'nın Asya kıyısından itibaren 20 kilometre, Marmara Denizi'ndeki adalar ve Ege Denizi'ndeki bazı adalar askersiz duruma getiriliyordu. Bu bölgelerde tahkimat yapmak, sürekli topçu tesisleri bulundurmak, askerî hava ve deniz üssü bulundurmak yasaklanıyordu. Söz konusu bölgelerde, polis ve jandarma birlikleri ile 12.000 kişilik bir kuvvet dışında asker bu-

1 Düyun-u Umûmiye, 1881 yılında Osmanlı Devleti'nin yabancılarla olan borçlarını ödemek amacıyla kurulan, yönetiminde İngiliz, Hollandalı, Alman, Avusturyalı, Fransız, İtalyan, Osmanlı, Osmanlı Bankası ile Galata bankerleri temsilcilerinin bulunduğu bir kurumdu. Osmanlı Devleti 1854-1874 yıllarında 15 kez dış borç almış ve alınan borçların faizlerini bile ödeyemez duruma düşmüştü.

lundurmak da yasaktı. B) Bu sözleşmeyle kurulan Boğazlar Komisyonu, Boğazlar'dan geçişi denetim altında tutmak ve gerekli bilgileri vermekle görevlendirilmişti. C) Boğazlar'ın ve dolaylarının askersiz duruma getirilmesi Türkiye için esaslı bir sakınca ve tehlike oluştuyordu.

Daha sonra imzalanan 1936 tarihli Montrö Boğazlar Sözleşmesi'yle, Lozan'ın Boğazlar'a ilişkin hükümleri değiştirilmiş; askerlikten arındırılmış bölge kaldırılmış ve Boğazlar Komisyonu'nun varlığına son verilmişti.

Lozan Antlaşması'nın 42. maddesi uyarınca gayrimüslim azınlıklar yararına kabul edilen bireysel haklar ve aile hakları, Türk Medenî Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle önem ve anlamını yitirmiş ve uygulanmamıştı.

Gerek Türkiye gerekse Müttefikler, kendilerinin ve uyruklarının uğradıkları zarar ve ziyandan ötürü her türlü nakdî talepten feragat etmekteydi. Atatürk'ün akılcı ve gerçekçi dış politikası çerçevesinde, Karaağaç ile çevresinin Türkiye'ye bırakılması karşılığında, Anadolu'da yaptıkları zarar ve ziyan nedeniyle Yunanistan'dan tamirat (savaş onarım parası) borcu istenmesinden vazgeçilmişti, çünkü Yunanistan bu borcu ödeyebilecek durumda değildi. Böylece, ilerideki yıllarda Yunanistan ile ikili ilişkilerin geliştirilmesini önleyebilecek önemli bir etken ortadan kaldırılmaktaydı.

Osmanlı borçlarının miktarı, ödenme usulü ile paylaştırılması Lozan Konferansı'nın en çetin konularından biri olmuştu. Bu borçlar Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan devletlere gelirleriyle orantılı olarak bölüştürüldü. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya, Avusturya-Macaristan ile Bulgaristan'a olan borçları da, bu devletlerle yapılan antlaşmalarla Birinci Dünya Savaşı'nın galiplerine devredilmekteydi.

30 Ocak 1923'te imza edilen ve Lozan Barış Antlaşması ekleri içinde yer alan "Türk ve Rum Ahalinin Değiştirilmesi Sözleşmesi" uyarınca, 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren Türkiye topraklarında yerleşik, Rum Ortodoks dinine mensup Türk uyruklular ile Yunan topraklarında yerleşik, Müslüman dinine mensup Yunan

uyruklular zorunlu olarak mübadeleye tabi tutulacaktı. Ancak, bu mübadeleden İstanbul'daki Rum ahalisi ile Batı Trakya'nın Müslüman ahalisi hariç tutulacaktı.

Lozan Antlaşması'yla Türkiye bazı uluslararası antlaşmalara katılmayı ya da bunları onaylamayı kabul etmekteydi.

Lozan Konferansı'nın sonunda imzalanan Lozan Barış Antlaşması'yla, Türk dış politikasının ilkeleri (Misak-ı Milli) tümüyle olmasa bile büyük ölçüde gerçekleştirilmişti. Türkiye, Batı Trakya ve çözüme kavuşturulamayan Musul dışındaki toprak isteklerini kabul ettirmişti. Boğazlar ile Trakya sınırında askerlikten arındırılmış bölgeler kurulması ve İstanbul'daki asker sayısının sınırlandırılması kayıtları dışında, Türkiye tam bağımsızlığını elde ediyordu. Türkiye, beşer yıllık süreler için imzalanan ve üçü de 24 Temmuz 1923 tarihini taşıyan "Ticaret Sözleşmesi", "Sağlık Sorunlarına İlişkin Bildiri" ve "Yargı Yönetimine İlişkin Bildiri" dışında, kapitülasyon niteliğindeki bütün kayıtlardan kurtuluyordu.

İsmet Paşa'nın 24 Temmuz 1923 günü Lozan Barış Antlaşması'nı imzalaması üzerine Mustafa Kemal, kendisine bir kutlama telgrafı göndermiş ve şöyle demişti: "Ulusun ve Hükümet'in yüksek kişiliğinize vermiş olduğu yeni görevi başarı ile sonuçlandırdınız. Yurda yararlı sıra sıra işlerle örülü olan ömrünüzü bu kez de tarihsel bir başarıyla yücelttiniz. Uzun savaşlardan sonra yurdumuzun barışa ve bağımsızlığa kavuştuğu bu günde, parlak başarılarınız dolayısıyla Sizi, Sayın Arkadaşlarımız Rıza Nur ve Hasan Beyleri ve çalışmalarınızda size yardım eden bütün delegeler kurulu üyelerini içten duygularla kutlarım!"¹

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanıp da bugün hâlâ yürürlükte olan tek barış antlaşması Lozan'dır. Barış antlaşmaları, genellikle, yenen tarafın lehine hükümler taşıyan belgelerdir. Bu nedenledir ki yenilen taraf ilk fırsatta bu hükümlerden kurtulmak amacıyla yeniden savaş ortamının doğmasını bekler.

1 Velidedeoğlu, *age*, s. 405.

Yeni savaşı kazandığı takdirde ise bu kez kendi lehine bir barış antlaşmasını kabul ettirmeye çalışır. Böylece her barış antlaşması gerçekte yeni bir savaşın tohumlarını eker. İşte Lozan'ın farkı buradadır, çünkü Lozan Barış Antlaşması'nda taraflardan biri (İtilaf Devletleri) Birinci Dünya Savaşı'nı, diğeri ise (Türkiye) Kurtuluş Savaşı'nı kazanmıştır. **Lozan'da "eşit"ler arasında bir diplomasi savaşı söz konusudur.**

Öte yandan, Lozan Antlaşması'yla taraflar arasında bir denge sağlanmıştı. İtilaf Devletleri, Ankara Hükümeti'nin reddettiği Sevr Antlaşması'ndan vazgeçmiş; Ankara Hükümeti de Misak-ı Milli'nin bazı hükümlerini gerçekleştiremeyeceğini görmüştü. Lozan'da taraflar arasında sağlanan bu denge antlaşmayı kalıcı kılmaktaydı. Oysa 1919'dan sonra imzalanan öteki barış antlaşmaları 20 yıl sonra daha da büyük bir savaşa yol açacaktı.

Lozan Barış Antlaşması, 1919-1939 döneminde, savaşa değil barışa hizmet eden yegâne belge olarak tarihe geçmiştir.

*Lozan Barış Konferansı'nda Türk Temsilciler Kurulu
(1922-1923):*

TBMM Hükümeti Başdelegesi ve
Dışişleri Bakanı İsmet (İnönü) Paşa

İkinci Delege Sağlık Bakanı
Dr. Rıza (Nur) Bey

Üçüncü Delege Maliye Bakanı
Hasan (Saka) Bey

Karikatürist Théo'nun çizgileriyle Lozan'ın anlatımı:
İsmet Paşa kılıç yerine zeytin dalı uzatıyor.

TBMM Hükümeti Başdelegesi İsmet Paşa, Lozan Barış Antlaşması sözleşmelerinden birini imzalıyor. (24 Temmuz 1923)

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra
İngiliz Heyeti'nin Beau-Rivage Sarayı'nda düzenlediği çayda,
antlaşmayı imzalayan temsilcilerle bazı delegeler.

Soldan sağa: Stanancioff (Bulgar), D. Kaklamanos (Yunan), M.
Yovanovitch (Sırp-Hırvat-Sloven), General Pellé (Fransız), İsmet
Paşa (Türk), Karl Scheurer (İsviçre Cumhurbaşkanı), Sir H. Rumbold
(İngiliz), C.I. Diamand (Romen), Marki C. Garroni (İtalyan) ve
Kentaro O. Jusammi (Japon)

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türk ve ABD delegelerinden bir grubun hatıra fotoğrafı

Oturanlar (soldan sağa): Hasan (Saka), İsmet (İnönü) Paşa, Joseph Grew ve Dr. Rıza (Nur)

LOZAN ERTESİNDE TÜRKİYE’NİN İKİLİ İLİŞKİLERİ (1923-1930)

Lozan’dan sonra Türkiye’nin stratejik önemi azalmamış, aksine artmıştı. 1923’ten sonra Türkiye Avrupa’nın bütün güçlü devletleriyle komşu oldu. Doğuda Sovyetler Birliği ile, Irak mandası ve Kıbrıs nedeniyle İngiltere ile, Suriye mandası nedeniyle Fransa ile ve Oniki Ada ile Meis Adası nedeniyle de İtalya ile Türkiye sınırdaş olmuştu.

1923-1930 yıllarında Türkiye ile Batılı devletler arasındaki ilişkiler çok gergindi. Türkler Batılı devletlerin emellerinden kaygı duymakta ve hiçbir yabancı güce kesinlikle bağımlı duruma düşmek istememektedir.¹ Türkiye ile Batılı devletlerin dostça ilişkiler kurmasının önündeki en büyük engel, toprak sorunlarından doğan uyuşmazlıklardır. Öte yandan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Lozan’dan sonra, yabancı devletlere karşı uyguladığı, sıkı devlet denetimine dayalı ekonomi politikasını engelleyebilecek herhangi bir yükümlülük altına girmemeye de kararlıydı. Dostane ilişkiler içinde bulunduğu Sovyetler Birliği’ne karşı bile Türkiye korumacı bir politika izlemekteydi.²

Lozan’da, 1921 tarihli Ankara Antlaşması’yla saptanan güney sınırlarımızın güneyinde yaşayan birçok soydaşımızı kendi kaderlerine bırakmak zorunda kalmıştık. Musul bölgesi feda edilmişti. Atatürk’ün Türkiye’nin güney sınırlarını Misak-ı Milli çizgisinin yukarısında tutmasının başlıca nedeni, Türk ulusunu, on yıldan fazla bir süredir göğüs gerdiği savaşlardan ve katlandığı sayısız

1 Edward Reginald Vere-Hodge, *Turkish Foreign Policy, 1918-1948*, Impri-merie Franco-Suisse, Ambilly-Annemasse, 1950, s. 52.

2 Age, s. 52.

özveriden sonra yeni ıstıraplara ve sıkıntılara sürüklemek istemeyişiydi. Ayrıca o “Büyük İnsan” güney komşularımızla da iyi geçinmek ve onlarla uyuşmazlık konuları yaratmamak istiyordu.

1922-1926 yıllarında Türk Dışışleri Bakanlığı’nın zamanının büyük kısmını alan sınır uyuşmazlıkları, Türkiye ile diğer devletler arasında büyük bir engel oluşturmaktaydı ve ancak bu sorunların çözüme kavuşturulmasından sonra Cumhuriyet aktif bir dış politika izleyebilecekti.

Lozan ertesinde yeni Türk Devleti, savaştığı eski düşman devletlerle barış antlaşmaları imzalıyor, savaş halinde olmadığı devletlerle de dostluk antlaşmaları yapıyordu. 1923 yılında Arnavutluk, Macaristan ve Polonya ile Türkiye arasında dostluk antlaşmaları imzalanmıştı. Türkiye 1924 yılında da Almanya, Avusturya, Çekoslovakya, Estonya, Hollanda, İspanya ve İsveç ile dostluk antlaşmaları yaptı. Yabancı devletlerle diplomatik ilişkiler kurulurken önce dostluk antlaşmaları yapmak usulü benimsenmişti. Türkiye Cumhuriyeti, diplomatik ilişki kurmak istediğı 40 kadar devletle dostluk antlaşmaları imzaladı.¹

Lozan’dan sonra Atatürk ülkede köklü reformların gerçekleştirilmesi sürecine ağırlık vermişti. Bu “devrim” niteliğindeki reformların başarıya ulaşabilmesi için Türk Devleti’nin dış ilişkilerinde barışçı bir politika izlemesi gerekiyordu. İşte Atatürk bu düşünceyle “**yurtta sulh, cihanda sulh**” ilkesini ortaya atmıştı. Oysa Müttelik Devletler yeni Türk Devleti’nin yöneticilerini hâlâ “Osmanlı” olarak görmeyi sürdürmekte, Osmanlı döneminde sahip oldukları ayrıcalıkları yeni Türk Devleti’nden de ısrarla istemekte ve Türkiye’yle “eşitlik” ve “tam bağımsızlık” ilkeleri çerçevesinde ilişki kurmayı reddetmekteydi. Batılı devletler Türkiye’nin içişlerine karışmaktan vazgeçmiyor, ancak buna yeltendikleri her seferinde karşılarında bir duvar gibi sert, dimdik ve eğilip bükülmeyen Atatürk’ü ve O’nun onurlu temsilcilerini buluyorlardı.

1 Bilâl N. Şimşir, *Ermeni Meselesi, 1774-2005*, 2. basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, Ekim 2005, s. 147.

Türk-Yunan İlişkileri

Lozan'da Türkiye ile Yunanistan arasındaki başlıca uyuşmazlık konuları toprak sorunları, malî sorunlar ve azınlık sorunu olarak ortaya çıkmıştı.

İsmet Paşa, Trakya'da Türkiye'nin 1913 sınırına geri dönmesi ve Batı Trakya'nın gelecekteki statüsünün saptanabilmesi için bu bölgede bir plebisit yapılması görüşünü öne sürmekteydi. Batılı devletler ise Türkiye'nin Doğu Trakya'yı korumasına itiraz etmezken, Batı Trakya'da plebisit yapılması önerisine şiddetle karşı çıkmaktaydı. Bu öneriye en başta Yunanistan karşı gelmiş ve öteki Balkan devletleri de Yunanistan'ı desteklemişti. Öte yandan Yugoslavya ile Romanya da Karadeniz'in batısından ve güneyinden Ege'ye uzanan alanın silahsızlandırılmış bölge olmasını istiyordu.

Şubat 1923'te Lozan'da oluşturulan Toprak Komisyonu, Doğu Trakya'yı Türkiye'ye bırakmış, ancak Batı Trakya'da bir plebisit yapılmasını reddetmişti. 4 Şubat'ta Türkler Komisyon'un görüşlerini kabul ettiler.

Öte yandan, Lozan'da 30 Ocak 1923'te Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan bir sözleşme gereğince, Türkiye'de yaşayan Rumlarla Yunanistan'da yaşayan Türkler mübadele edilecek, ancak İstanbul Rumlarıyla Batı Trakya Türkleri bu mübadelenin dışında tutulacaktı. Kimin "İstanbul Rumu", kimin "Batı Trakya Türkü" sayılacağı, Türkiye ile Yunanistan arasında derin görüş ayrılıklarına yol açmıştı. Türkiye'nin amacı, İstanbul Rumu tanımlamasını mümkün olduğu kadar dar tutmak ve İstanbul'da mümkün olduğu kadar az Rum'u bırakmaktı. Yunanistan ise 30 Ekim 1918 tarihinde İstanbul'da bulunan bütün Rumların, doğum yerleri ve İstanbul'a yerleştikleri tarih ne olursa olsun, mübadele dışında bırakılmasını ve böylelikle İstanbul'da çok sayıda Rum'un kalmasını sağlamaya çalışmaktaydı.

Daha önce de belirtildiği gibi, Lozan Konferansı'nın ikinci bölümünde Türkiye, Edirne'nin yakınındaki Karaağaç ile ulu-

sal savunması için vazgeçilmez addettiği Tenedos (Bozcaada) ve İmroz (Gökçeada) adalarının kendisine bırakılması karşılığında, Yunanistan'dan savaş tazminatı istemekten vazgeçeceğini bildirmişti. Türkiye'nin bu istekleri Lozan Konferansı'nda kabul edildi ve Lozan Antlaşması'nın Temmuz 1923 tarihli özel bir protokolünde yer aldı.

Lozan ertesinde, Türkiye'nin Yunanistan'la olan ilişkilerinde “başını ağrıtan” sorunların başında “etabli” (ahali mübadelesi) ile “patriklik” sorunları gelmekteydi. Bu iki sorunun çözüme kavuşturulmasında, hiç kuşkusuz, Atatürk ile Yunanistan'ın lideri Venizelos'un çok büyük payları olmuştu.

Etabli sorunu, 1 Aralık 1926 tarihinde Atina'da iki devlet arasında yapılan bir antlaşmayla siyasal bir çözüm yoluna bağlanmıştı.¹ Bu antlaşma uyarınca, Yunanistan'da bulunan, Türklere ait emlak, karma bir komisyonun saptayacağı fiyat üzerinden Yunan Hükümeti tarafından satın alınacaktı. Türkiye'de bulunan ve 1912 yılından önce memleketi terk etmiş Rumlarla diğer Rumlara (İstanbul'dakiler dahil) ait olan emlak ise sahiplerine geri verilecekti.

1926 Antlaşması, mübadeleden doğan bütün sorunları çözüme kavuşturamamıştı. Bunun üzerine, Türkiye ile Yunanistan arasında 10 Haziran 1930'da, mübadele sorununu çözen bir antlaşma daha imzalandı. Bu antlaşma uyarınca, geldikleri tarih ve doğdukları yer ne olursa olsun, mübadele dışında bırakılan İstanbul'daki Rumlar ile Batı Trakya'daki Türklere “etabli” sıfatı tanınacaktı; mübadele edilen Rumların Türkiye'de bıraktıkları taşınır ve taşınmaz mallarının tam mülkiyeti Türk Hükümeti'ne; mübadele edilen Müslümanların Yunanistan'da

1 Milletlerarası Daimî Adalet Divanı'nın 21 Şubat 1925 tarihinde verdiği istişari mütalâa (danışma niteliğinde görüş) uyarınca, “İstanbul'un Rum ahalisi” deyimıyla kastedilen kişilerin “etabli” sayılabilmesi ve bunların mübadele dışında bırakılabilmesi için, İstanbul kentinin 1912 yasasıyla saptanan belediye sınırları içinde yaşamaları, ayrıca İstanbul'a 30 Ekim 1918 tarihinden önce gelmiş olmaları ve burada sürekli olarak oturmak niyetinde bulunmaları gerekiyordu.

bıraktıkları taşınır ve taşınmaz mallarının tam mülkiyeti ise Yunan Hükümeti'ne geçecekti.¹

1930 Antlaşması daha çok Yunan görüşlerine yakın bir biçimde oluşturulmuştu, çünkü Atatürk Bulgaristan'ın izlemeye başladığı ulusalcı ve revizyonist dış politikayı Yunanistan'ın tutumundan daha tehlikeli gördüğü için ve Balkanlar'da Bulgaristan'a karşı ortak bir cephe oluşturulabilmesi amacıyla Yunanistan'ı yanına çekmek istiyordu. Yunanistan da Bulgaristan'a karşı Türk dostluğunu seçmişti. Öte yandan İtalya, Fransa ile anlaşılan Yugoslavya karşısında bir denge kurabilmek için Yunanistan ile Türkiye'yi kendi yanına çekmek istiyor ve bu amaçla bu iki devletin uzlaşmasına yardımcı oluyordu.²

1930 Antlaşması, Türkiye ile Yunanistan arasında barışçıl ilişkilerin kurulması yönünde atılmış önemli bir adım olarak, dünya devletleri tarafından da takdirle karşılanmıştı. Türk-Yunan Antlaşması, Balkan Pakti'nin oluşturulması yolunda da önemli bir adımdı. Bu antlaşmanın sonucunda, her iki ülke halkları birbirlerine karşı duydukları düşmanlık duygularını bir yana bırakmaya başlamıştı. 1930 Antlaşması, iki ülke arasında savaş yerine barışın hüküm sürmesini ve geçmişte olanların geçmişte kalmasını isteyen iki büyük liderin, yani Atatürk ile Venizelos'un çabaları sonucunda ortaya çıkmıştı.

Türk-Yunan ilişkilerini zedeleyen bir diğer sorun ise "patriklik" meselesiydi. Lozan görüşmelerinde Türk temsilciler Yunan Patrikliği'nin İstanbul'dan kaldırılması için savaşım vermiş, ancak yalnızca Yunan Hükümeti'nin değil, Müttefiklerin de direnişiyle karşılaşmışlardı. Sonuçta Lord Curzon'un önerisiyle, Patrikliğin siyasal sorunlarla uğraşmaması koşuluyla İstanbul'da kalması kabul edilmişti.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki dostane ilişkiler Atatürk döneminden sonra ve özellikle 1950'li yıllarda Kıbrıs sorunu

1 10 Haziran 1930 tarihli Türk-Yunan Antlaşması'nın ayrıntıları için bkz. Gönlübol, Sar, *age*, s. 60-61.

2 Halûk Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)," *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, no. 23 (3), Eylül 1968, s. 250.

nedeniyle yeniden bozulacak; bu yıllarda Türk Hükümetleri-
nin izlemiş oldukları yanlış ve akılcılıktan uzak politikalar so-
nucunda, Kıbrıs sorununa öteki ikili sorunların da eklenmesi-
le Türk-Yunan ilişkileri hiç istenmeyecek bir seyir izleyecekti.¹

Türk-İngiliz İlişkileri ve Musul Sorunu

Lozan'dan arta kalan bir başka önemli sorun ise, İngiltere'nin
mandası altına konulan Irak'ı da yakından ilgilendiren Musul
sorunuydu. Lozan'da bu sorunun Türkiye ile İngiltere tarafın-
dan çözüme kavuşturulması kararlaştırılmıştı.

Bilindiği gibi, İngiltere Musul'u Mondros Ateşkes Antlaş-
ması'nın 7. maddesine dayanarak 15 Kasım 1918'de işgal etmiş-
ti. Sevr Antlaşması'nın 64. maddesi uyarınca Musul ne Irak'a
ne de Suriye'ye bırakılıyor ve kurulması düşünülen Kürdistan'a
terk ediliyordu. Oysa Musul Misak-ı Millî sınırları içinde kalı-
yordu, çünkü Musul vilayeti halkının üçte ikisi Türklerden ve
Kürtlerden oluşuyor ve etnik nedenler yüzünden bu bölgenin
Türk sınırları içinde kalması gerekiyordu. Ayrıca Musul'un
coğrafi açıdan da Türkiye'nin bir parçası sayılması gerekme-
kti. Ancak Irak'ta bulunan İngiliz Komutanı General Cassel,
2 Kasım 1918'de, Musul'u elinde tutan 6. Ordu Komutanı Ali
İhsan Paşa'dan şehrin boşaltılmasını istemiş, Osmanlı Hüküme-
ti de buna uymuştu. Atatürk *Nutuk*'ta bu konuda şöyle demek-
teydi: "Ateşkes Anlaşması'ndan bir gün önce on üç bin kişinin
esir edilmesi ve elli topun kaybı, gerçekte 6. Ordu Komutanı
Ali İhsan Paşa'nın duruma uygun olmayarak vermiş olduğu bir
buyruktan kaynaklanmaktaydı. İşte, bu durumun sonucunda
Musul'u yitirmiş olduk."²

İngiltere Lozan Konferansı'nda Musul'u Irak'a maletmek
için Türk temsilcilere karşı kıyasıya bir savaşım vermişti. İngil-

1 1950'lerden itibaren Türk Hükümetlerinin Kıbrıs sorununda izlemiş olduk-
ları politikalar konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Hüner Tuncer, *Kıbrıs Sar-
malı, Nasıl Bir Çözüm?..*, Genişletilmiş 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul,
Ağustos 2012.

2 Atatürk, *Söylev (Nutuk)*, II, s. 460.

tere'nin bu davranışının bir nedeni, Musul'un Büyük Britanya İmparatorluğu yollarının üzerinde, stratejik önemi haiz bir bölge olması; bir diğer nedeni de, bu bölgede zengin petrol kaynaklarının bulunmasıydı. İngiltere bu petrol kaynaklarının Arapların elinde olmasını yeğlemekteydi. Ayrıca İngiltere'nin Türkiye'ye karşı ne güveni ne de yakınlığı vardı. İngilizlerle Iraklılar arasında yapılan gizli görüşmelerde, Iraklılar hemen egemenlik istemeyeceklerine söz vermiş, İngilizler de Irak'ın Musul üzerindeki iddialarını desteklemeyi kabul etmişti.

İngilizler, Musul'un nüfusunu oluşturan Türkler ile Kürtlerin, ayrı siyasal emelleri olan iki ayrı ırk olarak kabul edilmesi görüşünü ileri sürüyordu.¹ Lord Curzon, Musul vilayeti nüfusunun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu görüşünü reddederek, Türklerin Musul nüfusunun ancak on ikide birini oluşturduğunu öne sürmekteydi.² Türkiye ise Kürtleri Türk nüfusundan sayıyordu.

İngiliz Temsilciler Kurulu Başkanı Lord Curzon, Musul sorununun Milletler Cemiyeti'nin hakemliğine bırakılması önerisinde bulunmuştu. İsmet Paşa ise bu öneriye şu yanıtı vermişti: "Bu sorunu Milletler Cemiyeti'nin hakemliğine bırakmak haklı olmaz. Türkler için kazanılması ya da yitirilmesi söz konusu olan ulusal ülkenin bir parçasıdır. İngiltere içinse sorun, kendi topraklarından başka bir ülke üzerinde uygulamak istediği manda sorunudur. TBMM Hükümeti, vatani tamamlayan bir parça olan Musul vilayeti gibi büyük bir bölgenin kaderini ve bu vilayet ahalisiyle kaynaklarının geleceğini hakem kararına bıraka-

1 Lozan'da İngiltere, azınlıklar konusu görüşülürken Müslüman halk arasında da soya ve dile göre bir ayırım yapmaya kalkışmış ve "etnik azınlık" kavramını ortaya atmıştı. Ancak konferanstaki Türk temsilciler, tarihsel gelenekler ile örf ve âdetlerin Türkiye'de yaşayan Müslümanlar arasında tam bir birlik oluşturduğunu söyleyerek, Müslüman olmayanlar dışında hiç kimseye azınlık niteliğini ve haklarını tanımaya yanaşmamıştı. Konferanstaki Türk temsilcilerin başlıca amacı, Batılılara Müslüman halkın bir bütün olduğunu ve Türkiye'de ancak Müslüman olmayan azınlıklar bulunabileceğini kabul ettirmektir. Böylece Lozan Antlaşması'nın azınlıkların korunmasına ilişkin bölümüne ya "bütün Türk halkı" ya da "Müslüman olmayan azınlıklar" deyimleri konulmuştu. Bkz. Ülman, *age*, s. 246-247.

2 Vere-Hodge, *age*, s. 60.

maz. Türk Hükümeti, davasının haklı olduğuna inanmaktadır; Musul'un kendisine verilmesi bakış açısını korumaktadır.”¹

İsmet Paşa, Musul sorununun barış antlaşmasının akdine engel olmasını önlemek amacıyla, bu sorunun Türkiye ile İngiltere arasında bir yıl içinde anlaşma yoluyla çözülebilmesi için konferansın gündeminden çıkartılmasını uygun bulduğunu bildirmişti. Lozan Konferansı'nda, Türkiye ile İngiltere arasında gerçekleştirilmesi öngörülen görüşmelerin sonucunda anlaşmaya varılamazsa, Musul sorununun Milletler Cemiyeti Meclisi'ne sunulması kararlaştırıldı.

Lozan Antlaşması uyarınca, Türkiye ile Irak arasındaki sınır sorununun çözümü için İngiltere ile yapılan görüşmeler 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da başlamıştı. Görüşmelere katılan Türk heyetine TBMM Başkanı Fethi (Okyar) Bey, İngiliz heyetine de o sırada Irak Yüksek Komiseri olan Sir Percy Cox başkanlık ediyordu. Fethi Bey, Musul vilayeti halkının üçte ikisinin Türklerden ve Kürtlerden oluştuğunu ve etnik nedenlerden ötürü bu bölgenin Türk sınırları içinde kalması gerektiğini ileri sürmüştü; İngiliz temsilciler ise Musul vilayetinin Irak sınırları içinde kalmasını savunmuştu.

Musul sorunu 20 Eylül 1924 tarihinde Milletler Cemiyeti Meclisi'nde görüşülmeye başlandı. Fethi Bey, İstanbul Konferansı'nda ileri sürdüğü Türk görüşünü açıklamış ve Türkiye'nin Musul'da bir plebisit yapılmasına taraftar olduğunu dile getirmişti. İngiltere'ye göre ise sorun yalnızca Türkiye ile Irak arasında sınır hattının saptanmasından ibaretti. Oysa Türkiye sorunun doğrudan doğruya Musul'un kaderiyle ilgili olduğu görüşündeydi. Milletler Cemiyeti Meclisi, tarafların statükoyu bozmamasını öngören bir karar aldı.

Türkiye, Irak ile geçici bir sınır hattının saptanması için Milletler Cemiyeti Meclisi'ne başvurdu. Brüksel'de toplanan Milletler Cemiyeti Meclisi, 29 Ekim 1924'te geçici sınır hattını saptamış ve tarafların bu hatta uymasını istemişti. Bundan sonra Meclis, Musul halkının isteklerini saptayabilmek üzere bir Tahkik Ko-

1 Akşin, *age*, s. 127.

misyonu oluşturdu. Tahkik Komisyonu, Eylül 1925'te Meclis'e sunduğu raporunda, Musul halkının hiçbir tarafa katılmaksızın bağımsız kalmak istediğini belirtmekteydi. Tahkik Komisyonu, Cemiyet Meclisi'ne şu önerilerde bulunmuştu: 1- Musul, Irak'ın bir parçası sayılacak ve Irak 25 yıl süreyle İngiliz mandası altında kalacaktır. 2- Türkiye ile Irak arasındaki sınır hattı, Brüksel'de saptanan hat olacaktır. Komisyon'un bu önerileri Türkiye'nin şiddetli tepkilerine neden oldu.

Cenevre'deki Türk temsilcilerinin itirazları zerine Cemiyet Meclisi, 19 Eylül 1925'te Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'ndan istişari mütalaa (danışma niteliğinde görüş) istemişti. Divan'ın 21 Kasım 1925 tarihinde bildirdiği görüş çerçevesinde Cemiyet Meclisi, Musul konusunda bağlayıcı karar alma yetkisine sahipti, çünkü Lozan Antlaşması'na taraf lkeler Milletler Cemiyeti'ne bu konuda bağlayıcı karar alma yetkisi tanımıştı. Ayrıca Cemiyet Meclisi'nde bu konudaki kararın oybirliğiyle alınması gerekiyordu. Bu durumda Cemiyet Meclisi'nin Türk-Irak sınırına ilişkin vereceği karar taraflar için bağlayıcı sayılacaktı. Meclis 16 Aralık 1925'te, Tahkik Komisyonu'nun yukarıda belirtilen önerilerini Türk temsilcilerinin gıyabında onayladı.

Musul sorununun devam ettiği sırada İngilizler bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması düşüncesinden henüz vazgeememişti ve bu emellerini gerçekleştirebilmek için Irak'taki güçleri aracılığıyla Kürtleri Türklerin aleyhine kışkırtmaya çalışıyordu.

Öte yandan, Türkiye ile İngiltere arasındaki anlaşmazlığın en ateşli döneminin yaşandığı sıralarda, 1925 şubat'ında, Doğu Anadolu'da şeyh Sait Ayaklanması patlak vermişti. Bu isyan Doğu'daki bazı şeriat yanlılarının Mustafa Kemal yönetimine karşı duydukları kinden kaynaklanıyordu. Ayaklanma sırasında Batılı basın Türkiye'yi Kürtlere karşı insanlık dışı davranışlarda bulunmakla suçlamış, Kürdistan'ın özerkliğinin sağlanması ve Musul'un zerk Kürdistan'a bırakılması suretiyle İngiliz-Türk anlaşmazlığının çözülmesi yönündeki öneriler birbirini kovalamıştı. Ancak bütün bunlara gerek kalmaksızın Türkiye şeyh Sait Ayaklanması'nı kısa bir süre içinde bastırdı.

Türkiye'yi yönetenler, Musul'u İngiltere'ye bırakmadıkça Doğu'daki tahriklerin kesilmeyeceğini, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğünün sürekli tehlikelerle karşı karşıya kalacağını anlamakta ve Milletler Cemiyeti'nin vereceği karara uyarak Musul'dan vazgeçmekten başka çare görememekteydi. Milletler Cemiyeti Meclisi, Daimî Adalet Divanı'nın da görüşünü aldıktan sonra, Musul'u Irak'a bırakan bir karar almıştı. Daimî Adalet Divanı'nın 21 Kasım 1925'te benimsediği görüşe göre, Meclis'in alacağı karar iki taraf için bağlayıcı olacak ve bu karar doğrultusunda Türkiye ile Irak arasındaki sınır kesin olarak saptanacaktı.

Milletler Cemiyeti, 1920'lerde, İngiltere ile Fransa'nın buyruğu altında olan bir kuruluş görünümündeydi. Türkiye ise henüz Milletler Cemiyeti'nin üyesi değildi. Meclis'in Türkiye aleyhine karar almasında belki de bu hususun bir rolü olmuştu. Milletler Cemiyeti, Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri tarafından kurulmuş bir örgüttü ve bu örgütte büyük devletlerin özel yasal yetkileri bulunuyordu.

Misak-ı Millî sınırları içinde olmasına karşın Türkiye, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin kararından sonra Musul'u güç kullanarak geri almak girişiminde bulunmamıştı, çünkü savaştan yorgun çıkan Türkiye devrim ve kalkınma çabası içerisindeydi ve İngiltere ile yapılacak yeni bir savaş Türkiye'nin bu doğrultudaki hamlelerini süresiz olarak erteleyebilecekti.

Türk Hükümeti, Cemiyet Meclisi'nin kararını kabul ederek, İngiltere ve Irak'la görüşmelere başlamıştı. Türkiye'nin 5 Haziran 1926'da İngiltere ve Irak'la imzaladığı antlaşmayla Türkiye ile Irak arasındaki sınır saptanmakta;¹ Türkiye'nin Musul üzerindeki haklarından vazgeçmesi ve buna karşılık Irak Hükümeti'nin Türkiye'ye 25 yıl süreyle petrolden alacağı aidatın %10'unu vermesi kabul edilmekteydi. Daha sonra Türkiye 500.000 Sterlin karşılığında petrol üzerindeki haklarından vaz-

1 Milletler Cemiyeti Meclisi'nin 29 Ekim 1924'te Brüksel'de yaptığı olağanüstü toplantıda saptamış olduğu geçici sınır hattı, Türkiye ile Irak arasındaki sınır olarak kabul edilmişti.

geçmişti. Bu antlaşmadan sonra Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkilerin gelişmesi pek kolay olmamış ve bu durum 1929 yılına değin sürmüştü.

Musul sorununda Türkiye büyük bir özveride bulunmuştu, çünkü Türkiye, Musul sorunu çözülmedikçe Batılı devletlerle ilişkilerini düzeltmeyeceğinin farkına varmıştı. Gerçekten ancak İngiltere ile Musul konusunda bir uzlaşmaya vardıktan sonra Türkiye'nin Fransa ile ilişkileri düzeltilebilmiş ve İtalya ile ilişkileri rayına oturtulabilmişti.

Türk-Fransız İlişkileri

Lozan Konferansı'nda kapitülasyonların en hararetli savunucusu Fransız heyeti olmuştu. Osmanlı borçları ve Türkiye'deki yatırımlar konusunda Müttefikler arasında Türk görüşlerine karşı direnen başlıca devlet Fransa'ydı.

Türkiye'nin Lozan'da çözüme kavuşturamadığı önemli sorunlardan biri, Osmanlı borçlarının tasfiye edilmesi idi. Bu borçların tasfiyesi özellikle Fransa'yı ilgilendiriyordu, çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun yabancılara tanıdığı ayrıcalıklardan en çok yararlananlar ve Osmanlı ülkesinde en fazla yatırım yapanlar Fransızlardı. Bu nedendir ki, Lozan'da kapitülasyonların kaldırılması yönünde alınan karardan en zararlı çıkan devlet Fransa olmuştu.

Bilindiği gibi, 20 Ekim 1921 tarihli Türk-Fransız Antlaşması'yla Türkiye-Suriye sınırı saptanmış, İskenderun bölgesi için özel bir idarî rejim kabul edilmiş ve Lozan Antlaşması bu hükümleri onaylamıştı. Türkiye-Suriye sınırının saptanması Türkiye ile Fransa arasında önemli bir uyuşmazlık konusuydu. Bu konuda temaslarda bulunmak üzere Fransa'nın Suriye Yüksek Komiseri De Jouvenel Şubat 1926'da Ankara'ya geldi.

De Jouvenel ile Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın görüşmeleri sonucunda, 18 Şubat 1926'da Türkiye ile Fransa arasında "Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Sözleşmesi" parafe edilmişti. Bu sözleşmeyle, iki devlet arasındaki bütün uyuşmazlıkların

hakemlik yoluyla çözüme kavuşturulması kararlaştırılmaktaydı. Ayrıca, üçüncü bir ülke, taraflardan herhangi birine saldırıda bulunursa, öteki taraf “iyi niyetli tarafsızlık” politikası izleyecekti. Bu sırada İngiltere ile Türkiye arasında bir savaşın ortaya çıkma olasılığı çok yüksekti. Böyle bir durumun gerçekleşmesi halinde Fransa, iyi niyetli tarafsızlık ilkesini dikkate alamayacağını, çünkü Milletler Cemiyeti’ne karşı yükümlülüklerinin olacağını ileri sürmekteydi. Bu nedenle sözleşme ancak 30 Mayıs tarihinde imzalanabilmişti.

Türk-Fransız ilişkilerini zedeleyen ve gerginleştiren bir başka olay ise Lotus-Bozkurt çarpışması olmuştu. Lotus ismindeki bir Fransız şilebiyle Bozkurt ismindeki bir Türk şilebi 1926 Ağustos’unda Midilli açıklarında ve Türk karasularının dışında çarpışmıştı. Bu çarpışma sonucunda Bozkurt batmış ve sekiz Türk gemicisi ölmüştü. Lotus İstanbul’a gelince Türk makamları her iki geminin kaptanını tutuklamış ve yargıç önüne çıkarmıştı. Fransız Hükümeti, olayın Türk karasularının dışında gerçekleşmesi nedeniyle, Türk yargısının konuya bakmaya yetkili olmadığını ileri sürmekte; Türkiye ise kendi yargısını savunmaktaydı. Sonunda konu her iki tarafın da isteği üzerine Uluslararası Adalet Divanı’nın önüne getirilmiş ve Divan, bugün bile hâlâ tartışılan bir kararla, Türkiye’nin haklı olduğunu açıklamıştı.

Türkiye ile Fransa’nın ilişkilerinin düzelememesinin bir başka nedeni, 1926-1928 yılları boyunca süregelen okullar anlaşmazlığıydı. Türkiye Lozan’da, ülkesindeki yabancı kurumların (kilise, okul, hastane vs.), benzer Türk kurumlarının sahip olduğu hakların aynısına sahip olabileceğini, bunların Türk yasalarına uyacaklarını ve Türkiye’nin izni olmadan bu kurumların yenilerinin açılmayacağını savunmuştu. Türkiye, çıkardığı “Özel Okullar Talimatnamesi” ile, yabancı okullarda tarih-coğrafya derslerinin Türkçe okutulmasını öngörmekteydi. Bu talimatname, Türkiye’de okulları bulunan ve o zamana değin bu okullarda istediklerini yapmaya alışmış olan yabancı devletlerin (İngiltere, Fransa, ABD, İtalya) büyük tepkilerine yol açmış, ancak sonunda Türkiye’nin dediği olmuştu.

Öte yandan, Türkiye ile Fransa arasında Suriye sınırına ilişkin uyuşmazlıklar vardı. Bu sınır sorunu 1929 yazında imzalanan bir protokolle çözüme kavuşturuldu. Daha önce Suriye'ye verilmiş olan uyuşmazlık konusu toprakların beşte biri Türkiye'ye verilmekteydi.

Osmanlı borçlarının tasfiyesi konusunda ise, Türkiye ile Fransa arasında 13 Haziran 1928'de bir anlaşmaya varılmış ve Türkiye bu borçların büyük çoğunluğunu ödemeyi kabul etmişti. Ancak 1929 dünya ekonomik buhranı nedeniyle Türk Hükümeti'nin borçlarını ödemesi güçleşmişti. Bunun üzerine, 22 Nisan 1933'te iki devlet arasında yeni bir sözleşme imzalandı ve Osmanlı borçlarının ödenmesi daha uygun koşullara bağlandı.

Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkiler İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesine değin soğuk kalmıştı.

Türk-İtalyan İlişkileri

Lozan'dan sonra İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına değin geçen sürede, Türkiye'nin dış politikasını etkileyen en önemli etken İtalya'nın davranışları olmuştur. Türkiye'nin bu dönemde statükocu gruba kaymasında İtalya'nın Türkiye'ye yönelik emelleri önemli rol oynadı.¹ 1922'de iktidarı ele geçiren Mussolini, her yıl on binlerce İtalyanın yabancı ülkelere göç etmesini önlemek ve bunları İtalya'nın egemenliği altında olacak topraklara yerleştirmek amacını güden bir politika izlemeye koyulmuş ve bunun için de Akdeniz civarında ve Ortadoğu'da yayılacağı topraklar aramaya başlamıştı. Mussolini Anadolu topraklarında adeta vârislik hakkı iddia etmekte ve Oniki Ada'nın İtalya'nın eline geçmiş olması, bu adaları onun elinde bir sıçrama tahtası haline getirmektedir.

İtalya'nın İzmir ve Antalya bölgeleri üzerinde faşizm yönetiminden önce de gözü vardı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası Batılı sömürgeci devletler arasında paylaşılırken İtalya'ya bu bölgeler üzerinde pay veril-

1 Gönübol, Sar, *age*, s. 113.

mişti. 1918'den sonra Türk topraklarını yer yer işgal etmiş olan devletlerden biri de İtalya'ydı.

Musul sorununun 1926 yılında çözülmesi üzerine, İngiltere ve Fransa ile olduğu gibi, İtalya ile de Türkiye'nin ilişkileri düzelmeye başlamıştı. 1926 yılında İtalya, Türkiye'nin ticarete bulunduğu devletlerin en başında gelmekteydi. 1926'da İtalya Türkiye'nin ithalatında %15, ihracatında ise %27 pay sahibiydi.

Atatürk, İtalya'nın Balkanlar üzerindeki emellerini iyi biliyordu. Mussolini'nin bir hedefi de Arnavutluk ve Yunanistan üzerinden Selanik'e inmekti. Böyle bir tasarı gerçekleşecek olursa, İstanbul ve Ege Denizi tehdit altına girebilirdi. Ancak Atatürk İtalyanların uzun bir deniz seferine katlanarak Anadolu kıyılarına çıkartma yapacaklarına bir türlü inanmıyordu. Böyle bir olasılığın gerçekleşmesi durumunda ise Atatürk bütün güçleriyle İtalyanların üzerine gideceğini ve gelenleri denize dökceğini söylemişti. Bu konuya ilişkin düşüncelerini şöyle dile getirmekteydi: "Türkiye'ye karşı bir harekete karar verirlerse, Arnavutluk'a asker çıkartmak ve orayı işgal etmekle işe başlayacaklardır. Ondan sonra da Bulgarlarla işbirliği sağlamaya ve onlarla birlikte Boğazlar'a inmeye gayret edeceklerdir. Bence taarruzu Boğazlar'da beklemek ve önlemlerimizi ona göre alıp, sürekli uyanık bulunmak gerekir."¹

Atatürk, Mussolini'ye kesin olarak güvenmemekle birlikte, "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesine bağlı kalarak Türkiye'nin Faşist İtalya ile olan ilişkilerini iyileştirmekte bir sakınca görmemekteydi. 30 Mayıs 1928 tarihinde Türkiye ile İtalya arasında "Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adli Tesviye (Ödeme) Anlaşması" imzalanmıştı.² İtalya, Türkiye ile Yunanistan'ı içine alan üçlü bir ittifak sistemi kurmayı düşünüyordu. Bu nedenle İtalya aynı yıl Yunanistan'a da benzer bir anlaşma önerisinde bulunmuştu.

1928 tarihli Türk-İtalyan Anlaşması'na karşın, iki devlet arasındaki ilişkilerin bundan sonra dostane bir seyir izlediği

1 Akşin, *age*, s. 218-219.

2 30 Mayıs 1928 tarihli anlaşmanın maddeleri için bkz. Gönlübol, Sar, *age*, s. 78.

söylenemezdi, çünkü İtalya'daki faşist rejim, Doğu Akdeniz ülkelerini nüfuzu altına almayı amaçlayan saldırgan bir dış politika izliyordu. 1930 yılından sonra Türkiye'nin kurulmasına önderlik ettiği Balkan Paketi'nin bir bakıma İtalya'nın Balkan devletlerini birbirine düşürmek için harcadığı çabaya bir tepki olarak ortaya çıktığı söylenebilirdi.

Türk-Sovyet İlişkileri

1921 yılından itibaren Sovyetler Birliği, Türkiye'yi kendi nüfuz alanı içindeki bir devlet olarak görmekteydi. Sovyet diplomasisi Afganistan, İran ile Türkiye'yi içine alan, İngiliz emperyalizmine karşı Sovyet nüfuzu altında birleşmiş bir Ortadoğu cephesi oluşturmayı amaçlıyordu.

1923'ten sonra Türk-Sovyet ilişkileri, Lozan'dan arta kalan sorunların çözümünde Batılı devletlerin Türkiye'ye karşı davranışlarının etkisi altında gelişti. Lozan Antlaşması'yla birlikte Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir dönem açılmıştı. Bu ilişkiler karşılıklı güvene ve eşitlik temeli üzerinde iyi komşuluğa dayanmaktaydı. Türk Devrimi'nin ilk yıllarında Türk-Sovyet ilişkileri büyük ölçüde ticarî ilişkilerdi.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 17 Aralık 1925 tarihinde Paris'te bir "Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması" imzalanmıştı. Bu antlaşma uyarınca her iki taraf, taraflardan birine karşı bir ya da daha fazla sayıda devlet tarafından silahlı bir saldırı gerçekleştirildiği takdirde tarafsız kalmayı kabul etmekteydi. İmzacı taraflar birbirlerine karşı hiçbir saldırı eylemine girişmeyecekti. Her iki taraf ayrıca, diğer imzacı taraf aleyhine oluşturulacak hiçbir siyasal ittifaka ya da pakta dahil olmayacaktı.

1925 Antlaşması'ndan sonra Türk-Sovyet ilişkilerini iki açıdan ele almak gerekiyordu: 1- Siyasal ilişkiler; 2- Ekonomik ve ticarî ilişkiler. 1925 Antlaşması'ndan sonra, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında siyasal yakınlaşma sürdüğü halde, iki ülke arasındaki ekonomik ve ticarî ilişkiler aynı gelişmeyi gösterememişti.

Kasım 1926'da Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'le görüşmek üzere Odessa'ya gitti. Odesa görüşmelerinde şu üç nokta üzerinde durulmuştu: Bir ticaret anlaşmasının imzalanması, Milletler Cemiyeti'ne girmek sorunu ve Türkiye üzerindeki İtalyan tehdidi. Çiçerin, Atatürk'e verilmek üzere Tevfik Rüştü Aras'a bir mektup vermişti. Mektupta Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin Balkanlar'daki çıkarlarını tehlikeye sokacak hiçbir girişimde bulunmayacağı belirtiliyordu. Bunun üzerine Türkiye, Milletler Cemiyeti Meclisi'nde kendisine daimî üyelik verilmediği takdirde örgüte girmeyeceğini resmen açıkladı. Sovyetler Birliği ise, kendisi Milletler Cemiyeti'ne girmediği gibi, Türkiye'nin de örgüte girmesini önlemeye çalışıyordu; çünkü Milletler Cemiyeti'ni büyük devletler tarafından kendisine karşı girişilecek bir harekette kullanılacak bir araç olarak görüyordu.

11 Mart 1927'de Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Ankara'da bir "Ticaret ve Seyr-i Sefain (gemilerin gidiş gelişleri) Anlaşması" imzalandı. Bu anlaşmada, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den yapacağı ithalata yıllık değer kısıtlamaları konuluyor; ayrıca Türkiye İstanbul, İzmir, Trabzon, Mersin, Erzurum ve Konya'da Sovyet Ticaret Temsilciliği'nin şubeler açmasını ve bu şubelerin bazı diplomatik ayrıcalıklardan yararlanmasını kabul ediyordu. Bu anlaşma iki ülke arasındaki ticaret hacmini artırmış, ancak ticarî ve ekonomik konularda çatışmaların sürmesini önleyememişti.

Türkiye 1929 yılında Litvinov Protokolü'ne katılarak Sovyetler Birliği'ne yakınlığını bir kez daha göstermekteydi. Litvinov Protokolü, savaşı yasaklayan Briand-Kellogg Paktı'nın Doğu Avrupa devletleri arasında da yürürlüğe girebilmesini sağlamak için Sovyetler Birliği'nin hazırladığı uluslararası bir belgeydi.¹

1923-1930 yıllarında Türk-Sovyet ilişkileri dostane bir seyir izlemekle birlikte, Sovyetler Birliği Türkiye'nin dayandığı tek büyük devlet olmaktan çıkmaya başlamıştı. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin 1928 yılından itibaren belirginleşen, Batı'ya yönelik uzlaşmacı politikasından kuşku duymaktaydı. Türkiye 1928 yı-

1 Litvinov Protokolü 9 Şubat 1929'da Moskova'da Sovyetler Birliği, Polonya, Romanya, Letonya ve Estonya arasında imzalanmıştı.

linda İtalya ile bir dostluk ve tarafsızlık antlaşması imzalamış ve 1930 yılına doğru, eski düşmanları olan İngiltere, Fransa ve Yunanistan ile sorunlarını çözüme kavuşturarak bu devletlerle normal ilişkiler kurmuştu. Sovyetler Birliği ise Türkiye'nin Batı'ya yönelmesini engellemek amacındaydı; ancak elinde bunu gerçekleştirebilecek etkin bir silahı da bulunmamaktaydı. 17 Aralık 1929'da, 17 Aralık 1925 tarihli "Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması" yinelenmiş,¹ ancak bu da Türkiye-İngiltere yakınlaşmasını önleyememişti ve 1930'da Sovyetler Birliği'nin artık Türk dış politikası üzerindeki etkisini yitirmekte olduğu iyice ortaya çıkmıştı.

1920'li yıllarda Batı'ya düşmanlık temeli üzerine oturtulan Türk-Sovyet dayanışması, 1930'lardan itibaren yerini daha dengeli ve ölçülü bir Türk dış politikasına bırakmaktaydı. 1930'lu yıllarda Türkiye, bir yandan güçlü komşusu Sovyetler Birliği ile iyi ilişkilerini sürdürürken, öte yandan da Batılı devletlerle yeni bağlar kurmaya yönelmişti.

Türk-Amerikan İlişkileri

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na katıldıktan sonra ABD ona karşı tam bir tarafsızlık politikası izlemişti. Osmanlı Devleti ise, Almanya'nın yanında savaşa katılmış olmasına karşın, ABD ile ilişkilerinde çok dikkatli davranmaya çalışmaktaydı. ABD'nin 2 Nisan 1917'de Almanya'ya savaş ilan etmesi üzerine 20 Nisan'da ABD ile diplomatik ilişkilerini kesmişti.

ABD Başkanı Woodrow Wilson'un 1918 Ocak'ında açıkladığı 14 Nokta'nın 12.si Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkindi. Bu maddeye göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarının egemenliği tanınacak, azınlıklara özerklik verilecek ve Çanakkale Boğazı'nın bütün devletlerin gemilerine sürekli açık olması sağlanacaktı.

Wilson'un 14 Noktası'nın 12.si şöyle yorumlanmıştı: Boğazlar ile İstanbul uluslararası denetim ve tercihan Milletler

1 1925 tarihli Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması'nın süresini uzatmak amacıyla, Sovyetler Birliği Hariciye Komiseri yardımcılarından Karahan 17 Aralık 1929'da Ankara'ya gelmişti.

Cemiyeti'nin mandası altına konulmalıdır. Anadolu Türklerin olmalıdır. Anadolu'nun Rum çoğunluğa sahip kıyı bölgeleri ter- cihan Yunanistan'ın mandası altına konulmalıdır. Bağımsız bir Ermenistan kurulmalı, Ermenistan'a Akdeniz'de bir liman ve- rilmeli ve Ermenistan İngiliz mandası altına konulmalıdır. 12. maddenin bu yorumuyla ABD, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu şekilde parçalanmasını peşinen kabul etmiş oluyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'na kabul ettirilen 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması'nın 89. maddesi de Doğu Anadolu'dan dört vilayetin Ermenistan'a verilmesini öngörmekte ve Türki- ye ile Ermenistan arasındaki sınırın çizilmesini ABD Başkanı Wilson'un hakemliğine bırakmaktaydı.

ABD Hükümeti, Türk Kurtuluş Savaşı'nda Türklere dostluk elini uzatmamış, TBMM Hükümeti'ni tanımamış, Fransa ve İtalya kadar bile Ankara Hükümeti'ne yakınlık göstermemişti. **Türk Kurtuluş Savaşı tarihinde ABD'nin yeri ve rolü yok de- necek kadar silik kalmıştı.**

Ankara Hükümeti'nin ABD ile resmî ilişki kurmak için ilk girişimi 1921 Ocak ayında olmuş, ancak bu girişime Washin- gton'dan bir ses gelmemişti.

ABD Hükümeti, Ankara Hükümeti'yle temaslarda bulunmak üzere İstanbul'daki Amerikan Ticaret Temsilciliği'nden Julian Gillespie'yi geçici olarak Ankara'ya gönderdi. Gillespie, 1921 Aralık ayında Ankara'ya gelmiş ve 1922 Şubat'ında Ankara'dan ayrılmıştı. ABD 1922 Haziran'ında da Robert W. Imbrie ismin- deki bir diplomatını Ankara'ya göndermişti.

ABD, Lozan Konferansı'na "gözlemci" olarak katıldığı hal- de, konferans boyunca hemen hemen her sorunda tartışmala- ra bilfiil katılmıştı. ABD'nin Bern Büyükelçisi Joseph C. Grew, Roma Büyükelçisi Richard Washburn Child ve İstanbul Yüksek Komiseri Amiral Mark L. Bristol, Lozan Konferansı'na gözlemci olarak gönderilmişti.¹ ABD Hükümeti, gözlemcilerine Türkiye ile İtilaf Devletleri arasındaki görüşmelerde resmî bir rol oyna-

1 Bu gözlemcilerden yalnızca Grew, Lozan Konferansı'nın ikinci aşamasına katılmıştı.

mamalarını bildirdi. ABD, Türk toprakları üzerinde ekonomik ve ticarî açılardan “açık kapı” ya da “fırsat eşitliği” ilkesinin uygulanmasını ve Amerikan okulları ile diğer sosyal ve dinî kuruluşlarının devamını sağlamayı istiyordu.

Lozan Konferansı’nın başından itibaren İsmet Paşa, Amerikan delegasyonu ile yakın ilişkiler kurarak, Avrupa cephesine karşı ABD’yi yanına almak istemişti. 6 Ağustos 1923’te Türkiye ile ABD arasında “Genel Antlaşma” imzalanmış, bu antlaşmayla iki devlet arasında diplomatik ilişkiler kurulmuş; ancak kapitülasyonlar öngörülmediği ve Ermeni sorunu çözülmediği için antlaşma ABD Senatosu’nca onaylanmamış ve yürürlüğe girememişti. Genel Antlaşma, “**Türk-Amerikan Lozan Antlaşması**” diye de anılmaktaydı. Bu antlaşmayla, Türkiye ile ABD arasında dostluk ilişkilerinin kurulması, normal diplomatik ve konsolosluk ilişkilerinin yeniden başlatılması öngörülmüyordu.

1925 yılı başında Londra, Paris, Roma, Atina gibi eski düşman ülke başkentlerinde Türk büyükelçileri artık görev başındaydı. 1925 yılında Türkiye’nin diplomatik ilişkiler kuramadığı tek ülke Amerika Birleşik Devletleri’ydi. Birbiriyle hiç savaşmamış iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler tam on yıl kopuk kalmıştı. Bu durumun başlıca nedeni ise ABD’deki Ermeni lobisi ve bu lobinin Amerikalı destekçilerinin Atlantik ötesinde yürüttükleri Türk düşmanlığı kampanyasıydı. Ermeni lobisi ve onların Amerikalı yandaşlarıncı yürütülen Türkiye aleyhindeki düşmanca propaganda ABD Kongresi’ni etkilemiş; Washington Hükümeti de Kongre’nin şimşeklerini üzerine çekmek istemiş ve yeni Türkiye ile yakınlaşma yürekliliğini gösterememişti.¹

20 Nisan 1917’de kesilen Türk-Amerikan diplomatik ilişkileri, 1927 Şubat’ında iki taraf arasında imzalanan bir *modus vivendi* (geçici anlaşma) ile yeniden kurulmaktaydı. Joseph C. Grew, ABD’nin yeni Türkiye nezdindeki ilk büyükelçisi olarak atanmış ve 1927 Ekim’inde Atatürk’e güven mektubunu sunmuştu.

1 Şimşir, *Ermeni Meselesi, 1774-2005*, s. 144.

Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde 426 kadar Amerikan okulu, 17 misyonerlik merkezi ve 9 tane de Amerikan hastanesi bulunmaktaydı. Lozan'dan sonra bu okulların büyük çoğunluğu Türkiye sınırları dışında kaldığı için, 1927 yılında Türkiye'deki Amerikan okullarının sayısı 8'e inmişti. Bu okulların ABD Hükümeti ile hiçbir ilişkisi yoktu, bunlar tamamen misyoner okullarıydı ve Hristiyanlık propagandasıyla yakından ilgileniyorlardı. Türk eğitim sistemini laikleştirme çalışmaları sürerken, dinî propagandayapan ABD okullarının durumu tam bir tezatlık oluşturmaktaydı. Büyükelçi Grew, gayriresmîlik perdesi ardında bu okulların açılması için Türk Hükümeti üzerinde büyük bir baskı uygulamış; ancak Türk Hükümeti, bir-iki okulun dışında kapalı bulunan okulların açılmasına izin vermemişti.

1928 yılı sonunda Amerikan okulları sorunu bu şekilde çözüme kavuşturulurken, ABD ile bir başka tartışma konusu da "Ticaret ve Seyr-i Sefain Anlaşması" olmuştu. ABD, Türkiye'den gümrük tarifelerinin indirilmesini ve bazı ayrıcalıkların tanınmasını istiyordu. Oysa bu konuda Atatürk'ün benimsediği ilke, Lozan'da diğer devletlere ne kadar ayrıcalık tanındıysa, ABD'ye de ancak o kadar ayrıcalığın tanınmasıydı. Bu görüşler çerçevesinde, iki ülke arasında 1929 Ekim'inde bir "Ticaret ve Seyr-i Sefain Anlaşması" imzalanmıştı.

Öte yandan, 1932 yılında ABD Başkanı seçilen Franklin D. Roosevelt ile Atatürk arasında yakın dostluk ilişkileri kurulmuştu. Roosevelt, Atatürk'e gönderdiği mektuplarda, O'nun hayata geçirdiği büyük devrimlerden hep övgüyle söz etmekteydi.

Türk-Amerikan dostluğuna ilişkin olarak Atatürk de şöyle demektedir: "Siz yeni dünyanın en eski demokrasisisiniz; biz eski dünyanın en genç demokrasisiyiz. Siz yeni dünyanın büyük demokrasisi, bu eski dünyadaki yeni demokrasi kardeşinizle ilgileniniz, ona önem veriniz. Biz dostuz, çok daha dost olacağız!"¹

1 Karal, *age*, s. 177.

LOZAN ERTESİNDE TÜRKİYE’NİN DOĞUSUNDAKİ DEVLETLERLE İLİŞKİLERİ

Türkiye, coğrafya bakımından olduğu kadar, uygarlık ve kültür açılarından da Doğu ile Batı’nın kesiştiği noktadaydı ve Türkiye’nin bu konumu ülkenin kaderini belirleyen öğelerin başında gelmekteydi.

Yeni Türk Devleti, Misak-ı Millî sınırlarını kabul etmekle, Osmanlı İmparatorluğu’nun yüzyıllarca egemenliği altında kalmış olan Arap ülkeleri üzerindeki iddialarından vazgeçmişti. Bu nedenle Türkiye’nin bu topraklar üzerinde kurulan yeni devletlerle ilişkilerinin iyi ve dostça olmaması için ortada hiçbir gerekçe kalmamaktaydı. Öte yandan, Türkiye’nin eskiden beri bağımsız olan Afganistan ve İran ile de önemli bir çıkar çatışması bulunmuyordu.

Türkiye ile Müslüman devletler arasındaki ilişkileri zedeleyebilecek nitelikteki “Hilafet” kurumunun kaldırılması ise Müslüman dünyasında büyük bir tepkiyle karşılanmamıştı. Ancak, olumsuz bir tepkinin oluşabileceğini göz önüne alan Atatürk, saltanatı 1922 yılında kaldırmakla birlikte, hilafetin kaldırılmasını bir süre geciktirmiş ve ancak 3 Mart 1924 tarihinde, artık köhnemiş ve anlamını yitirmiş olan bu kurumu kaldırmıştı.

Nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan bir ülkede laik bir devletin kurulması, Müslüman ülkeler topluluğunda beklenildiği gibi olumsuz bir tepkiyle karşılanmamış, aksine Türkiye’nin başarılarını kendilerine örnek almak isteyen devlet liderleri olmuştu. Bu devlet adamlarının gözünde Türkiye emperyalizme karşı savaşmış ve zafer kazanmış bir devletti ve Türkiye’nin bu davranışı kendi ülkeleri için de örnek olmalıydı.

Lozan Antlaşması'ndan on yıl sonra Türkiye, Batılı devletlerle olduğu gibi, Doğulu devletlerle de iyi ve dostça ilişkiler kurmuştu. Böylelikle Türkiye, uzun yıllardan beri istikrarsız bir durumda bulunan Ortadoğu bölgesinde barışçıl ilişkilerin kurulmasında önemli bir rol oynamıştı.

Türk-Afgan İlişkileri

Ortadoğu'da Ulusal Hükümet'le samimî dostluk ilişkileri kuran ilk ülke Afganistan'dı. Afganistan'ın devrimci hükümdarı genç Amanullah Han Atatürk'ün hayranıydı. Atatürk Türkiye'nin Afganistan'la ilişkilerine önem vermiş ve oraya elçi olarak Medine Muhafızı General Fahreddin'i atamıştı. Daha sonraları Memduh Şevket Bey ile Yusuf Hikmet Bayur Türkiye'nin Kâbil elçileri oldular.

Türkiye'nin Afganistan'la ilişkilerini düzenleyen ilk antlaşma, 1 Mart 1921 tarihinde Moskova'da Türkiye adına Yusuf Kemal ve Rıza Nur Beyler, Afganistan adına da General Muhammed Veli Han tarafından imzalanmıştı.¹ Bu antlaşma bir savunma ittifakı ve işbirliği anlaşmasıydı. Afganistan'la daha sonra 25 Mayıs 1928'de bir "Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştı.

1928 yılı itibariyle Türkler, Afgan eğitim kurumlarına ve okullarına askerî personel, doktor ve öğretmen göndermekteydi. 1928 yılında Ankara'da ikinci bir "Türk-Afgan Antlaşması" imzalanmış ve iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler orta elçilik düzeyinden büyükelçilik düzeyine yükseltilmişti. Türkiye ile Afganistan arasında iyi ilişkilerin kurulmasındaki başlıca etken, iki ülke arasında uyumsuzluk konusu olabilecek ortak bir sınır sorununun bulunmayışındı. Ayrıca Afganistan her açıdan Türkiye'den daha geriydi ve bu ülkenin kendinden daha güçlü durumda olan Türkiye ile dostane ilişkiler kurmakta çıkarı vardı. 1930'lu yıllarda Kâbil Üniversitesi'ne çok sayıda Türk profesörün gönderilmesiyle ve İstanbul Üniversitesi'nde Afgan öğrencilere öğrenim olanağının tanınmasıyla, iki ülke arasındaki ilişkiler daha da gelişmişti.

1 1 Mart 1921 tarihli antlaşmanın maddeleri için bkz. Akşin, *age*, s. 193-194.

Türk-İran İlişkileri

Türkiye ile İran arasındaki başlıca uyuşmazlık konusu, sınır bölgelerinde yaşayan Kürtlerin neden olduğu olaylardı.

İran Şahı Rıza Pehlevi ile Atatürk, aralarında tam bir kardeşliğe ve güvene dayanan samimî ilişkiler kurmuşlardı. İran, 1921 yılında Ankara'ya ilk “olağanüstü büyükelçi” sıfatıyla Mümtazüddeve'yi göndermiş; Atatürk de Memduh Şevket Bey'i büyükelçi olarak önce Azerbaycan'a, sonra sırasıyla İran'a ve Afganistan'a atamıştı.

Türkiye'nin İran'la ilişkilerini düzenleyen 22 Nisan 1926 tarihli antlaşmanın başlığı “Türkiye Cumhuriyeti ile İran Devlet-i Aliyesi arasında Muhadenet (Dostluk) ve Emniyet (Güvenlik) Ahidnamesi”ydi. Bu antlaşmayla, Türkiye ile İran arasında hiçbir biçimde bozulamayacak bir barış ve dostluk kurulmaktaydı. Bu antlaşma uyarınca, iki ülkeden biri saldırıya uğrarsa, öteki ülke tarafsız kalacaktı. İki taraftan hiçbiri ötekine karşı saldırıda bulunmayacaktı. Bu antlaşmaya karşın, iki devlet arasındaki sınır sorunları ikili ilişkileri zedelemeyi sürdürmüştü ve ilişkilerde tam bir uyum sağlanamamıştı.

Ocak 1932'de iki devlet arasındaki sınır sorunu çözüme kavuşturulmakta ve aynı tarihte Tahran'da bir “Hakemlik ve Ulaşma Anlaşması” imzalanmaktaydı. 5 Kasım 1932'de de yeni bir “Türk-İran Dostluk Antlaşması” imzalanmış ve böylelikle Türk-İran ilişkilerinde yeni ve dostane bir ortam oluşturulmuştu.

İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Haziran 1934'te Türkiye'yi ziyareti Türk-İran dostluğunu pekiştirmişti. Atatürk, İran Şahı onuruna verdiği yemekte, Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk-İran dostluğunu dış politikasının ana ilkesi haline getirdiğini dile getirmekteydi. Burada benim için anlamı büyük olan bir olaya değinmek isterim. İlk Türk operası olan *Özsoy Destanı* ilk kez İran Şahı Rıza Pehlevi'nin onuruna, Atatürk'ün huzurunda Ankara'daki Halkevi Sahnesi'nde oynanmış ve bu operada, yazarın babası olan, o tarihte Yüksek Ziraat Enstitüsü (bugünkü Ankara Ziraat Fakültesi) üçüncü sınıf öğrencisi **Hamdi Selçuk (Tuncer)** “Tur” rolünü oynamıştı.

Ne yazık ki, 1979’da İran’da şahlık rejiminin yıkılmasından ve “mollalar rejimi”nin iktidara gelmesinden sonra İranlı devlet adamları Atatürk’e sırtlarını dönmüş ve Türkiye’yi ziyaretlerinden O’nun kabrini ziyaretten bilinçli olarak kaçınmışlardı!

Türk-Arap İlişkileri

1920’de Atatürk’ün önderliğinde kurulan Türk Hükümeti, Arap halkların nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu eski Osmanlı topraklarının tam bağımsızlığını kabul etmek suretiyle, Arap devletleriyle iyi ve dostane ilişkiler kurma yolunu açmaktaydı.

Türk Hükümeti, büyük bir özveride bulunarak, Misak-ı Milli sınırları içerisinde bulunan Musul’u Irak’a bırakmayı kabul etmişti. Bundan sonra iki komşu ülke arasında dostça ilişkiler kurulmuş; 5 Haziran 1926’da Türkiye, Irak ve İngiltere arasında imzalanan “İyi Komşuluk Antlaşması”yla sınırlar saptanmış ve sınır bölgesinin güvenliğini sağlayacak önlemler belirlenmişti. Türk-Irak ilişkilerinin bu yönde gelişmesinde İngiltere’nin Atatürk’ün barışçı dış politikasına gösterdiği anlayışın da rolü olmuştu.

Irak Kralı Faysal 1931 yazında Ankara’ya resmî bir ziyarette bulunmuş ve aynı yılın sonunda da Irak Başbakanı Nuri Paşa Türkiye’yi ziyaret etmişti. Ocak 1932’de Türkiye ile Irak arasında bir “İkametgâh Sözleşmesi” ile “Suçluların İadesi Anlaşması” ve bir de “Ticaret Anlaşması” imzalanmıştı.

Atatürk, Suriye’ye karşı “koruyucu” rolünü oynamakta, iki ülke arasında yapılan anlaşmalarda Suriye’nin adını anmak suretiyle, Fransa’nın oradaki varlığının geçici olduğunu vurgulamak istemekteydi. Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye ve Lübnan arasında imzalanan 7 Haziran 1926 tarihli antlaşmayla Türkiye-Suriye sınırları çizilmişti. 9 Haziran 1929 tarihinde de Türkiye ile Suriye ve Lübnan arasında “Gümrük Anlaşması” imzalandı.

Eski Osmanlı ülkelerinden Yemen ve Libya ise Türkiye’ye sadık birer dost kalmışlar ve Türkiye’den yardım isteklerinde bulunmuşlardı.

Türkiye, Lozan Antlaşması'yla Mısır üzerindeki haklarından vazgeçmekteydi. 1923'te Türkiye'de laik bir Cumhuriyet'in kurulması ve Osmanlı hanedanının ülkeden çıkartılması Mısır'da ve özellikle Mısır Sarayı'nda olumsuz tepkilere neden olmuştu. Mısır'da ve öteki Arap ülkelerinde Türklerle Arapların aralarını açmakta çıkarları olan İngiliz ve Fransız istihbarat şebekeleri de bu olumsuz tepkilerin şiddetlenmesine yol açmakta ve bu etkenler Mısır'ın Türkiye'ye karşı soğuk değilse bile çekingen bir tutum takınmasına neden olmaktaydı.¹

Görüldüğü gibi Türkiye, İran, Afganistan ve Irak aralarındaki önemli uyumsuzlukları çözebilmiş ve böylece ilerideki yıllarda aralarında yapıcı bir işbirliği ortamının oluşmasını sağlamışlardı. Bu işbirliğinin oluşmasında Atatürk Türkiye'si'nin çok büyük bir payı vardı, zira Türkiye eski kırınglıkları ve düşmanlıkları unutmayı yeğleyerek komşularıyla ilişkilerinde bir barış ortamı yaratmayı amaç edinmişti.

İşte Büyük Atatürk'ün akılcı ve barışçı dış politikasının bir örneğine Ortadoğu devletleriyle geliştirdiği ilişkilerde de tanık olunmaktaydı!

1 Age, s. 209.

1930'LARDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Avrupa'da Revizyonist ve Statükocu Devletler

1930'lu yıllarda Türk dış politikasını yönlendiren etkenlerin başında, uluslararası ilişkilerde yer alan siyasal gelişmeler gelmekteydi. Oysa 1923-1932 döneminde Türkiye'nin dış politikası Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ve Lozan Antlaşması'nın etkisi altında belirlenmişti.

Birinci Dünya Savaşı ertesinde, savaşı sonuçlandıran Versay Barış Antlaşması'ndan hoşnut olmayan, yani var olan statükoya karşı çıkan devletler, öncelikle Hitler Almanyası¹ ile Mussolini İtalyası'ydı. Bu devletler Versay Barış Antlaşması'yla yitirdikleri toprakları ve ellerinden alınan bazı hakları geri almak istiyordu. Bu devletlerin karşısında ise Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan ve bu nedenle mevcut statükoyu değiştirmek istemeyen ve anti-revizyonist bir dış politika izleyen devletler bulunmaktaydı. Bu devletlerin başında İngiltere ile Fransa geliyordu. Sovyetler Birliği de bu statükocu gruba yaklaşmıştı.

Türkiye, Atatürk'ün önderliğinde 1930'lu yıllarda, ulusal çıkarlarını uluslararası politikanın gerçekleriyle bağdaştırmayı hedefleyen bir dış politika izlemekteydi. Gerçekten Türkiye eğer duygusal nedenlerin etkisi altında davranmış olsaydı, revizyonist gruba, yani statükoya karşıt gruba katılmış olabilirdi. Ancak, Türkiye'nin dış politika hedeflerini bizzat saptayan Büyük Atatürk, Türkiye'nin yeni sınırlarını olduğu gibi kabul etmekte ve ülkesini yeni maceralara sürükleyebilecek davranışlardan özenle kaçınmaktaydı.

1 Almanyada Hitler 30 Ocak 1933'te iktidara gelmişti.

1930'ların başlarında Türkiye'nin Batı'dan duyduğu kuşku ve Moskova'ya mutlak bağımlılığı giderek azalmakta; bununla koşut olarak, komşularıyla ilişkileri de önceye kıyasla daha dostane bir seyir izlemekteydi.

1930 yılından itibaren, Türkiye'yi Batı'dan ayıran sorunlar büyük ölçüde ortadan kalkmıştı. Türkiye 1930-1935 yıllarında Batı ile dolaylı, 1936-1939 yıllarında da doğrudan işbirliğine yönelecekti.

Türkiye'nin Barışçı Dış Politikası

Atatürk, Türkiye'nin barışçı bir dış politikayı kendisine amaç edindiğini, 1 Kasım 1930'da yaptığı konuşmada şöyle dile getirmekteydi: "Türkiye'nin emniyetini gaye tutan ve hiçbir milletin aleyhinde olmayan bir sulh istikameti bizim daima düsturumuz olacaktır."¹ Bu dış politika ilkesi doğrultusunda davranan Türkiye, bütün devletlerle iyi ilişkilerini sürdürmeye çalışmakta, ancak, uluslararası barışı bozmak isteyen devletlere karşı barışçı devletlerle daha sıkı bir işbirliğine girmektedir.

Atatürk, 20 Nisan 1931 günü açıkladığı bir bildiride, "yurtta sulh, cihanda sulh için çalışıyoruz" demişti. Ancak barışın sürdürülebilmesi için, gerekli güvenlik önlemlerinin de alınması gerekiyordu. **Atatürk açısından barış ile güvenlik birbirinden ayrılmaz kavramlardı.** Öte yandan, Atatürk dünya barışı için de sorumluluk alınması ve barışı sağlayan uluslararası önlemlere katılınması gerektiğine inanmaktaydı.

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin önerisi üzerine, 2 Şubat 1932'de Cenevre'de toplanan Silahsızlanma Konferansı'na katılmıştı. Bu konferansta Sovyetler Birliği topyekûn bir silahsızlanma önermiş; Türkiye de bu görüşe katılarak Sovyet tezini desteklemiş ve konferansa şöyle bir tez sunmuştu: Silahlandırmanın terk edilmesinde amaç, her devletin eşit güce sahip olmasıdır. Bunun için ilk koşul, Briand-Kellogg Paketi'nin öngördüğü tarafsızlık ve

1 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, s. 351.

barış esaslarına harfî harfine saygı göstermektir.¹ Her devletin silahlanmasının en üst düzeyi, örneğin, yüz bin olarak saptanabilir. Bundan fazla gücü olan devletler, güçlerini her yıl belirli bir oranda düşürerek şu kadar yıl sonra, konferansın saptayacağı belirli sayıya ulaşacaktır. Bu sayıdan daha aşağı güce sahip olan devletler güçlerini artıracak değildir. Böylece, büyük güçlere sahip olan devletlerin saldırı güçleri her yıl bir derece azalacak, daha az güce sahip olanların savunma güçleri ise o oranda artmış olacaktır.

Türkiye, Silahsızlanma Konferansı'nda, askerî hava güçlerinin, tankların ve ağır topların topyekûn kaldırılmasını, deniz tersaneleriyle silah fabrikalarının çeşitli ülkeler arasında hakça bölünmesini, savaş imalatının uluslararası denetime tabi tutulmasını ve kimya savaşının tümüyle yasaklanmasını önermişti.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Üyeliği (1932)

Birinci Dünya Savaşı sonucunda, savaştan galip çıkan büyük devletlerin önderliğinde, dünyada barış ile istikrarı kurmak ve sürdürmek amacıyla Milletler Cemiyeti Örgütü kurulmuştu.² Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğradığı için Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin aslî üyeleri arasına alınmamıştı. Ancak, Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren Versay Barış Antlaşması'ndan kısa bir süre sonra, uluslararası ilişkilerdeki yeni gelişmelerin ışığında, savaşta yenilen devletler de Milletler Cemiyeti'ne üye alınmaya başlanmış ve bu bağlamda Türkiye'nin de Milletler Cemiyeti'ne üye olması gündeme gelmişti.

- 1 Briand-Kellogg Paketi, 27 Ağustos 1928 tarihinde Paris'te imzalanmış ve Türkiye Cumhuriyeti de Sovyetler Birliği ile birlikte bu pakta katılmıştı. Pakt, iki savaş arası dönemde barış ve güvenliğin korunması için, uluslararası alanda girişilmiş olan önemli çabalardan biriydi.
- 2 Milletler Cemiyeti (eski deyimle Cemiyet-i Akvam); İspanya İç Savaşı'nda (1936-1939), Avusturya'nın Almanya tarafından ilhakında (Anschluss-1938), Çekoslovakya'nın bölünmesinde (1938-1939) ve Polonya'nın Almanya tarafından işgalinde (1939) gösterdiği başarısız ve pasif tutumun sonucunda, resmen feshedilmeden 1946'da görevini Birleşmiş Milletler'e devretmişti. Cemiyet'in yasal varlığı ise 31 Temmuz 1947'de ortadan kalktı.

Atatürk Hükümeti, Milletler Cemiyeti'nin İngiltere ile Fransa tarafından yönetilen bir kuruluş olduğu ve bu kuruluşa Türkiye'nin üye olması durumunda İngiltere ile Fransa'nın buyrukları altına gireceği kanısındaydı. Bu nedenle Türkiye bu kuruluşun dışında kalmayı yeğlemişti. Ancak 1930-1939 yıllarında Avrupa'da yaşanan gelişmeler Türk Hükümeti'nin bu tutumunun değişmesine neden oldu.

Hükümet yetkilileri Atatürk'e Türkiye'nin de Milletler Cemiyeti'ne üye olabilmesi için bir an önce örgüte üyelik başvurusunda bulunulmasını önermekteydi. Ancak, **onurlu bir dış politika uygulamaktan hiçbir zaman ödün vermemiş olan o Büyük İnsan, Türkiye'nin üyeliğinin, Milletler Cemiyeti'ne kendisinin başvuruda bulunması yoluyla değil, ancak Milletler Cemiyeti'nin Türkiye'yi üyeliğe davet etmesiyle gerçekleşebileceğini dile getirmekteydi.**

Gerçekten Milletler Cemiyeti Genel Kurulu, 6 Temmuz 1932'de İspanya temsilcisinin önerisi ve Yunanistan temsilcisinin desteğiyle, Türkiye'nin örgüte davetini öngören bir karar tasarısını kabul etmişti. Ancak bu davet üzerinedir ki Türkiye Büyük Millet Meclisi, daveti kabul ettiğine ilişkin bir karar almış ve Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne 18 Temmuz 1932'de, Genel Kurul'un oybirliğiyle aldığı bir kararla üye olmuştu. **Ülkemizin Milletler Cemiyeti nezdindeki ilk Daimî Temsilcisi ise (yazarın büyük dayısı olan) Cemal Hüsnü Taray'dı.¹**

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üyeliği karşısında Sovyetler Birliği'nin herhangi bir kaygı duymaması için Türkiye, Cemiyet'e üyeliğinin 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın yükümlülüklerini değiştirmeyeceği

1 Cemal Hüsnü Taray, 1923-1931 ve 1935-1939 yıllarında Bolu ve Gümüşhane milletvekili olarak TBMM'de bulunmuştu. 4. İnönü Hükümeti'nde bir süre (1929-1930) Milli Eğitim Bakanlığı yapan Cemal Hüsnü Taray, 1932 yılında Milletler Cemiyeti nezdinde Türkiye'nin ilk Daimî Temsilcisi olarak görev yapmış; daha sonraki tarihlerde Bern, Roma, Atina, Tahran ve Santiago'da büyükelçilik görevlerinde bulunmuştu.

yolunda Sovyetler Birliği'ne güvence vermişti.¹ Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'nde Batılı devletlerle işbirliği yapmasından pek hoşnut olmamakla birlikte, kendisi de 1934 yılında Türkiye'nin ve Fransa'nın teşvikiyle Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştu.

Göröldüğü gibi, Atatürk Türkiye'si uluslararası barışın korunması için harcanan tüm çabalara katılmakta ve uluslararası alanda güven verici bir istikrar unsuru olarak itibar ve kabul görmekteydi. **Atatürk Türkiye'si uluslararası ilişkilerde ve denge-
de göz ardı edilemeyecek bir varlık haline gelmişti.**

1 Sovyetler Birliği, Milletler Cemiyeti'ni Batı'nın kendisine karşı oluşturduğu bir düzen olarak görüyor, Cemiyet Misakı'nda öngörölen zorlama önlemlerinin Sovyet düzeninin devrilmesi için kullanılmasından korkuyordu. Türkiye, Sovyetler Birliği'ni rahatlatmak için, bu zorlama önlemlerinin ancak saldırgan devletlere karşı uygulanacağını; Sovyetler Birliği'nin bir devlete savaş açmak zorunluluğunu duysa bile Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'nin alacağı karara uyup uymama özgürlüğüne sahip olduğunu Moskova'ya bildirmişti.

TÜRKİYE’NİN İKİLİ İLİŞKİLERİ

(1930-1938)

Türk-Sovyet İlişkileri

Sovyetler Birliği, 1930 yılından sonra Türkiye’nin dış politikasında dayandığı tek büyük devlet olmaktan çıkmıştı. Bununla birlikte Türkiye bu devletle iyi ilişkilerini sürdürmekteydi. Türkiye ekonomik ve sosyal kalkınmasını gerçekleştirebilmek ve askerî gücünü artırabilmek için hem Batılı devletlerin hem de Sovyetler Birliği’nin yardımlarına gereksinme duyuyordu.

Türkiye’nin Sovyetler Birliği ile ticarî ilişkileri, 1919-1922 yılları dışında, belirgin biçimde azalma eğilimi gösteriyordu. Türkiye, 1920’lerde gereksinme duyduğu buğday, şeker ve kereste gibi birçok ürüne artık ihtiyaç duymuyordu. Sovyetler Birliği’ni kaygılandıran husus ise Türkiye’nin Batı Avrupa ve ABD’den kredi sağlama yönündeki girişimleriydi. Sovyet Hükümeti, Türkiye Başbakanı’nı, Dışişleri Bakanı’nı, basın ile ekonomi ve endüstri mensuplarından oluşan kalabalık bir heyeti Nisan 1932’de Moskova’ya davet etmişti. Bu ziyaret sırasında Sovyetler Birliği, sanayi maddeleri ve makine ithalatı için Türkiye’ye 8 milyon dolarlık kredi vermiş ve buna ilişkin protokol 21 Ocak 1934’te Ankara’da imzalanmıştı.

1930’lu yıllarda Türk-Sovyet ilişkilerini Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras şöyle dile getirmekteydi: “Bizim on beş yıldan çok fazla bir süre içinde Sovyetler Rusyası ile gerçekleşen bir işbirliği dönemimiz vardı. Bu dönemde birçok uluslararası sorunda birlikte görüştük ve yürüdük. Bu nedenle, bir savaşa girmek zorunluluğu belirmediği gibi, aramızda gerektiğinde birlikte savaş girmek yükümlülüğü bile yoktu. Ancak, uygulamaya dönük

bir işbirliğimiz vardı ve her birimizi ilgilendiren herhangi bir iş üzerinde aramızda görüşmeden bir şey yapılamazdı.”¹

Öte yandan Sovyet Dışişleri Bakanı Litvinov da, 30 Aralık 1933 tarihinde Sovyet İcra Komitesi’nde verdiği bir demeçte, Türk-Sovyet ilişkileri konusunda şunları söylemekteydi: “Biz Büyük Türk Cumhuriyeti’yle olan ilişkilerimizi yabancı devletlerle olan ilişkilerimizde bir örnek olarak almaktayız. On yıldan fazla bir süreden beri bu ilişkiler her gün biraz daha iyileşerek, iki tarafa ortak sınırları bölgesinde tam bir güvenlik ortamı yaratan, büyük mutluluk verici bir aşamaya ulaşmış bulunuyor. İşbu samimiyet ve karşılıklı güven, iki komşu devletin uluslararası alanda işbirliği yapmasına yol açmıştır.”²

Gerek Türkiye gerek Sovyetler Birliği, Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında kurulmuş olan dostluk ilişkilerini sürdürme yolunda çaba harcıyordu. Ancak, eğer Sovyetler Birliği Japon ve Alman baskısı altında Batı’ya kaymamış olsaydı, bu çabalar başarıya ulaşmamış olurdu.³ Türkiye de Sovyetler Birliği de 1933’ten sonra Batı ile işbirliğinde bulundular. Bu durum, yani her iki devletin de Batı’ya kayması Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ayrılığa engel olmuş ve Sovyetler Birliği’nin Batı’dan ayrılarak Hitler Almanyası ile anlaştığı Ağustos 1939’a değin sürmüştü.

1933-1936 yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği sıkı bir işbirliği dönemine girmişti. Bu gelişmenin başlıca nedeni, 1932 yılında Mussolini’nin girişimiyle revizyonist Almanya ve İtalya ile anti-revizyonist İngiltere ve Fransa arasında dörtlü bir pak-tın imzalanmak üzere olduğu yolundaki söylentilerdi. Böyle bir olasılığın ortaya çıkması Almanya ile İtalya’nın toprak iddialarında bulundukları devletlerde kaygı uyandırmıştı. Türkiye de bu devletler arasında bulunuyordu. Öte yandan, revizyonist ve anti-revizyonist devletlerin Milletler Cemiyeti dışında bir anlaşmaya varmaları Sovyetler Birliği’ni de kaygılandırmıştı. Bu durum Türkiye ile Sovyetler Birliği’ni birbirine yakınlaştırdı.

1 Tefrik Rüştü Aras, *Görüşlerim*, Tan Basımevi, İstanbul, 1945, s. 16.

2 Akşin, *age*, s. 78.

3 Esmer, *age*, s. 83.

1932-1938 yıllarında Türk-Sovyet ilişkilerini ilgilendiren en önemli sorun Boğazlar sorunuuydu. Lozan Konferansı'nda Türkiye ile Sovyetler Birliği, Boğazlar konusunda bir dereceye kadar ortak bir anlayışa varmıştı; ancak Türkiye Rusların Boğazlar'a ilişkin emellerini ve tarihten gelen, İstanbul'u kendi denetimleri altına alma düşlerini hiçbir zaman aklından çıkarmamaktaydı.

Türkiye, Lozan'da saptanan Boğazlar rejiminin değiştirilmesi için 1933 yılından itibaren girişimlerde bulunmaya başlamıştı. Türkiye, eşitlik temeli üzerinde, Karadeniz devletleri arasında Boğazlar'a ilişkin genel bir düzenlemenin yapılmasından yanaydı. Bu girişimin başlıca amacı, Lozan Antlaşması'nda yer alan Boğazlar'ın askersizleştirilmesine ilişkin maddenin feshedilmesi konusunda bütün Karadeniz devletlerinin desteğini sağlayabilmektir. İkinci olarak Türkiye, Sovyetler Birliği'nin Karadeniz sorunlarındaki egemen konumunun öteki Karadeniz ülkeleriyle gerçekleştirilecek bölgesel bir anlaşmayla değiştirilmesini istiyordu.

Atatürk 1933 yılında Türk-Sovyet ilişkileri konusunda şöyle demektedir: "Son günlerde Boğazlar sorununu ortaya koyduğumuz zaman Sovyetler'in, bizim tezimizdeki doğruluğu ve haklılığı kabul etmiş olmaları Türk ulusunda yeniden derin dostluk duyguları uyandırmıştır. Türk-Sovyet dostluğu, ulusal barış için şimdiye kadar yalnızca hayır ve yarar getirmiştir. Bundan sonra da yalnızca hayırlı ve yararlı olacaktır."¹

1936 yılında toplanan Montrö Boğazlar Konferansı'nda Sovyetler Birliği, Karadeniz'de kendisine en etkin güvenliği sağlayabilmek amacıyla iki öneride bulunmuştu: 1) Savaş zamanında, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerden hiçbirinin savaşan taraflardan olmaması durumunda, savaşan devletlerin hiçbir savaş gemisi Boğazlar'dan geçmemelidir; 2) Türkiye'nin dışında, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerden biri savaşan taraflardan biriye, Karadeniz'e kıyısı olmayan savaşan devletlerin gemileri Boğazlar'dan geçmemelidir.

1 Mehmet Gönlübol, Cem Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası," *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9. baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.109-110.

Sovyetler Birliği'nin bu önerileri Montrö Konferansı'nda kabul edilmemişti. Böylelikle Sovyetler Birliği, hangi yönden gelirlerse gelsinler, Boğazlar'ın her zaman kendi savaş gemilerine açık tutulmasını sağlayamamıştı. Sovyetler Birliği bu güvenceyi Baltık ile Pasifik filolarının her istediği zaman Karadeniz'e geçişini sağlayabilmek amacıyla istiyordu. Öte yandan Sovyetler Birliği, Karadeniz'in bu denize kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulmasını amaçlıyordu; böylelikle Sovyetler Birliği denizcilik alanında yeniden silahlanma yarışına katılabilecek ve Odessa'da büyük bir filo oluşturabilecekti.

Sovyetler Birliği, Montrö Konferansı'nda isteklerini gerçekleştirememiş ve Türkiye'yi emperyalist güçlerin baskısına boyun eğmekle suçlamıştı. Öte yandan Sovyetler, özellikle Türkiye'nin Montrö'de İngiltere ile sergilemiş olduğu yakın işbirliğinden de şikâyetçi olmuştu.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki iyi komşuluk ilişkileri, iki dünya savaşı arası dönemde bir yandan uluslararası durumun etkisiyle, öte yandan da Türkiye'nin Sovyetler'i ürkütmemek için gösterdiği sürekli özen nedeniyle hiç bozulmamıştı.

Türk-Fransız İlişkileri

1930 yılında patlak veren dünya ekonomik buhranı Türkiye'nin dış ilişkilerini de etkilemişti. Bu buhran nedeniyle Türkiye'nin, Osmanlı borçları konusunda Fransa ile varılan anlaşma çerçevesinde bu borçları ödemesi mümkün görülüyordu. Ancak Fransızlar Türkiye'nin borçlarını ödemesinde ısrar etmekteydi. İki devlet arasında Paris'te bu konuda yeniden görüşmeler yapılmış ve 22 Nisan 1933'te yeni bir sözleşme imzalanmıştı.¹ 1933 Sözleşmesi, Osmanlı borçlarının ödenmesini uygun koşullara bağlıyordu. Osmanlı borçları üzerindeki anlaşmadan sonra Türk-Fransız ilişkileri gelişmeye başlamıştı.

1 *Düstur*, Üçüncü Tertip, C. 14, Başvekâlet Neşriyat Müdiriyeti, Ankara, 1933, s. 1058.

Türkiye'nin izlediği dış politika Türkiye ile Fransa'yı birbirine yaklaştırmaktaydı. Fransa anti-revizyonist devletlerin başında geliyordu. Hitler Almanyası ise revizyonist grubun lideri konumundaydı. Barışın korunmasını dış politikasının ana hedefi sayan Türkiye anti-revizyonist gruba doğru kayıyordu. Sovyetler Birliği'nin de anti-revizyonist gruba kayması Türkiye'nin hareket tarzını kolaylaştırmıştı.

Türk-İtalyan İlişkileri

Türk-İtalyan ilişkileri 1928 Antlaşması'ndan sonra normal bir seyir izlemişti. 25 Mayıs 1932'de imzalanan bir protokolle 1928 Antlaşması'nın süresi 3 yıl uzatılmaktaydı. Ancak 1930'ların başlarında Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkiler henüz yakın bir dostluğa dönüşmemişti. Bunun başlıca nedeni, İtalya'da faşist yönetimin güç kazanmasıyla emperyalizm ruhunun da yeniden canlanmış olmasıydı. Türkiye faşizm ideolojisinin kısa sürede İtalya'nın dış politikasını tümüyle etkisi altına alacağı görüşündeydi. İtalyan tehlikesine karşı Atatürk'ün aldığı ilk önlem, Yunanistan ile yakınlaşmak olmuştu. Bunun sonucu 1933 tarihli "Türk-Yunan Samimî Anlaşma Paktı"ydı. Bu pakt, Bulgaristan'ın emellerine karşı iki devletin Trakya'daki ortak sınırlarını güvence altına almaktaydı.

Atatürk, Mussolini'ye karşı güvensizlik duyuyor ve onu bir "soytarı" olarak nitelendiriyordu. Hatta bir İtalya gezisinden dönen Recep Peker'e Atatürk,¹ "İtalyan halkının bir gün bu soytarını bacaklarından asarak, Roma sokaklarında sürükleyeceğini" söylemişti.² Gerçekten İtalyan halkı, yıllar sonra Mussolini'yi Milano kentinin bir meydanında bacaklarından astı. Atatürk'ün bir öngörüsü daha doğru çıkmıştı.

Mussolini'nin 19 Mart 1934'te yaptığı bir konuşmada, İtalya'nın tarihsel emellerinin Asya ile Afrika'da olduğunu

1 Recep Peker, 1931-1936 yıllarında Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği yapmıştı.

2 Ülman, *age*, s. 252.

söylemesi üzerine Türk-İtalyan ilişkileri ansızın bozuldu.¹ Konuşmasında Türkiye'yi kastetmediğini ifade etmesine karşın,² Mussolini'nin bu sözleri Türkiye'nin dış politikasını etkilemiş ve Türkiye İtalya'nın davranışlarını kuşkuyla karşılamaya başlamıştı. Mussolini'nin 19 Mart 1934'te yaptığı konuşmanın ardından, İtalya'nın Oniki Ada'da denizaltı üsleri ve uçak alanları kurmaya başladığı haberleri gelmişti. Öte yandan, 23 Haziran'da bir İtalyan deniz filosu da çağrılmadan Arnavutluk'un Durazzo limanına girmişti.

1934 yılına değin İtalya Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir rol oynamaktaydı. Türkiye ile İtalya arasında 4 Nisan 1934 tarihinde bir "Ticaret Anlaşması" imza edilmişti. Bu anlaşmayla, iki ülke arasındaki ithalat ve ihracatın gelişmesi ümit ediliyordu.

İtalya 3 Ekim 1935'te Habeşistan'a saldırarak, üyesi olduğu Milletler Cemiyeti Misakı'nın 12. maddesini ihlal etti. Bunun üzerine Cemiyet Genel Kurulu, Misak'ın 16. maddesi gereğince, İtalya'ya karşı ekonomik ve malî zorlama önlemlerinin alınmasını kararlaştırmış ve Cemiyet'in üyesi olan Türkiye de bu karara uymuştu.³ Türkiye'nin bu tutumu sonucunda, iki devlet arasındaki ticaret hacminde büyük bir düşme oldu. Tefvik Rüştü Aras, Türk-İtalyan ilişkilerinin kısmen kopmasına kıyasla, Türkiye'nin uluslararası toplulukla ilişkilerinin iyi bir düzeyde olmasına daha fazla önem veriyordu.

İngiltere, Milletler Cemiyeti'nin İtalya'ya karşı almış olduğu zorlama önlemlerine katılan Akdeniz devletlerine olası İtalyan

1 Türkkaya Ataöv, "Turkish Foreign Policy: 1923-1938," *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı*, c. II, Ankara, 1961, s. 135.

2 Mussolini Roma'daki Türk Büyükelçisi'ne şunları söylemişti: "Ben demecimde hiçbir zaman Türkiye'yi kastetmedim. Ben devrimci Türkiye'nin hayranıyım ve ona büyük bir sempatiyim vardır. Ben Türk milletini Avrupalı bir millet saymaktayım. Türk-İtalyan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türkiye'ye karşı olan tutumum asla değişmiş değildir." Bkz. Akşin, *age*, s. 223.

3 İtalya'dan duyulan korku ve Atatürk'ün Mussolini'ye güven duymaması nedeniyle, Milletler Cemiyeti'nin, Habeşistan'a saldırdığı için İtalya'ya zorlama önlemleri uygulama kararına katılan ilk devletlerden biri Türkiye olmuştu.

misillemesine karşı bir yardımlaşma paktı (“Akdeniz Paktı”) önermişti. Bu öneriyi kabul eden devletler arasında Türkiye de vardı. İtalyan-Habeş Savaşı bittikten ve zorlama önlemleri kaldırıldıktan sonra tarihe karışan bu pakt İngiltere, Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ile Fransa’nın bir İtalyan saldırısına karşı birbirlerine verdikleri güvenceden ibaretti. Akdeniz Paktı’nın Türkiye ile İngiltere arasında yakın bağların kurulmasını hızlandırmada önemli payı olmuştu.

İtalya’nın Boğazlar’ı en fazla kullanan devletler arasında bulunması ve Türkiye’nin Doğu Akdeniz’in en güçlü devletlerinden biri olması nedeniyle İtalya, Türkiye ile ilişkilerini sürdürmekte yarar görüyordu. İtalya, 1936 Temmuz’unda Türkiye’ye 1928 Antlaşması’na bağlı olduğunu bildirmiş ve Türkiye’nin yanı sıra Yunanistan ile Yugoslavya’ya da İtalya’nın Doğu Akdeniz’deki niyetlerinin barışçı olduğu yolunda güvence vermişti.

Öte yandan, 1936 yılında İtalya’nın Türk kıyılarına yakın Oniki Ada’yı ve Leros Adası’nı tahkim etmesi (savunmasını sağlamlaştırması), Türkiye’nin olası İtalyan saldırısından duyduğu kaygıyı haklı çıkarmaktaydı.¹

1937 yılı başlarında İtalya’nın Montrö Boğazlar Sözleşmesi’ne katılmasını sağlamak üzere Türkiye ile İtalya Hükümetleri arasında resmî görüşmeler yapılmıştı. Tefik Rüştü Aras ile İtalya Dışişleri Bakanı Kont Ciano arasında 2-3 Şubat 1937 tarihlerinde Milano’da yapılan görüşmelerin sonucunda yayımlanan ortak bildiride, görüşmelerin 1928 Antlaşması’na uygun bir hava içinde yapıldığı, iki taraf arasında hiçbir çatışmanın bulunmadığı ve iki ülke arasında işbirliği yapılacağı belirtiliyordu. Ancak bildiride, İtalya’nın Montrö Sözleşmesi’ne katılacağına ilişkin bir açıklama yapılmamıştı.

1936 yılı sonlarından İkinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesine değin geçen sürede, Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkiler normal seyrini sürdürdü. Mayıs 1939’da İtalya Dışişleri Bakanı Ciano, Roma’daki Türk Büyükelçisi’ne İtalya’nın Türkiye’ye yö-

1 Cavid Oral, *Akdeniz Meselesi*, c. II, İstanbul, 1945, s. 71.

nelik hiçbir ekonomik, siyasal ya da toprak talebi olmadığı konusunda güvence vermişti.

Türk-Alman İlişkileri

Türkiye'nin ekonomik kalkınma hareketine girişmesi Almanya'da Hitler'in 1933 yılında iktidara gelmesiyle aynı zamana rastlamaktaydı. Hitler'in iktidara gelmesinden sonra Almanya, Türkiye'nin ekonomik kalkınma hareketine katkıda bulunmuş ve bu dönemde dış finansman kaynaklarına büyük gereksinme duyan Türkiye, Almanya ile sıkı bir ekonomik işbirliğine girmekte bir sakınca görmemişti.¹ Ancak 1936 yılından itibaren Almanya, Türkiye üzerindeki ekonomik nüfuzunu kullanarak, Türk-İngiliz ve Türk-Sovyet ilişkilerini bozmaya ve Türkiye'yi revizyonist gruba çekmeye çalışmıştı.²

Türkiye 1936 sonlarında Berlin-Roma Mihveri'nin kurulmasını kaygıyla karşılamış;³ İtalya 1939 Nisan'ında Arnavutluk'u işgal edince bu kaygı daha da artmış ve bu da Türkiye'nin İngiltere ile Fransa'ya bağlanmasına neden olmuştu. Alman dış politikasının Türk dış politikası üzerine yaptığı ikinci etki, Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasındaki anlaşmaya giden yolda önemli bir engeli ortadan kaldırmış olmasıydı: Sovyetler Birliği. O zamana değin Türkiye ile Batılılar arasındaki ilişkilerin gelişmesini hoşnutsuzlukla karşılayan Sovyetler Birliği, Hitler'in tutumundan kaygı duyarak 1935 Mayıs'ında Fransa ile bir antlaşma imzalayınca, Türkiye de Batılılarla görüşme masasına oturma yollarını aramaya başlamıştı.

1937 yılında Türk-Alman ilişkileri soğumaya başladı. Bu yıl boyunca Dışişleri Bakanı Aras'ın çeşitli Avrupa başkentlerini zi-

1 1934 yılından itibaren büyük Alman firmalarının Türkiye'ye açtıkları krediler sayesinde Türkiye'nin Almanya ile ticaret hacmi hızla artmıştı.

2 Almanya'nın Türkiye'ye verdiği önem yalnızca Boğazlar'ın Türkiye'nin elinde bulunmasından ileri gelmiyordu; Almanya Türkiye'yi Ortadoğu'ya atlamak için bir basamak olarak kullanmak istiyordu.

3 1930'ların ortalarında Mihver Devletleri Nazi Almanyası, İtalya Krallığı ve Japon İmparatorluğu'nun bir araya gelmelerinin ilk adımı, Ekim 1936'da Almanya ve İtalya tarafından imzalanan bir antlaşmayla atılmıştı.

yaretleri, Balkan ülkelerini bir arada tutma çabaları ve Sâdâbad Pakti'nin akdi, Türkiye'nin giderek belirginleşen Nazi Almanyası tehdidi karşısında duyduğu kaygının başlıca göstergelerini oluşturmaktaydı.

1938 yılında Alman Ekonomi Bakanı Funk İstanbul'u ziyaret etmiş ve Türkiye'ye 150 milyon Reichsmark tutarında bir ticarî kredinin verilmesinin yolunu açmıştı. 25 Temmuz 1938'de Berlin'de iki ülke arasında bir "Ticarî Anlaşma" imzalandı. Bu anlaşma, Türkiye ile Almanya arasındaki ticarî ilişkileri artıracak hükümler içeriyordu. Bu ticaret anlaşmasına ilişkin olarak Alman Dışişleri Bakanlığı İktisadî Politika Dairesi Müdür Yardımcısı, 8 Ağustos 1938 tarihli memorandumunda şöyle diyor-du: "25 Temmuz tarihli anlaşma ile Türk-Alman ticaretinde gerçekleşmesi beklenen artış, İngiltere'nin Türkiye üzerindeki ekonomik nüfuzunu önemli ölçüde engelleyecek ve İngiltere ile Türkiye arasında Mayıs ayında yapılmış olan kredi anlaşmasına karşın, Almanya'nın Türkiye'deki ekonomik durumunu güçlendirecektir."¹

1938 yılında Türkiye'nin Almanya ile ticareti bu ülkeyle ilişkilerini kesmesini önlüyordu. Öte yandan Türkiye'nin, Akdeniz'deki konumu nedeniyle İngiltere'nin de güçlü desteğine gereksinmesi vardı. Böylece Türkiye her iki ülkeyle de dostluk ilişkilerini korumayı istiyor ve birbirlerine rakip olan İngiltere ile Almanya arasında, Boğazlar'daki egemen konumu itibariyle, bir denge ögesi olabilmeyi arzu ediyordu.²

Almanya Türkiye'yi kendi nüfuz alanı içine çekebilmek için elinden geleni yapmış, ancak İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıktığı 1939 yılının başında Türk dış politikasını etkilemeye yönelik Alman çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

1 Gönübol, Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s. 117.

2 Vere-Hodge, *age*, s. 114.

Türk-İngiliz İlişkileri

1930 yılında Türkiye ile İngiltere arasında bir “Dostluk Antlaşması” imzalanmış ve bunu bazı ticaret sorunlarını kapsayan bir “Ticarî Anlaşma”nın imzalanması izlemişti. 1930’ların başlarında iki ülke arasındaki ticarî ilişkiler henüz önemli sayılabilecek boyutlara ulaşamamıştı.

İtalya’nın Ekim 1935’te Habeşistan’a saldırmasından sonra Akdeniz’deki güç dengesini kendi lehine bozması, İngiltere’yi, Doğu Akdeniz’in en güçlü ve istikrarlı devleti olarak görülen Türkiye ile işbirliği yapmaya yöneltmişti. Türkiye de İtalyan tehdidi karşısında İngiltere’ye daha olumlu bakmaya başladı. İtalya’nın tehditlerine karşı İngiltere, Türkiye’nin de içinde bulunduğu “Akdeniz Paktı”nı akdetmişti. Bu pakt çerçevesinde Türkiye, İtalya’dan gelebilecek bir saldırı karşısında İngiltere’nin yardımına güvenilebilecekti. 1939’da Türkiye ile İngiltere arasında kurulacak olan ittifakın temelini Akdeniz Paktı oluşturmaktaydı.¹

Öte yandan, 1935 yılından itibaren, Türkiye’nin Almanya’nın ekonomik egemenliğinin altına girmesini önlemek ve Türk-İngiliz ticaret hacmini artırmak amacıyla Türkiye ile İngiltere arasında sıkı ticarî ilişkilere girilmişti.

Montrö Boğazlar Konferansı’nda, Türkiye ile İngiltere’nin öne sürdükleri tezler arasında yaşamsal sayılabilecek farklılıklar olmasına karşın İngiltere, Türkiye ile anlaşmaya varabilmek pahasına önemli bazı taleplerinden vazgeçmek zorunda kalmıştı. İngiltere Montrö’de Türkiye’nin istemlerine destek vererek, Boğazlar’ın yeniden askerleştirilmesine ve Boğazlar Komisyonu’nun feshedilmesine tam onay vermişti. İngiltere ile Fransa’nın Boğazlar Komisyonu’nun feshini kabul etmesi, üç devlet arasında gelecekte tam bir anlaşma ortamının yaratılmasını olası kılmaktaydı.

Eylül 1936’da, Türkiye ile İngiltere arasındaki ticaret hacmini artıran bir anlaşma imzalanmıştı. Bu girişimiyle İngiltere, giderek Alman ekonomisine bağlanmakta olan Türkiye’yi

1 Esmer, *age*, s. 82.

Almanya'nın ekonomik nüfuzundan kurtarmayı amaçlamaktaydı. 1937 yılında Almanya'nın Türkiye üzerindeki ekonomik nüfuzunun artması, Türkiye ile İngiltere arasında ekonomik ilişkilerin gelişmesine yol açmıştı.¹

Montrö ertesinde iki ülke arasında ticarî ilişkilerin artmasıyla birlikte, nüfuzlu Türk çevrelerinde İngilizlere karşı duyulan düşmanlığın yerini büyük ölçüde dostluk duygularına bıraktığı gözlenmekteydi. Özellikle 1936 yazında İngiltere Kralı VIII. Edward'ın Atatürk'ü Dolmabahçe Sarayı'nda ziyareti üzerine, Türk-İngiliz ilişkileri daha da dostane bir seyir izlemeye başlamıştı. Burada şu noktanın altını çizmekte büyük yarar görüyorum: Cumhurbaşkanlığı döneminde bir kez bile yurtdışına resmî bir ziyarette bulunmayan Atatürkümüzü, başta "üzerinde güneşin batmadığı" Büyük Britanya İmparatorluğu Kralı olmak üzere, diğer devletlerin kralları ve devlet başkanları bizzat ziyaret etmişti. **Atatürk, öncelikle devletin ve ulusunun itibarını düşünerek, kendisinin onları ziyaret etmesi yerine, öteki devlet başkanlarının "kendi ayağına gelmesi"ni yeğlemekteydi.**

İşte, "büyük devlet adamı" böyle olunur!

Türkiye 1937 yılında, Chamberlain Hükümeti'ne bir ittifak akdetme önerisinde bulunmuş, ancak İngiltere henüz vaktin uygun olmadığı gerekçesiyle, Türklerin bu önerisini nazik bir biçimde reddetmişti. İngiliz Hükümeti, Türkiye ile yakınlaşmanın İtalya'yı tedirgin edebileceğinden kaygı duyuyordu.

Türkiye, 1938'de daha çok anti-revizyonist gruba yönelmekle birlikte, Avrupa'daki bloklardan hiçbirine kesinlikle bağlanmamış değildi. Ancak Mart 1939'da Almanya'nın Çekoslovakya'ya saldırısı İngiltere'de Türkiye ile ittifakın bir zorunluluk olduğu kanısını uyandırmış; Türkiye de İngiltere ile 12 Mayıs'ta, Fransa ile de 23 Haziran'da, benzer nitelikte birer bildiri imzalamıştı. Bu bildirilerde, olası bir savaşın Akdeniz bölgesine yayılması durumunda, taraflar arasında fiilî işbirliği yapılacağı öngörülmekteydi.

1 27 Mayıs 1938'de İngiltere Türkiye'ye 16 milyon poundluk bir kredi, Almanya da 150 milyon Reichsmarklık borç vermişti.

BALKAN DEVLETLERİYLE İKİLİ İLİŞKİLER (1930-1938)

Türkiye, Lozan Antlaşması'ndan hemen sonra, Balkan devletleriyle uzun süreden beri kesilmiş olan ilişkilerini yeniden kurmak için ikili dostluk antlaşmaları yapmıştı. Türkiye'nin Balkan devletleriyle imzaladığı başlıca antlaşmalar şunlardı: Arnavutluk'la 15 Aralık 1923'te Ankara'da imzalanan "Dostluk Antlaşması", Bulgaristan'la 18 Ekim 1925'te Ankara'da imzalanan "Dostluk Antlaşması" ve Yugoslavya'yla 28 Ekim 1925'te Ankara'da imzalanan "Barış ve Dostluk Antlaşması"

Türk-Yunan İlişkileri

Türkiye ile Yunanistan arasındaki sınırlar Lozan Antlaşması'yla çizilmişti. İki devlet arasında ahali mübadelesine ilişkin Türk-Yunan Antlaşması, 10 Haziran 1930 tarihinde imza edildi. "Ahali Mübadelesi Antlaşması" Türkiye ile Yunanistan arasındaki başlıca uyuşmazlık konusunu çözüme kavuşturuyordu.

Yunan Başbakanı Venizelos'un 27-31 Ekim 1930 tarihlerinde Ankara ile İstanbul'u ziyareti, Türkiye'de Yunanlara yönelik samimî dostluk gösterilerine sahne oldu. Bu ziyaret nedeniyle, gelecekteki Türk-Yunan ilişkilerine temel olacak 30 Ekim 1930 tarihli "**Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Antlaşması**" imzalandı. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras bu antlaşmayı TBMM'nin onayına sunduğu zaman şunları dile getirmekteydi: "Bu antlaşma, Lozan'da İsmet Paşa ile Venizelos arasında başlatılan ve her iki tarafça çaba harcanarak izlenmiş olan politikanın sonucu ve iki komşu arasında açılan yeni dönemin çok şeyler

vaadeden başlangıcıdır.”¹ Bu antlaşmanın yanı sıra, Türkiye ile Yunanistan arasında “Deniz Kuvvetlerinin Tahdidi (Sınırlandırılması) Hakkında Protokol” ile “İkamet, Ticaret ve Seyr-i Sefain Sözleşmesi” de imzalanmıştı.

Atatürk, 1 Kasım 1930’da TBMM’de yaptığı konuşmada Türk-Yunan ilişkileri konusunda şunları söylüyordu: “Komşumuz ve dostumuz Yunanistan Başbakanı’nın ve Dışişleri Bakanı’nın Ankara’yı resmen ziyaretlerini özel bir mutlulukla karşılıyorum. Türkiye ile Yunanistan’ın yüksek çıkarları birbirine zıt olmaktan tamamen çıkmıştır. Bu iki ülkenin samimî bir dostlukta kendileri için güvenlik ve güç görmelerinde isabet vardır.”²

Türkiye ile Yunanistan arasında 14 Eylül 1933’te Ankara’da “Samimî Anlaşma Paketi” (Türk-Yunan Dostluk Antlaşması) imzalanmıştı. Bir zamanlar “Avrupa’nın barut fıçısı” olarak nitelendirilen Balkanlar’da artık dostluk ve işbirliği havası esiyordu. Ancak bu paktın imzalanması ve özellikle Türkiye’nin Yunan sınırlarını güvence altına alması Bulgaristan tarafından şiddetle eleştirilmişti.

Ağustos 1936’da Yunan Hükümeti’nin başına geçen General Metaksas, 18-22 Ekim 1937 tarihlerinde Türkiye’ye ziyarette bulundu. Metaksas’ın ziyareti konusunda *Ulus* gazetesinde Falih Rıfkı Atay şunları yazmaktaydı: “Senelerden beri gittikçe kuvvetlenerek devam eden Türk-Yunan dostluğu, Metaksas iktidarı devrinde son samimilik haddini bulmuştur. **‘İki millet arasında hudut yoktur!’ sözü Atatürk’ündür.** ‘İki ordu birdir’ sözünü Metaksas’ın ağzından duyduk. Bunun kısaca manası, iki milletin birbirine ayrılmaz kardeşlik hissi ile bağlı olduğudur. Bu dostluğun şimdiki cihan politika şartları içinde her zamandan daha kıymetli olduğu söz götürmez. Dostluğumuz kadar kuvvetli olan barışa sadık kalma ahdimiz, Avrupa insanıyeti için bir ferah noktası teşkil etmektedir...”³

1 Akşin, *age*, s. 255.

2 Gönübol, Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s. 69.

3 Bilâl N. Şimşir, “Atatürk’ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri,” *Belleten*, c. XLV/1, sayı: 177 (Ocak 1981), s. 162.

Öte yandan Yunan Başbakanı da Türkiye'ye ziyareti vesilesiyle Atatürk'e ilişkin duygularını şöyle dile getirmekteydi. "Yaratıcı ve başarılı eserinin öteden beri hayranı bulunduğum Büyük Atatürk'ü yakından görmek saadetine vesile veren bu seyahat fırsatını elde ettiğimden dolayı kendimi çok bahtiyar saymaktayım." Metaksas, Atatürk'ün rehberliği altında Yeni Türkiye'nin kaydettiği olağanüstü ilerlemeyi Yunan Milleti'nin sevinçle karşıladığını; Türkiye'nin ilerlemesini ve kuvvetlenmesini bizzat kendi kuvvetlenmesi ve ilerlemesi addettiğini; bu samimi takdir, sevgi ve bağlılık duygularını, Hükümdarı'ndan en son köylüsüne kadar bütün Yunan Milleti'nin paylaştığını sözlerine eklemişti.¹

Türk-Romen İlişkileri

Türkiye gibi Romanya da Balkanlar'da statükonun korunmasına taraftardı. Romanya Dışişleri Bakanı Titulescu 15 Ekim 1933'te Ankara'yı ziyaret etmiş ve bu vesileyle Türkiye ile Romanya arasında 17 Ekim 1933'te "Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaşma Antlaşması" imzalanmıştı. Bu antlaşma iki ülke arasındaki ilişkileri güçlendirmekte ve Balkanlar'daki işbirliği ile barış politikasının temel taşlarından birini oluşturmaktaydı. Romanya öncelikle Bulgaristan'ın revizyonist istemlerinden kaygı duyuyordu. Öte yandan bu devlet, deniz ticaretinin güvenliği açısından Boğazlar'ın koruyucusu konumundaki Türkiye'ye bağımlıydı.

Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras 1934 yılında Türkiye'nin dış politikasına ilişkin şu açıklamayı yapmıştı: "Hedefimiz, Avrupa'daki nüfuzumuzu güçlendirmek ve bir savaş tehlikesine karşı bölgemizde, yani Karadeniz'de ve Balkanlar'da bir yumuşama olmasını sağlamaktır. Bunun için Rusya ile Romanya arasında bir savaş tehlikesini ortadan kaldırmak gerek, çünkü böyle bir savaş otomatik olarak bizi de tehlikeye sürükleyebilir... Romanya'nın müttefikleri Karadeniz'e geçmek isterler. Rus-

1 Age, s. 180.

ya Boğazlar'ın kapatılmasını, Türkiye ise tarafsız kalmayı ister. Böyle bir durumda, biz tarafsızlığımızı ancak seferberlik yaparak sağlayabiliriz. Biz samimî olarak ne Rusya'nın aleyhinde olmayı ne de Balkanlar'da Slav olmayan bir ülke aleyhinde savaşa karışmak tehlikesiyle karşı karşıya kalmayı istiyoruz. Sonuç itibariyle bizim çıkarımız, Karadeniz'de bir savaşı olanaksız kılmaktır..."¹

Bundan sonra Türk-Romen ilişkileri Balkan Paktı çerçevesinde gelişmeyi sürdürmüştü. Dışişleri Bakanı Aras Mayıs 1937'de Bükreş'i ziyaret etmiş, Romanya Kralı da Haziran 1938'de İstanbul'u ziyaret etmişti.

Türk-Yugoslav İlişkileri

Türkiye, Yugoslavya ile arasındaki savaş durumuna resmen son veren 28 Ekim 1925 tarihli "Barış ve Dostluk Antlaşması"nı imzalamıştı. Yugoslavya da Türkiye gibi Balkanlar'da statükonun korunmasından yanaydı. 1933 yılında Balkan ülkeleri arasında samimî ilişkiler kurulmuştu. 1933 yılı Ekim ayında Yugoslavya Kralı Aleksandar, İstanbul'da Atatürk'ü ziyaret etmiş, Kasım ayında Dışişleri Bakanı Aras Belgrad'a gitmiş ve 28 Kasım 1933'te Türkiye ile Yugoslavya arasında "Dostluk, Saldırmazlık, Adli Tesviye, Uzlaşma ve Tahkim (Hakemlik) Antlaşması" imzalanmıştı. Böylece iki ülke arasında daha sıkı bir dayanışma ve işbirliği gerçekleştirilmekteydi. Öte yandan Başbakan İsmet Paşa ile Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras da 12 Nisan 1937'de Belgrad'ı ziyaret etmişti.

Türkiye ile Yugoslavya sınır komşusu olmadıklarından dolayı, aralarında önemli bir anlaşmazlık konusu bulunmamaktaydı.

Türk-Bulgar İlişkileri

Türkiye'nin Yunanistan ve Yugoslavya ile ilişkilerinin iyileşmesi Bulgarları çok rahatsız etmekteydi. Ancak Türk Hükümeti, "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesine ve bütün komşularıyla dostluk ilişkileri gütmeye politikasına bağlı kalarak, Bulgaristan'ı

1 Age, s. 238-239.

kollamaktan da geri kalmıyordu. Türkiye, Bulgaristan ile 18 Ekim 1925'te "Dostluk Antlaşması" imzalamış, 1929 yılında da iki ülke arasında "Tarafsızlık, Uzlaşma, Adli Tesviye ve Tahkim Antlaşması" imzalanmıştı.

Mayıs 1933'te Türk ve Yunan Hükümetleri Bulgaristan'a, ortak sınırlarının dokunulmazlığını güvence altına alan üçlü bir anlaşmanın yapılması önerisinde bulunmuş, ancak Bulgarlar bu öneriyi reddetmişti. Böylelikle Bulgaristan'ın Balkanlar'da işbirliği yapmaya katkıda bulunmak yerine, var olan statükoya karşı gelerek, kendi toprak taleplerini öne sürmeyi yeğlediği açıkça ortaya çıkmaktaydı. Bulgaristan, Balkanlar'da mevcut statükonun geçerliliğini tanıyacak her türlü anlaşmayı imzalamayı reddediyor ve bu nedenle Türk-Yunan Dostluk Paktı'nın akdine de karşı duruyordu.¹

İsmet İnönü ile Tevfik Rüştü Aras'ın 20 Eylül 1933'te Sofya'yı ziyareti, Bulgaristan'ın özellikle Türk-Yunan ilişkilerinin gelişmesinden duyduğu küskünlüğü gidermek amacıyla gerçekleştirilmişti. Bulgaristan, kurulacak olan Balkan Paktı'na yanaşmamış, ancak Türk-Bulgar Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın 5 yıl daha uzatılması sağlanmış ve bu konuda 24 Eylül 1933'te bir protokol imzalanmıştı.

1 Vere-Hodge, *age*, s. 95.

BALKAN ve SÂDÂBAD PAKTLARI

Balkan Paktı (9 Şubat 1934)

Türkiye 1930'lu yıllarda, bir yandan Balkan devletleriyle Balkan Paktı'nın, öte yandan da doğusundaki devletlerle Sâdâbad Paktı'nın kurulmasında öncülük etmişti. Böylelikle Türkiye'nin, batısında ve doğusunda bulunan devletlerle birlikte istikrar ve güven içinde varlığını sürdürebilmesi mümkün olabilmişti.

“Balkan ulusları; bugün Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye gibi bağımsız siyasal varlıklar halinde bulunuyorlar. Bu ulusların hepsi yüzyıllarca beraber yaşamıştır. Denebilir ki, son yüzyılda oluşan bugünkü Balkan devletleri, içlerinde Türkiye Cumhuriyeti de olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nun yavaş yavaş parçalanmasının ve sonunda tarihe gömülmüş olmasının sonucudur.” Büyük Atatürk, Balkan uluslarına ilişkin düşüncelerini böyle dile getiriyordu Ekim 1931'de.¹

Büyük Önder, sözlerini şöyle sürdürmekteydi: “Karadeniz'in kuzey ve güney yollarıyla binlerce yıl deniz dalgaları gibi bir-biri ardına gelip Balkanlar'da yerleşmiş olan insan toplulukları, başka başka adlar taşımış olmalarına karşın, gerçekte tek bir beşikten çıkan ve damarlarında aynı kan dolaşan kardeş topluluklardan başka bir şey değildir. Bugünün gerçekleri, Balkan uluslarının, çağın uymak zorunda kaldığı yepyeni koşullar ve geniş bir görüş açısı altında birleşmelerindeki yararın büyük olduğunu göstermektedir. Balkan birliğinin temeli ve amacı karşılıklı siyasal bağımsızlığı saygıyla gözeterek ekonomik alanda, kültür ve uygarlık alanlarında işbirliği yapmak olunca, böyle bir amaç bütün uygar insanlarca kuşkusuz övgüyle karşılanacaktır.”²

1 Karal, *age*, s. 176.

2 *Age*, s. 176.

Türkiye'nin Yunanistan'la anlaşması Balkan Birliği'nin kurulmasına yol açmıştı. Balkan Birliği'ne Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya, Bulgaristan ve Arnavutluk dahildi. Balkan ulusları arasında dayanışma ile barış zihniyetini güçlendirmek amacıyla kurulan Balkan Birliği, Bulgaristan'ın revizyonist emelleri nedeniyle gelişmemişti. Balkan devletleri iki gruba ayrılıyordu: Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya anti-revizyonist, Bulgaristan ise revizyonistti. Türkiye anti-revizyonist gruba katılmış ve yürümeyen altı taraflı Balkan Birliği yerine 9 Şubat 1934'te dört taraflı Balkan Paktı oluşturulmuştu. Resmî olmayan Balkan Birliği'nden farklı olarak Balkan Paktı, taraf devletlere askerî yükümlülükler getiren bir ittifaktı ve dost Balkan devletlerinin sınırlarını karşılıklı güvence altına alıyordu.

İtalya'nın Türk topraklarına yönelik tasarılarından kaygılanan Türk Hükümeti, büyük devletlerin emperyalist emellerine karşı bir Balkan paktının oluşturulması düşüncesine olumlu yaklaşılmaktaydı. 1930'da Atina'da, 1931'de Ankara'da ve İstanbul'da, 1932'de Bükreş'te ve 1933'te Selanik'te dört Balkan konferansı toplanmıştı. Bu konferanslar Türkiye'nin, Arnavutluk'un, Bulgaristan'ın, Yunanistan'ın, Romanya'nın ve Yugoslavya'nın temsilcilerini bir araya getirmişti. 1930 Atina toplantısının tarihsel önemi vardı, çünkü yüzyıllar boyunca birbirlerine karşı düşmanca duygular besleyen ulusların yaşadığı bir bölge olarak tanınan Balkanlar'da, bu bölge ulusları, aralarında bir işbirliği sağlamak üzere ilk kez bir araya gelmiş bulunuyordu.

Balkan Paktı ya da Antantı 9 Şubat 1934'te Atina'da Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında imzalanmıştı. Bu pakta revizyonist bir dış politika izlediği için Bulgaristan katılmamıştı. Şu gerçeği hiçbir zaman göz ardı etmemek gerekir ki, Balkan Paktı'nın kurulmasında Türkiye'nin Yunanistan'la anlaşmasının ve işbirliğinde bulunmasının büyük rolü olmuştu.

Balkan Paktı, Avrupa'daki ilk bölgesel güvenlik ittifakıydı. Ve bu pakt herkesten çok Atatürk'ün eseri idi.

Balkan Paktı ile dört imzacı devlet, ortak Balkan sınırlarının güvenliğini karşılıklı güvence altına almaktaydı. Öte yandan, bir imzacı devletin Balkan devleti olmayan bir devlet tarafından saldırıya uğraması ve bu devletin de bir Balkan devleti tarafından desteklenmesi durumunda, öteki Pakt imzacıları saldırıda bulunan Balkan devletine karşı savaşa girmek yükümlülüğünü üstleniyordu. Ancak Türkiye olası bir Rus-Romen çatışmasında Türklerin Romanya'ya yardımda bulunmayacağı hususunda Rusya'ya güvence vermişti.

Atatürk, Balkan Paktı'nın hararetli bir savunucusuydu. Bu konuda Atatürk şunları söylemekteydi: "Unutmayalım ki, Balkan uluslarının ataları birbirlerinin hısımları idiler. Bu uluslar yüzyıllar boyunca birlikte yaşadılar. Biz Balkan Paktı'nı, tarihsel gelişimin doğal bir sonucu gibi kabul etmeliyiz."¹

Balkan Paktı, imzacı devletlerin Balkanlar'daki sınırlarını koruyabilmek için, bu bölgedeki revizyonist devletlere karşı alınmış bir önlemdi. Balkanlar'da revizyonist politikayı izleyen devlet Bulgaristan'dı. Bulgaristan bir yandan Ege Denizi'ne çıkış ararken, öte yandan da Romanya'nın bir parçası olan Dobruca'yı almaya çalışıyordu. Arnavutluk ise İtalya'nın baskısı altında pakttan uzak kalmıştı. Bulgaristan, Balkan Paktı'nı, dört Balkan devletin Bulgaristan'a karşı aldıkları bir savunma önlemi olarak algılamaktaydı.

Balkan Paktı'nın akdine İngiltere ile Fransa olumlu yaklaşırken, Almanya ile İtalya Balkanlar'da bir işbirliği ortamının oluşturulmasından büyük kuşku duymaktaydı.

Türkiye, Balkan ülkeleri üzerinde hiçbir iddiası bulunmayan ve bu nedenle Avrupa'daki anti-revizyonist gruba yönelen bir devlet olduğu için, Balkan Paktı'nı, Balkan devletleri dışından gelebilecek tehlikelere karşı bir engel olarak görüyordu. Bu sırada Türkiye için en büyük tehlike İtalya'ydı. Türkiye Mussolini'nin Akdeniz'den *mare nostrum* (bizim denizimiz) diye söz etmesinden ve Faşist İtalya'nın "genişlemeci" dış politikasından büyük

1 Anadolu Ajansı Bülteni, 6.11.1933.

kaygı duyuyordu. Bu nedenle İtalya'nın yayılma politikası karşısında Balkanlar'da istikrar istemekte ve Balkan Pakti'nı İtalya'ya karşı bir engel olarak görmekteydi.

Atatürk, yüzyıllarca Osmanlılar tarafından yönetilen Balkan devletleriyle eşitlik esasına dayalı, yakın bir işbirliğinin gerçekleştirilmesi durumunda, Avrupa politikasında önemli ağırlığa sahip bir gücün oluşturulabileceğine inanmaktaydı. Ancak bu pakt, Türk devlet adamlarının düşündükleri gibi güçlü bir örgüt kuramamıştı. Balkan Pakti, ne yazık ki, Balkan halklarını birleştirmede başarılı olamamıştı! Eğer Balkan Pakti, Atatürk'ün hedeflemiş olduğu gibi güçlü bir örgüt olabilseydi, bir yandan Avrupa'da oluşmakta olan bloklar arasında bir denge ögesi olabilecek, öte yandan da herhangi bir saldırı karşısında Balkan devletlerinin teker teker ortadan kalkmasını önleyebilecekti.

1936 yılından itibaren Almanya, Balkanlar'ı ve Ortadoğu'yu ekonomik nüfuzu altına almaya başlamış; İtalya ise Balkan devletlerini birbirinden ayırma çabası içine girmişti. Öte yandan, 24 Ocak 1937'de Yugoslavya'nın Bulgaristan'la bir dostluk antlaşması yapması Balkan Pakti'nın temelini sarsmıştı. Balkan Pakti'nı korumak için en büyük gayreti gösteren devlet ise, Türkiye'ydi. Pakti ayakta tutabilmek için Başbakan İnönü ile Dışişleri Bakanı Aras 1937 yılının ilkbaharında Balkan devletlerini ziyaret etmişti. İsmet İnönü, 14 Haziran 1937 tarihinde yaptığı bir dış politika konuşmasında, dört Balkan devletinin barışı koruma çabalarında samimî olduğunu, yaptığı kişisel temasların sonucunda saptadığını belirtmekteydi.¹

İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkışına değin Türkiye Balkan Pakti'nın ilkelerine sadık kalmış ve Türk devlet adamları Balkan birliğinin bozulmasını önleyebilmek için ellerinden gelen her türlü çabayı göstermişlerdi. Ancak Balkan devletleri son toplantılarını 1940 yılında Belgrad'da yaptılar.

1 Vere-Hodge, *age*, s. 98.

Sâdâbad Paktı (8 Temmuz 1937)

Ortadoğu bölgesindeki devletlerin kendi aralarında ortak bir anlaşmaya varamamasının önündeki en büyük engel, İran ile Irak arasındaki toprak uyuşmazlığıydı. Bu uyuşmazlık 1932 yılında başlamış ve 1937 yılına değin sürmüştü.

Faşist İtalya'nın 1934 yılından sonra Asya ile Afrika'ya sarkma politikası, Türkiye'yi, doğusundaki devletlere yönelik Balkan politikasına benzer bir politika izlemeye yöneltmişti. Bu doğrultuda Türkiye'nin en yakın işbirliğinde bulunduğu devlet İran'dı. 1937 yılının Ocak ve Nisan aylarında Türkiye ile İran arasında imzalanan başlıca anlaşmalar şunlardı: 7 Ocak tarihli Telgraf ve Telefon Hatlarının Tesisine Dair Özel Anlaşma, 14 Mart tarihli Suçluların İadesi ve Adlî Müzaheret (Yardım) Anlaşması, 14 Mart tarihli İkamet Anlaşması, 14 Mart tarihli Sınır Bölgesinin Güvenliği Hakkında Anlaşma, 14 Mart tarihli Gümrük Faaliyetlerinin Tanzimi Hakkında Anlaşma, 14 Mart tarihli Ticaret ve Seyr-i Sefain Anlaşması, 20 Nisan tarihli Hava Seyriseferi Anlaşması, 20 Nisan tarihli Baytarî (Veterinerlik) Anlaşması ve 20 Nisan tarihli Trabzon-Tebriz-Tahran Transit Yolu Anlaşması.

Türkiye'yi doğusundaki devletlerle bir pakt çerçevesinde ilişkiler kurmaya yönelten, İtalya'nın Habeşistan'a karşı fiilî saldırıda bulunması olmuştu. Bu olay üzerine Türkiye, İran ve Irak arasında 2 Ekim 1935'te Cenevre'de üçlü bir antlaşma parafe edilmiş; bu gruplaşmaya daha sonra Afganistan da katılmıştı. Cenevre'de temelleri atılan Doğu Paktı'nın gerçekleşmesi uzun zaman almıştı. Bunun başlıca nedeni, İran ile Irak arasındaki sınır uyuşmazlığıydı.

Emperyalist Osmanlı İmparatorluğu ile barıştan yana olan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin birbirinden çok farklı oldukları, Türk devlet adamlarının konuşmalarında sürekli vurgulanıyordu. 12 Ocak 1937'de İsmet İnönü ilk kez Arapça olarak bir konuşma yapmış ve Türkiye'nin Irak, Yemen ve Suudi Arabistan Krallığı ile dostane ilişkileri koruyacağını ileri sürmüştü.

Ünlü bir gazeteci olan Ahmet Emin Yalman, Arap dünyasının modern Türkiye ile ilişkileri konusunda şunları yazmaktaydı: “Osmanlı İmparatorluğu, çok uzun yıllardır farklı ırkların yaşadıkları topraklarda egemen olmuştu. İmparatorluk, bu bölgelerde yaşayanlardan hiçbir şey almadı; ancak, bu halklara o kadar çok şey vermek zorundaydı ki, bu yükü taşımaya daha fazla dayanamadı ve öldü. Devrimci Türkiye’nin, hiçbir toprak isteği bulunmamaktadır. Topraklarımız kuşaklar boyunca artacak olan nüfusumuzun gereksinmelerini karşılamaya yeterli olacaktır.”¹

Türkiye ile Irak arasında 5 Haziran 1926 tarihinde imzalanan ve süresi biten “Dostluk Antlaşması” Nisan 1937’de iki yıl uzatılmıştı.

Türkiye, Mısır ile imzaladığı 7 Nisan 1937 tarihli “Sürekli Dostluk ve Tâbiyet (Uyrukluk) Paktı” ile, bu devletle olan ilişkisini güçlendirme yolunda önemli bir adım atmaktaydı. İki devlet arasında imzalanan “Tâbiyet Paktı”, Türkiye’deki Mısır vatandaşlarının ve Mısır’daki Türk vatandaşlarının yasal durumlarına açıklık getiriyordu.

Sâdâbad Paktı, İran ile Irak arasındaki toprak uyuşmazlığının çözüme kavuşturulması sonucunda² Türkiye, İran, Afganistan ve Irak arasında 8 Temmuz 1937’de Tahran’da imzalanmıştı.

Balkan Paktı’nın aksine Sâdâbad Paktı bir askerî ittifak değildi, bir dostluk ve dayanışma paktından ibaretti. Sâdâbad Paktı çerçevesinde imzacı devletler, ortak sınırların dokunulmazlığına saygı gösterecek; ortak çıkarlarını ilgilendiren uluslararası uyuşmazlıklarda birbirlerine danışacak ve birbirlerine karşı saldırıda bulunmayacaktı. Sâdâbad Paktı’nda ne karşılıklı yardım ne de askerî bir yükümlülük zikredilmekteydi.

Sâdâbad Paktı’nın imzalanması üzerine İran Şahı, Atatürk’e çektiği telgrafta, “paktı imza eden devletlerin Atatürk’ün emperyalistlere karşı açtığı mücadele sayesinde mevcut olduklarını ve

1 Age, s. 101.

2 Sâdâbad Paktı’nın imzalanmasını engelleyen İran-Irak sınır uyuşmazlığı 4 Temmuz 1937’de imzalanan bir antlaşmayla çözüme kavuşturulmuştu.

bu neticeyi O'na ve Türk Milleti'ne borçlu olduklarını" belirtiyordu.¹

Paktı imzalamaya giden Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü Aras, yol üzerinde durduğu Halep'te Araplara şöyle bir açıklamada bulunmuştu: "Biz haksız olarak Arap birliğine karşı olmakla suçlandık. Biz Arap birliğinden yanayız ve Arap milliyetçiliğine saygı duymaktayız. Biz Şark'ın hizmetinde kalmakla birlikte, Avrupa politikasına katkıda bulunmayı amaçlıyoruz."²

Türkiye tarafından yapılan tüm bu açıklamaların nedeni, Türkiye'nin bir Doğu paktı kurma isteğine Arap devletlerinin olumlu yaklaşmasını sağlayabilmektir. Türkiye, giderek artan gücü ve itibarıyla oluşturacağı yeni dış politikanın saldırganlıktan uzak, barışçı bir çizgi izleyeceğini herkese açıklamak istiyordu. Türk devlet adamları, Sâdâbad Paktı'nın, daha güçsüz ve az gelişmiş komşu ülkelere yönelik saldırı tehdidi içeren bir bölgesel düzenleme olmadığını bütün devletlerin gözü önüne sermek yolunda çaba harcıyordu.

Türkiye, Sâdâbad Paktı'nın dört devletle sınırlı kalmasını istemiyordu. Türkiye'nin isteği, Irak'tan başka Arap devletlerinin de pakta katılmasıydı. Bu konuda Dışişleri Bakanı Aras şöyle demektedir: "Komşu ve dost Irak'ın bu paktta yer alması, paktı imzalayan devletlerle Arap devletleri arasında yeni bir köprü olacaktır." Ancak Mısır, Sâdâbad Paktı'na katılmamış; Suriye ile Lübnan Fransız mandası altında olduklarından, Hicaz ile Yemen de coğrafi durumları yüzünden bu paktla ilgilenmemişti.

Sâdâbad Paktı bugüne değin taraflarca feshedilmemiş olmakla birlikte, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra unutulmuştu.

Necmettin Sadak'ın 6 Temmuz 1937 tarihli *Akşam* gazetesinde yer alan Balkan ile Sâdâbad Paktlarına ilişkin şu görüşleri, kanımca, Atatürk'ün "yurtta sulh, cihanda sulh" politikasını

1 Cemal Hüsnü Taray, "Lozan Antlaşması Münasebetiyle Atatürk ve Dış Politika," *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, no. 34, Ağustos 1970, s. 49.

2 Vere-Hodge, *age*, s. 102.

çok açık bir biçimde dile getirmektedir:¹ “Türkiye, bu suretle Balkanlar’dan başlayarak Yakındoğu’ya değin adım adım kuruluşunu kendisine amaç edindiği barış bölgelerini gerçekleştirmiş olmaktadır. Bir yandan Balkan Paktı, öte yandan da Sâdâbad Paktı’yla Türkiye, içinde ve merkezinde bulunduğu geniş bölgeyi huzur ve güvenlik kalesi durumuna getirmiştir.”²

Sâdâbad Paktı’nın ertesinde Tevfik Rüştü Aras da Atatürk yönetiminin dış politika ilkelerinden şöyle söz etmekteydi: “Bizim için tek amaç barıştır. Barış bizim için bir araç değil, bir hedeftir. Eğer biz güçlü olmak istiyorsak, bu hem kendimiz hem de başkaları için zayıflıktan nefret ettiğimizdendir. Eğer savaştan öğreniyorsak, bu herhalde ondan korktuğumuzdan değil, belki hiçbir sorunun savaş yoluyla çözülemeyeceğine inandığımızdandır. Biz uluslararası barışı korumak için bizzat kendi araçlarımızla çalışıyoruz. Biz ülkelerimizin iyiliğini ve çıkarını barışta buluyoruz ve uluslararası barışın hatta sınırlarımızdan çok uzak yerlerde de bozulmasını kendi çıkarlarımıza uygun görmüyoruz.”³

1 Necmettin Sadak, 1928’den sonra TBMM’de Sivas milletvekilliği yapmış, 10 Eylül 1947-22 Mayıs 1950 tarihlerinde de dışişleri bakanı olarak görev yapmıştı.

2 Gönlübol, Sar, *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919-1938)*, s. 106.

3 Akşin, *age*, s. 199.

MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ

(20 Temmuz 1936)

Lozan Konferansı'nda, Boğazlar'ın rejimini saptayan bir Boğazlar Sözleşmesi hazırlanmış; bu sözleşme İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya ve Türkiye tarafından imzalanmıştı. Boğazlar'ın bu sözleşmeyle saptanan statüsü 1936 yılına değin yürürlükte kaldı.

Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile kabul edilen Boğazlar'dan geçiş serbestliği ve askersiz hale getirilen bu bölgenin güvenliği Milletler Cemiyeti'nin güvencesi altına konulmuştu. Türkiye 1923 yılında, bu güvence üzerine ve genel bir silahsızlanmaya gidileceği umuduyla, Boğazlar bölgesinde egemenliğinin kısıtlanmasını kabul etmişti. Ancak uluslararası alandaki silahsızlanma çalışmaları olumlu bir sonuç vermemiş ve Milletler Cemiyeti'nin ortak güvenlik sistemi saldırganlara karşı başarıyla uygulanamamıştı.¹

Boğazlar'ın silahsızlandırılmış olması uluslararası ilişkilerin bozulmaya başlamasından sonra Türkiye'yi kaygılandırmaya başladı. Türk temsilcileri 1933 yılından itibaren çeşitli uluslararası konferanslarda Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesi görüşünü ileri sürdü. Türk Hükümeti bu isteğini ilk kez, Londra'da toplanan Silahsızlanma Konferansı'nın genel görüşmeleri sırasında, 23 Mayıs 1933'te ortaya atmıştı. Sovyetler Birliği Türkiye'yi bu konuda 1933 yılından itibaren desteklemekteydi. İngiltere ancak 1936'da, Almanya'nın tek yanlı olarak Ren bölgesini silahlandırması üzerine, Türkiye'nin 1923 Sözleşmesi'ni değiştirme önerisini onayladı.

1 İtalya, Milletler Cemiyeti'nin bir üyesi olan Habeşistan'ı işgal etmiş; Almanya 1936 yılında Versay Antlaşması'nı ihlal ederek Ren bölgesini silahlandırmış; Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf olan Japonya da Milletler Cemiyeti'ni terk etmişti.

Tevfik Rüştü Aras Boğazlar rejiminin değiştirilmesine ilişkin görüşlerini Atatürk'e aktardığında, O Büyük İnsan şöyle demişti: “Benim görüşüme göre de, Avrupa’nın durumu böyle bir teşebbüs için elverişlidir... Bu işte behemehal muvaffak olacağız.”¹

Boğazlar’ın silahsızlandırılmış olması Türkiye’nin güvenliği açısından sakıncalıydı; ayrıca Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile kurulmuş olan Boğazlar Komisyonu da Türkiye’nin egemenliğini kısıtlayan bir etkendi. Atatürk bir Amerikalı gazetecinin yakın gelecekte bir savaş tehlikesinin olup olmayacağı sorusuna şu yanıtı vermişti: “Yakın bir gelecekte söz etmek doğru değildir. Zira şu anda savaş tehlikesi vardır. Bugün Avrupa’nın durumu birkaç ay öncesine göre çok hem de pek çok fenalaşmıştır. Lozan Antlaşması’ndan beri genel durum tamamiyle değişmiş olduğundan, Türkiye, haklı olarak Boğazlar’ın sağlamlaştırılmasını talep etmek zorundadır.”²

Atatürk yönetimi, 1923 tarihli düzenin ve dengenin bozulmuş ve koşulların da değişmiş olduğunu ileri sürerek, Boğazlar’da askerlikten arındırılmış bölgelerin silahlandırılmasını isteyen girişimlerde bulunmaktaydı.

1936 Nisan’ında Türkiye, Lozan Boğazlar Sözleşmesi’nin gözden geçirilmesi isteğini resmen Milletler Cemiyeti’ne sunmuştu. Türk Hükümeti 11 Nisan 1936’da, Lozan Boğazlar Sözleşmesi’ne taraf olan devletlere birer nota göndererek, sözleşmenin değiştirilmesini istemekteydi. Almanya’nın Ren bölgesini yeniden silahlandırmasının ve İtalya’nın Habeşistan’a saldırıda bulunmasının hemen ertesinde Türkiye’nin yasal yola başvurmak suretiyle Boğazlar rejiminin yeniden gözden geçirilmesini istemesi, İtalya dışında, Lozan Sözleşmesi’ni imzalayan devletlerin büyük bir çoğunluğu tarafından kabul görmüştü. Bu barışçı çözüm önerisi bir İngiliz yazarın deyişiyle, “Atatürk’ün büyük devlet adamlığının göstergesiydi.”³

1 Aras, *Görüşlerim*, s. 126.

2 *Anadolu Ajansı Bülteni*, 11 Temmuz 1935.

3 Soysal, *age*, s. 1078.

Boğazlar rejimini değiştirecek olan konferans 22 Haziran 1936'da İsviçre'nin Montrö kentinde toplandı. Konferansta, on iki yıl önce Boğazlar'ı askerlik dışı bırakan hükümler görüşülecekti. Türkiye, askerden arındırılan Boğazlar bölgesinde yeniden askerî güç bulundurmamak istiyordu.¹ Boğazlar Komisyonu'nun da kaldırılmasını talep ediyordu. Atatürk Türkiye'si uluslararası antlaşmalara saygı göstererek, "oldu-bitti" yoluna başvurmamış ve Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni değiştirmek için dayandığı nedenleri yasal, askerî ve siyasal açılardan açıkça belirterek bütün ilgilileri, sözleşmenin günün koşulları dikkate alınarak değiştirilmesi gerektiği konusunda ikna edebilmeyi başarmıştı. Bu nedenledir ki, uluslararası toplulukta Atatürk yönetimine büyük güven duyuluyordu.

Montrö'de çıkarları ön plana çıkan başlıca devletler, Türkiye, İngiltere ve Sovyetler Birliği'ydi. Montrö'de kaleme alınan metin Türkiye ile İngiltere'nin tasarıları arasındaki uzlaşmayı yansıtıyordu. Boğazlar Sözleşmesi 20 Temmuz 1936'da Türkiye, Bulgaristan, Fransa, İngiltere, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği, Yugoslavya ve Yunanistan tarafından imzalandı. Konferansa katılmayan İtalya ise Boğazlar Sözleşmesi'ne ancak 2 Mayıs 1938 tarihinde katılmıştı.²

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin hükümlerine kısaca bir göz atalım:

Türkiye, ticaret ve savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçiş serbestliğini bazı koşullar ve kayıtlar altında kabul etmekteydi. Ticaret gemilerinin Boğazlar'dan geçişinde Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin esaslarına benzer hükümler uygulanabilirdi. Savaş gemileri konusunda ise Türkiye geçiş serbestliğini bazı koşullarla kabul ediyordu.

Savaş zamanında Türkiye tarafsız ise, imzacı devletlerin *ticaret gemilerine* barış zamanı koşulları içinde Boğazlar'dan serbest

1 Boğazlar askerileştirildikten sonra Milletler Cemiyeti'nin güvencesinden vazgeçilebilecekti.

2 İtalya'nın beklentisi Habeşistan sorunu nedeniyle aleyhinde uygulanmakta olan yaptırımların kaldırılmasıydı.

geçiş hakkı tanınmıştı. Türkiye savaşı taraflardan biriye, Türkiye ile savaşı devlete bağı olmayan ticaret gemileri, düşmana yardım etmemek koşuluyla, Boğazlar'da geçiş özgürlüğünden yararlanacaktı.

Savaş gemilerinin durumuna gelince: Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin Boğazlar'da transit halinde bulundurabilecekleri savaş gemilerinin azamî tonajı 15.000 tonilatoyu aşmayacaktı. Bu devletlerin barış zamanında Karadeniz'de bulundurabilecekleri savaş gemilerinin tonilato toplamı 30.000 tonu aşmayacaktı. Bu devletlerin denizaltıları Karadeniz'e geçemeyecekti. Bu devletlerin savaş gemileri Karadeniz'de 21 günden fazla kalamayacaktı.

Karadeniz'e kıyısı olan devletler ise transit olarak 15.000 tonilatodan yüksek tonajdaki savaş gemilerini Boğazlar'dan geçirebilecekti; ancak bu gemiler Boğazlar'ı birer birer ve refakatlerinde en çok iki torpidoyla geçecekti. Kıyı devletleri, denizaltı gemilerini Türkiye'ye önceden haber vermek koşuluyla, deniz üslerine katılmak üzere Boğazlar'dan geçirebilecekti. Denizaltılar gündüz ve deniz üstünde seyrüsefer edecek ve Boğazlar'dan teker teker geçeceklerdi.

Savaş halinde Türkiye tarafsız ise, savaşçı herhangi bir devletin savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi yasak olacaktı. Savaş halinde Türkiye tarafsız ise, tarafsız devletlerin gemileri, barış zamanındaki koşullar altında Boğazlar'da tam geçiş serbestliğinden yararlanacaktı.

Savaş halinde Türkiye savaşı taraflardan biriye, savaş gemilerinin geçmesi "tamamen Türkiye Hükümeti'nin oyuna ve iradesine bırakılacaktı" Türkiye pek yakın bir savaş tehdidiyle karşı karşıya kaldığı kanısındaysa, savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi yine Türkiye'nin oyuna ve iradesine bırakılmaktaydı.¹

Boğazlar Komisyonu, yetkilerini Türk Hükümeti'ne devredecekti.

Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini yeniden kurmaya yönelik bu hükümler, Karadeniz'e kıyısı olmayan devlet-

1 Gönübol, Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, s. 124-126.

lerin gemilerinin bu denize girmesini önemli ölçüde kısıtladığı için Sovyetler Birliği tarafından da desteklenmişti.

Almanya ile İtalya ise Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne karşı düşmanca bir tutum takınmıştı. Bu nedenledir ki, Türk Hükümeti kesinlikle ve açıkça Fransa ile İngiltere'nin yanında yerini almaktaydı.

20 Temmuz 1936'da Türk askerleri askersizleştirilmiş bölgeleri yeniden işgal etmiş; Boğazlar Komisyonu görevini tamamlamış ve Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki mutlak denetimi yeniden sağlanmıştı.

Türkiye'nin 1936 yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile, 1923 tarihli Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni barışçı yolla kendi lehine değiştirmesi, Atatürk diplomasisinin kazanmış olduğu büyük bir başarıydı. 1923'teki koşulların artık var olmadığı gerekçesiyle¹ ve Almanya ile İtalya'nın barış düzenini bozmak amacıyla giriştikleri tek yanlı ve yasadışı hareketler nedeniyle Atatürk Türkiye'si, Boğazlar rejiminin de değiştirilmesi gerektiğini öne sürmüş ve Türkiye'nin bu önerisi diğer devletler tarafından kabul edilmişti. Burada üzerinde önemle durulması gereken nokta, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki doğal hakkını güç kullanarak değil, uluslararası hukuk kurallarına dayanarak elde etmeye çalışmış olmasıydı. Ve Büyük Atatürk bu değişikliği hemen değil, ancak uluslararası ortamda böyle bir değişikliğin yapılabilmesi için koşulların uygun olduğu 1936 yılında gerçekleştirmişti. Bu da kanımca Atatürk'ün dış politikasını ani kararlar sonucunda ve günlük olaylarla bağlantılı olarak değil, uluslararası koşulları da göz önüne alarak oluşturmuş olduğuna bir başka anlamlı örnekti.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasından sonra Başbakan İsmet İnönü Türkiye'nin uluslararası alanda artan itibarını şu sözlerle dile getirmekteydi: "Yeni Boğazlar Sözleşmesi, 1923'ten beri Türk Devleti'nin politikasını ve varlığını gösteren

1 Türkiye, uluslararası hukukun bir ilkesi olan *rebus sic stantibus* (koşullar değişmiştir) ilkesini öne sürerek, Boğazlar rejiminin değiştirilmesi gerektiğini öne sürmekteydi.

bir belgedir. Bu varlık öncelikle gücü ifade eder. **Atatürk rejiminin Türk ulusuna bu kadar az bir süre içinde her alanda sağladığı güç, kudret ve saygınlık uluslararası alanda da onaylanmış oluyor.**"¹

Boğazlar rejiminin Montrö'de değiştirilmesi ve Boğazlar üzerinde Türkiye'nin tam denetiminin sağlanması üzerine Türkiye'nin Güneydoğu Avrupa'daki önemi artmış ve bu nedenle Sovyetler Birliği, İngiltere ve Almanya gibi güçlü devletler Türkiye'nin dostluğunu kazanma yarışı içine girmişti. Kendini Sovyetler Birliği'nin, Almanya'nın ve İngiltere'nin birbirine zıt çıkarlarının ortasında bulan Türkiye ise bu üç devlet arasında bir denge politikası izlemeyi yeğlemişti. 1938 yılı itibariyle Türkiye, dış politikasında denge ögesini ön plana çıkarmaktaydı.

1 Gönübol, Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s. 126.

HATAY SORUNU (1936-1939)

Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkilerde en önemli sorun olan Osmanlı borçları 1933 yılında kesin bir çözüme bağlandıktan sonra Türk-Fransız ilişkileri dostane bir nitelik kazanmıştı.

1932-1938 döneminde Türk-Fransız ilişkilerini etkileyen en önemli olay, İskenderun Sancağı (Hatay) yüzünden çıkan uyuşmazlıktı. Sancak bölgesinde Türk nüfusu çoğunlukta olduğu için bu bölge Misak-ı Millî sınırları içine alınmıştı.

Bu bölge, Mondros Mütarekesi öncesinde, Suriye'ye bağlı "İskenderun Sancağı" olarak anılıyordu. 27 Kasım 1918 tarihinde, merkezi Beyrut'ta bulunan Fransa Yüksek Komiserliği'nin çıkardığı bir kararnameyle "İskenderun Sancağı", İskenderun merkez alınarak Antakya ile Reyhanlı'yı içine alacak şekilde kurulmuştu. Öte yandan Halep'te Hicaz Emiri Faysal'ın başkanlığındaki Arap Hükümeti, Antakya'yı resmen Halep'e bağladığını açıklamaktaydı. Ancak Fransız birlikleri 7 Aralık 1918'de Antakya'yı, 11 Aralık 1918'de de İskenderun Sancağı'nı (Hatay) işgal etmişti.

25 Nisan 1920'de imzalanan "San Remo Antlaşması" ile Suriye Fransa'nın mandası altına konuldu. Bu durumda, nüfusunun yarısından fazlası Türk olmasına karşın Antakya ile çevresi Misak-ı Millî sınırları dışında bırakılmaktaydı.

Fransa, Ankara Hükümeti ile imzaladığı 21 Ekim 1921 tarihli "Ankara İtilafnamesi" ile Adana, Mersin, Osmaniye, Kilis ile Antep'i boşaltmayı ve Türklere iade etmeyi kabul etmiş, ancak İskenderun Sancağı'nı boşaltmamıştı. Bununla birlikte, Ankara Hükümeti İtilafname'ye, Sancak'taki Türk nüfusun çıkarlarını koruyacak ve bu bölgeye özerklik verilmesi için gerekli zemini hazırlayacak hükümler koydurmuştu.

1921 tarihli “Ankara İtilafnamesi” ile Türkiye’nin Suriye ile sınırları saptanmakta ve Suriye içinde kalan Sancak, Suriye ile birlikte Fransız mandası altına konulmaktaydı. Fransa, 1921 tarihli antlaşmaya uygun olarak, Suriye içindeki Sancak bölgesi için özerk bir yönetim kurmuştu. 1923 Lozan Konferansı’nda, Türkiye’nin Suriye ile sınırlarının “Ankara İtilafnamesi” esası üzerine temellendirilmesi kararlaştırıldı. Lozan görüşmeleri sırasında 15 Mart 1923 tarihinde Adana’ya gelen Mustafa Kemal, kendisini karşılayan Sancaklılara, “Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalmaz. Günü gelecek, siz de kurtulacaksınız” diyerek, Hatay sorununa ilişkin bakış açısını açıkça ortaya koymaktaydı.¹

Türkiye ile Suriye ve Suriye’yi mandater devlet olarak temsil eden Fransa arasında akdedilen “1926 Antlaşması”, Türkiye ile Suriye ve Fransa arasındaki bir dostluk senedi idi. 1930 yılında Türkiye ile Fransa arasında bir “Dostluk Antlaşması” imzalanmış ve bunu 4 Temmuz 1938’de imzalanan diğer anlaşmalar izlemişti.

1930’lu yıllarda, daha önce de belirtildiği gibi Türkiye, Lozan’dan arta kalan sorunlarını büyük ölçüde çözüme kavuşturmuş ve 1932 yılında Milletler Cemiyeti’ne üye olarak aktif bir biçimde uluslararası işbirliğine katılmaya başlamıştı. 1930’lu yıllarda Türkiye ile Batılı ülkeler arasındaki ilişkiler giderek gelişmekteydi. Özellikle Almanya’da 1933’te Hitler’in iktidara gelmesiyle Fransa, Türkiye’yi kendine yakın tutmak istiyordu.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin 1936 yılında imzalanması ve Boğazlar üzerinde Türkiye’nin tam egemenliğinin tanınmasıyla birlikte Atatürk, Sancak sorununu kesin bir çözüme kavuşturma zamanının geldiğine karar verdi. Montrö Sözleşmesi’nin imza günü olan 20 Temmuz 1936’da, Afet İnan’a Atatürk, “şimdi Antakya, İskenderun, yani Sancak meselemiz var” diyordu.²

1 Yusuf Sarıncay, “Atatürk’ün Hatay Politikası (1936-1938)”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-*, s. 360.

2 Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, üçüncü baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi- Sa. 34a, Ankara, 1991, s. 135.

Suriye'deki manda yönetiminin kaldırılması ve bu ülkeye bağımsızlık verilmesi için Fransa ile Suriye arasında 9 Eylül 1936'da bir antlaşma yapıldı. Bu antlaşmayla Suriye üzerindeki Fransız manda yönetiminin sona erdirilmesi öngörülmektedir. Antlaşma, Sancak'ın statüsü sorununu yeniden ortaya çıkarmış ve bu sorun Fransa ile Türkiye arasında 1939 yılına değin süren bir uyuşmazlık konusu olmuştur. Fransa, Suriye üzerindeki haklarını yeni Suriye Hükümeti'ne devrederken, İskenderun Sancağı üzerindeki hak ve yükümlülüklerini de bu Hükümet'e devretmiş oluyordu. Türkler ise Hatay'ın gelecekteki statüsünün ancak Fransız ve Türk Hükümetleri arasında yapılacak ikili bir düzenlemeyle saptanabileceğini ileri sürmekteydi.

1936 sonbaharından itibaren Hatay sorunu Türkiye'nin en önemli davası haline gelmişti. Türkiye, Hatay sorununa toprak isteyerek değil, Fransa'nın Suriye'ye tanıdığı gibi, Sancak bölgesine de bağımsızlık tanınması istemiyle yaklaşmaktaydı. Öte yandan Hatay Türkleri de 30 Ekim 1936 tarihinde Atatürk'e ve Başbakan İsmet İnönü'ye yaptıkları başvuruda, "Hataylıları, anavatana ilhaktan başka herhangi bir biçimsel yönetim ne tatmin eder ne de ulusal varlığımızı korur" demekteydi.

Atatürk, 1 Kasım 1936'da TBMM'yi açış konuşmasında Hatay sorununa ilişkin şunları söylemişti: "Türk halkının tüm dikkatini yoğunlaştırdığı günün önemli konusu, Türk unsuruna ait olan İskenderiye ve Hatay bölgesinin kaderidir. Bu sorunu ciddiyetle ve kesin bir biçimde ele almak zorunluluğumuz bulunmaktadır. Daima kendisi ile dostluğa çok önem verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük sorun budur."¹

Fransa, Sancak'ın Suriye devletinden ayrılması fikrine karşıydı, çünkü böyle bir durumu kabullenmesi Suriye'nin parçalara bölünmesine yol açacaktı ve mandater devlet olarak Fransa, Suriye devletinin bütünlüğünü sağlamakla yükümlüydü.

10 Aralık 1936 tarihinde Atatürk, Ankara Palas'ta Fransa Büyükelçisi Henri Ponsot ile görüşmesinde şunları söylemişti:

1 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, s. 377.

“Ben, Sancak sorunununda ilhak (topraklarına katma) istemiyorum. Sancak, Türkiye ile Fransa’nın ortak denetiminde olur. Hatta ordusu da bulunmasın. Jandarma ve polis teşkilatı kâfi gelebilir. Bu sorun, dostluğumuzu koruyacak ve güçlendirecek biçimde çözülmelidir.”¹

Hatay sorununa sadece Türkiye ile Fransa arasında yürütülen diplomatik görüşmelerle değil, Milletler Cemiyeti çerçevesinde de çözüm aranmaya başlanmıştı. Sancak sorunu 14-16 Aralık 1936 tarihlerinde Milletler Cemiyeti Meclisi’nde görüşülmüş ve Cemiyet Meclisi’nin verdiği karar üzerine, 1937 Ocak’ında Sancak bölgesine üç kişilik bir gözlemci heyeti gönderilmişti.

Atatürk, 1937 Ocak ayının ilk haftasında, bir askerî hareket başlangıcı olarak yorumlanabilecek biçimde Konya’ya ve oradan da Ulukışla’ya kadar bir seyahat yaparak Ankara’ya döndü. Atatürk bir konuşmasında Hatay sorununun kendisi için vazgeçilmez bir dava olduğunu, gerekirse bunu kendi başına çözebilmek için cumhurbaşkanlığından ve milletvekilliğinden istifa edip Hatay’a giderek bizzat savaşabileceğini vurgulamıştı.² Bu sıradaki dünya konjonktürünü de çok iyi değerlendiren Atatürk, İskenderun Sancağı için Fransa’nın savaşı göze alamayacağına inanıyordu.³ Böylece Türkiye’nin bu sert ve kararlı tutumu, İngiltere’nin devreye girmesine ve Fransa’nın da Türkiye’nin görüşüne yaklaşmasına yol açmıştı.

1937 Ocak ayı boyunca Hatay sorununa Milletler Cemiyeti çerçevesinde çözüm arayışları sürdü. Milletler Cemiyeti Meclisi’nin 20 Ocak 1937 tarihindeki toplantısına Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras başkanlığında bir heyet katılmıştı. 26

- 1 Görüşmenin ayrıntıları için bkz. Şimşir, “Atatürk’ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri,” s. 199-201.
- 2 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, c. II, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1973, s. 606-607.
- 3 Atatürk, Fransa’nın İskenderun Sancağı için savaşı göze alamayacağı konusunda şöyle düşünüyordu: “Fransızlardan dünyada böyle bir yerin (Sancak) mevcut olduğunu bilenler, yüzde biri, ikiye geçmez. Bu vaziyette hangi Hükümet, Sancak’taki mevhum ve daha ziyade şahsî menfaat kırıntıları için denizaşırı, hem de bizimle bir harbi göze alabilir?” Bkz. *age*, s. 606.

Ocak 1937 tarihine değin süren görüşmelerde, Türkiye ile Fransa arasında Sancak konusunda şu anlaşmaya varıldı: İskenderun ve Antakya, içişlerinde bağımsız, Suriye ile gümrük birliği içinde, bir statüsü ve bir anayasası olan “ayrı bir varlık” oluşturacaktı. Sancak’ın dışişleri bazı koşullar altında Suriye Hükümeti tarafından yürütülecekti. Türkçe resmî dil olacak; statü ile anayasanın uygulanması, Meclis’in belirlediği, Sancak’ta ikamet eden bir Fransız vatandaşı tarafından sağlanacaktı. Sancak’ta zorunlu askerlik usulü uygulanmayacak ve bu bölge tahkim edilmeyecekti. Sancak’ın ülke bütünlüğü Türkiye ile Fransa tarafından güvence altına alınacaktı.

Türkiye ile Fransa arasında 29 Mayıs 1937’de Cenevre’de, Sancak’ın ulusal bütünlüğünü güvence altına alan ve yeni Türkiye-Suriye sınırını saptayan bir antlaşma yapılmış; Sancak’ın ayrı varlığı ile anayasası Milletler Cemiyeti’nce onaylanmıştı. Suriye Meclisi 3 Haziran 1937’de bir bildiri yayımlayarak, Sancak’ı Suriye topraklarının bir parçası saydığını, Türkiye ile Fransa arasında yapılan antlaşmayı ve Sancak için belirlenen statüyü tanımadığını açıkladı. Hatay’ın statüsü ile anayasasının 29 Kasım 1937’de yürürlüğe gireceği sırada Suriye Meclisi ile basını, Suriye bayrağının Hatay’dan indirilmesini protesto ederek, Hatay’ın Suriye’nin ayrılmaz bir parçası olduğunu yeniden vurgulamaktaydı.

Öte yandan, 30 Ağustos 1937’de İskenderun ile Antakya’da resmen Türk konsolosluklarının açılmasıyla Türkiye, Hatay’da daha etkin bir politika izlemeye başlamıştı.¹ Avrupa’da savaş tehlikesinin yaklaşması üzerine Fransa, Ortadoğu’nun en güçlü devleti olan Türkiye ile Sancak sorunu nedeniyle bozulan ilişkilerini kısa zamanda düzeltmek gereksinimi duymaktaydı.

Suriye Başbakanı Cemil Merdam, 20 Aralık 1937 günü Türkiye’ye gelmiş ve 21 Aralık’ta Atatürk ile görüşmüştü. Atatürk, Cemil Merdam ile görüşmesinde Fransızlara çok sert biçimde çatmış ve şöyle demişti: “Fransızlar, Suriyelilerin ellerini kollarını bağlamışlar. Çözünüz onları, koparınız o bağları!”

1 Türkiye, Hatay’da Halk Partisi ve Halkevleri kurmaya başlamıştı.

Ve Atatürk, sözlerini şöyle sürdürmüştü: “Ben söylüyorum ki, İslâm aleml ve Suriye milleti ve devleti tamamiyle ve katiyyen müstakil olmalıdır... Çok temenni ederim ki, Fransız Hükümeti aklını başına toplasın.” **Hatay konusunda ise şunları dile getirir Atatürk: “Bu, benim için bir namus meselesidir.”**¹

3 Temmuz 1938’de Türkiye ile Fransa arasında, Sancak’ın toprak bütünlüğünün ve siyasal statüsünün ortaklaşa korunmasına ilişkin bir askerî antlaşma yapılmış ve bu antlaşmanın yapılmasından hemen sonra Türk kuvvetleri Sancak’a girmişti. Öte yandan 4 Temmuz tarihinde de Ankara’da Türk Dışışleri Bakanı ile Fransa’nın Ankara Büyükelçisi arasında bir “Dostluk Antlaşması” imzalanmıştı. Bu antlaşma uyarınca taraflar birbirleri aleyhine olabilecek hiçbir siyasal ya da ekonomik ittifaka girmeyecek ve Doğu Akdeniz’de genel barışın ve güvenliğin korunması yolunda ortak adımlar atacaktı.

Türk-Fransız Antlaşması’nın imzalanmasından sonra, Ağustos’ta yapılan seçimlerin sonucunda Türk toplumu Sancak Meclisi’nde 40 milletvekilliğinden 22’sini elde etmişti. Sancak Meclisi, 2 Eylül 1938’de yaptığı ilk toplantısında Sancak’a “Hatay Devleti” ismini verdi ve Atatürk’ün de adayı olan Tayfur Sökmen Hatay Cumhurbaşkanlığı’na getirildi. Hatay Devleti, Eylül 1938’de bağımsızlığını kazanmıştı.

Almanya’nın güneydoğu yönünde genişlemesi ve İtalya’nın Habeşistan’ı işgal etmesi Batılı demokrasiler açısından Türkiye’yle dostluğun önemini artırmıştı. Bunun sonucu olarak, Hatay’ın Türkiye’ye katılması yalnızca bir zaman sorunuydu. Türkiye ile Fransa arasında Hatay topraklarının Türkiye’ye iadesi konusunda “Hatay Antlaşması” imzalandı ve 29 Haziran 1939’da Hatay Meclisi oybirliğiyle Türkiye’ye katılma kararı aldı. Temmuz sonunda Fransız bayrağı kaldırılmış ve Hatay Türkiye Cumhuriyeti’nin 63. vilayeti olmuştu. Türkiye, Akdeniz’deki ticarî ilişkileri açısından son derece önemli İskenderiye limanını da topraklarına kattı.

1 Şimşir, “Atatürk’ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri,” s. 170-171.

Hatay uyuşmazlığı nedeniyle Türkiye'nin Fransa ile ticarî ilişkileri çok azalmıştı. Türkiye, ekonomik kalkınma hamlesinde yüzünü daha çok Almanya, İngiltere ve ABD'ye dönmüştü. Ancak, yakınlaşmakta olan savaş Türklerle Fransızları daha çok birbirine yaklaştırdı ve Hatay uyuşmazlığının lehine çözülmesi Türkiye açısından, Fransa ile olan ilişkilerinde her türlü engeli ortadan kaldırdı.

Hatay sorununun çözümünde, hiç kuşkusuz, Atatürk'ün azim ve kararlılığının yanı sıra zamanlaması da mükemmeldi. Hatay'ın Türkiye topraklarına katılması, Atatürk dönemi dış politikasının son başarısı olarak tarihe geçmekteydi. Bu sorunun çözüme kavuşturulması Türk-Fransız ilişkilerini de olumlu yönde etkilemişti. Türkiye gerek Boğazlar gerek Hatay sorunlarında isteklerini güç kullanma yoluyla elde etmeye çalışmamış, aksine uluslararası hukuk yoluna başvurarak sorunlarını çözme çabası içinde olmuştu. Ulusal çıkarların hukuk yoluyla savunulmasının en akılcı dış politika yöntemi olduğunu, Atatürkçü dış politikanın sağladığı başarılar doğrulamaktaydı.

ATATÜRK-İNÖNÜ ANLAŞMAZLIĞI (1937)

Cumhurbaşkanı Atatürk ile Başbakan İnönü arasında dış politikaya ilişkin ilk görüş ayrılığı, 1937 yazında toplanan Nyon Konferansı vesilesiyle ortaya çıkmıştı. Nyon Konferansı, İspanyol İç Savaşı sırasında Akdeniz'deki denizaltı korsanlığını önlemek amacıyla toplanmıştı. Konferansa İspanya, Almanya, İtalya ve Arnavutluk dışında kalan bütün Akdeniz ve Karadeniz ülkelerinin yanı sıra Türkiye de katılmaktaydı. Akdeniz'deki korsanlık olaylarından bazılarının Türk karasularına yakın bölgelerde yaşanması nedeniyle Türkiye bu konferansa özel bir önem veriyordu.

İtalyan denizaltıları kendilerine İspanyol süsü vererek Akdeniz'de ticaret gemilerini batırmaktaydı. Milletler Cemiyeti, Akdeniz'de İtalyan gemilerine karşı Akdeniz devletlerinin ortak önlem almaları kararını almıştı. Türkiye de bu karara katılan devletler arasındaydı. Ancak Başbakan İsmet İnönü, İtalyanlarla çatışmaya neden olabilecek bir bahanenin yaratılmamasına özen gösteriyordu.¹ İnönü, İtalyanlarla savaşa yol açabilecek bir antlaşmanın yapılması yerine, her devletin kendi karasularını denetlemesini daha uygun buluyordu. Atatürk ise İnönü'nün bu görüşüne katılmıyordu.²

Nyon Konferansı'nda Tefik Rüştü Aras Türkiye'yi temsil etmekteydi. Tefik Rüştü'nün İnönü'ye verdiği bilgiye göre, Atatürk'ün Aras'a gönderdiği yönergeler onunkilerle çelişiyordu. Tefik Rüştü Aras, İnönü'nün talimatının aksine, Atatürk'ten aldığı talimat doğrultusunda Nyon Antlaşması'nı imzalamıştı.

1 İnönü, *age*, s. 285.

2 Lord Kinross, *Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, çev. Necdet Sander, 9. baskı, Sander Yayınları, İstanbul, 1984, s. 732.

Bu antlaşmaya göre, Türkiye Karadeniz ile Akdeniz’de kendi kıyılarını denetim ve güvenlik altına alacak, aynı zamanda İngiltere ile Fransa kıyılarından gerekli desteği sağlayacak ve onların gerektiğinde üslenmelerine izin verecekti. Bu amaçla, Çeşme bölgesi bu iki devletin üslenmesine izin verilen bir liman olarak gösterilmişti. Rusya Akdeniz’e çıkarılmamış, Rusya’ya sadece Karadeniz’de güvenliği sağlamak üzere Türkiye ile işbirliği yapma görevi verilmişti. Akdeniz ise baştan aşağı İngiltere ile Fransa’nın denetimine bırakılmıştı. Antlaşmayı imzalayan diğer devletler ise yalnızca kendi kıyılarını denetim altında tutacaklardı.

Başbakan İnönü, Nyon Antlaşması’nı Hükümet olarak kabul edemeyeceğini bildirdi. İnönü bu konuda Atatürk’le yüz yüze görüşmede bulunmamış, ancak ikili arasında telefonda sert konuşmalar geçmişti. İnönü’nün ve Hükümeti’nin büyük çoğunlukla onaylamadığı bu antlaşmayı TBMM onayladı.

**İnönü, 1937 yılında Atatürk’le arasının açılmasının nede-
nini şu sözlerle anlatmaktaydı:** “1936-37’lerde ben nasıl yor-
gun, artık geçinmekte güçlük çekilen bir adam haline gelmişsem,
Atatürk’ün de sıhhatinde başlayan bozukluklarla sükûnetini ko-
laylıkla kaybeder hale gelmiş olduğu kanaatindeyim. Atatürk’le
aramızın açılmasının temel nedeni, bendeki yorgunluk ve uzun
süre birlikte çalışmaktan mizaçlarımız arasında zaman zaman
oluşan tartışmaların, çekişmelerin verdiği sonuçtu. Bunu doğal
bir sonuç olarak kabul etmek gerekir. Muhtelif meselelerde, çe-
kişmelerde bunları benim üzerimde bir yorgunluk devri saymak
kabil olduğu gibi, Atatürk üzerinde de bir hastalık devri, başla-
mış olan hastalıkların sinirler üzerindeki yorgunluk devri say-
mak mümkündür.

“Atatürk, İstanbul’a gidiyordu. Ben de beraber gidecektim.
Programı bozmadık. Beraber trene bindik. Atatürk, beni yanına
aldı. Akşam olan çekişmelere, olaylara, tartışmalara kısaca işaret
ederek, ‘şimdiye değin birlikte çalıştığımız zamanda pek çok defa
kavga etmişizdir ama bu kadar açıktan, bu kadar serti olmamıştı.
Bu nedenle, sizin çalışmanıza biraz aralık vermek doğru olacak-

tır' dedi. Ben onun bu sözünün çok isabetli olacağını söyleyerek, samimî bir tavırla karşıladım. 'Çok müteşekkîr olurum' dedim. 'Hakikaten yorgun ve çalışamaz bir hale gelmişimdir. Bana izin verirsiniz, size çok müteşekkîr kalacağım' dedim. Onun üzerine, benim yerime getirmek istediği kişinin ismini söyledi. 'Celal Bey'i getireceğim' dedi. Pek isabetli olacağını söyledim. Gerçek şudur ki, samimî düşüncelerimi söylüyordum. O günkü söz konusu olabilecek insanlar arasında en iyi seçimin bu olacağını samimî olarak söyledim."¹

İnönü, başbakanlıktan ayrılma kararını, Atatürk ile birlikte 18 Eylül 1937 akşamı trenle Ankara'dan İstanbul'a giderken böylece vermişti.

İnönü, başbakanlıktan ayrıldıktan sonra, Atatürk'e ilişkin düşüncelerini ise şöyle dile getiriyordu: "Benim resmî işlerimde olduğu gibi, özel hayatımda da Atatürk benim velinimetimdir. En önemli resmî hayatımda ve karşılaştığım olayların hepsinde başarı kazanmam için, Atatürk'ün çok emeği geçmiştir. Fakat kendisi silinmiş, daima bütün başarı şerefini bana vermiştir.

"Özel hayatımda da bu memlekette maddî bakımdan rahat bir adamın hayatını geçirdim. Bunu bana Atatürk sağladı. Kendisi bir dilim ekmek yerse, bana yarısını yedirmekten zevk alırdı. Onun için gerek resmî hayatta gerek özel hayatta kendisine ne kadar minnettar olduğumu takdir etmek kolaydır. Hükümet işlerinde çalışamayacak kadar yorgun düştüğümü ve yıprandığımı yineleyerek, kendisinden istirham ettim ki, bana izin versin. Atatürk, o gün pek lütüfkâr davrandı. 'Peki' dedi, onayladı."²

İnönü, Atatürk ile aralarındaki anlaşmazlığın ne olduğunu soran gençlere şu yanıtı vermekteydi: "Yirmi yıl memleketin, hayatımızın en çetin maceralarını beraber çalışmışız, görüşmüşüz ve böyle bir ortak hayat yaşamışız. Bu kadar yakın gece gündüz münasebette bulunan insanlar yirmi yıl boyunca bin defa kavga etmişlerdir. Her kavga 24 saatten fazla sürmemiştir, devam et-

1 İnönü, *age*, s. 289-290.

2 *Age*, s. 294-295.

mişizdir. Bu da, o çeşit kavgalardan biridir ve ayrılmaya, aralık vermeye müncer olmuştur (sonucunu doğurmuştur).”¹

İşte İnönü’nün kendi ağzından Atatürk-İnönü anlaşmazlığının perde arkası buydu!

Atatürk’ün yaşamının son yılında İnönü ile arasındaki anlaşmazlığın ne olduğu ve niçin olduğu üzerinde çok durulmuştur. Benim görüşüme göre bu anlaşmazlığın başlıca nedeni, 1937 yılında bu iki büyük insanın artık çok yorgun ve hasta olmasıdır. Her iki devlet adamının da sinirleri gergindir ve ciddi hastalıklarla pençeleşmekte olduklarından her ikisinin de olaylar ve gelişmeler karşısındaki tahammülleri çok azalmıştır. Ancak gerek Atatürk gerek İnönü, birbirlerine karşı duydukları sevgi ve saygıyı hiçbir zaman kaybetmemiş ve bu duygularını her fırsatta dile getirmekten çekinmemişlerdir. İnönü, Atatürk’e duyduğu hayranlığı her zaman dile getirmiş; Atatürk de İnönü’nün devlet adamlığından her zaman övgüyle söz etmiştir.

Türkiyemiz, başta Atatürkümüze ve İnönü’ye çok şey borçludur! Bu iki büyük insan ve devlet adamı, çok sevdikleri vatanları uğruna canlarını hiçe saymış ve gerek savaşta gerek barışta el ele vererek, ülkemizi tek başına ayakları üzerinde durabilen, başı dik, öteki devletler tarafından saygıyla anılan bir varlık haline getirmişlerdir. Bunu tarihte çok az sayıda devlet adamı başarabilmiştir.

Keşke Atatürkümüzden ve İnönü’den sonra ülkemizi yönetenler de, onların açtıkları yoldan yürüyerek, benzer düşüncelerle ve özverilerle ülkemizi yönetmiş olabilselerdi!..

1 Nyon olayını takiben İstanbul dönüşünde Atatürk tarafından akşam yemeğine çağrılan İnönü şöyle demektedir: “Atatürk, Ziraat Vekâleti’nin çalışmadığından, diğer vekâletlerin çalışmadığından bahsettikten sonra, şahıslara karşı çok kırıcı olmaya başladı. Ben onları müdafaa etmek mecburiyetinde kaldım. Bununla sofraya toplantımız ekşi bir hava içinde bitti.” Bkz. *age*, s. 300-301.

Cumhuriyet'in ilanından sonra 30 Ekim 1923'te Hükümet'i kurmakla görevlendirilen İsmet Paşa, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ile birlikte (Kasım 1923)

CUMHURİYET DİPLOMASİSİ

Atatürk bir özel söyleşide şöyle demektedir: “**Diplomatlar, barışın kurmaylarıdır.**” Bu sözleriyle Büyük Atatürk, hem barışın hem de barışın sağlanması için uygulanan diplomasi yolunun önemini belirtmiş oluyordu.¹

Büyük Millet Meclisi’nin Açılışı ve Kurulan İlk Diplomatik İlişki

Müttefik Devletler (İtilaf Devletleri) 16 Mart 1920’de İstanbul’u resmen işgal etmiş ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nı kapattırmışlardı. Aynı gün Mustafa Kemal, Anadolu ile Rumeli Müdafaa-i Hukuk Heyeti Temsiliyesi adına Müttefik Devletlerin bu davranışını protesto etmiş ve 19 Mart 1920’de bütün vilayetlere ve kolordu kumandanlıklarına gönderdiği bir tâimle (genelge), olağanüstü yetkilere sahip bir Meclis’in Ankara’da toplanması için, gerekli seçim hazırlıklarının yapılmasını istemişti. Bu tâim üzerine yapılan seçimlerin sonucunda, 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara’da Büyük Millet Meclisi toplanmış ve 24-25 Nisan’da Mustafa Kemal Meclis ve Hükümet Başkanlığı’na seçilmişti. Böylece Ankara Hükümeti, Anadolu’nun Müttefikler ile Yunanlar tarafından işgal edilmemiş kısımlarını yönetmeye başlamaktaydı. Ayrıca Ankara Hükümeti, İstanbul işgal altında kaldığı sürece, yalnızca Büyük Millet Meclisi’nin Türk ulusunu temsil edeceğini işgal güçlerine bildirmişti.

23 Nisan 1920’de Ankara’da ilk toplantısını yapan Büyük Millet Meclisi’nin 3 Mayıs tarihli oturumunda ilk Vekiller Heyeti (Bakanlar Kurulu) seçimleri yapılmış ve Hariciye Vekilliği’ne (Dışişleri Bakanlığı) 121 oyla Bekir Sami Bey seçilmişti.

1 Soysal, *age*, s. 1075.

Vekiller Heyeti'nin dış politikaya ilişkin aldığı ilk karar, yeni Sovyetler Birliği Devleti ile diplomatik ilişki kurmak oldu. Bu amaçla, Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in başkanlığındaki bir heyet 11 Mayıs 1920 tarihinde Moskova'ya hareket etmekteydi.

İlk İkamet Elçiliği (Sürekli Büyükelçilik)

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk ikamet elçiliği 1920 yılında Sovyetler Birliği nezdinde kurulmuştu. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal, 21 Kasım 1920'de Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'yı bu görevinden alarak, BMM'nin onayıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin Moskova Büyükelçisi olarak atadı.

Cumhuriyet döneminin ilk ikamet elçiliğinin kadrosu şöyleydi:

Büyükelçilik: Büyükelçi Ali Fuat Paşa, Başkâtip Aziz Bey, İkinci Kâtip Osman Kemal Bey, Ataşe Piyade Yüzbaşı İdris Bey, Süvari Yüzbaşı Saim Bey, Evrak Memuru Feridun Bey, Muhasebeci Tahsin Bey. Elçilik Müsteşarlığı ile Üçüncü Kâtipliği boştu. Başkâtip Aziz Bey ile İkinci Kâtip Osman Kemal Bey Rusça biliyordu.

Ataşemiliterlik (askerî ataşelik): Ataşemiliter Erkânıharp (kurmay) Binbaşı Saffet Bey, Muavin Erkânıharp Yüzbaşı Mithat Bey, Mülhak (subay yardımcısı) Süvari Yüzbaşı Ali Rıza Bey, Muhafız Takımı Kumandanı Süvari Mülâzımı (teğmen) Fuat Bey.

Mümessiller (temsilciler): Kuzey Kafkasya Temsilcisi Erkânıharp Miralay (albay) Bekir Sami Bey, Yaveri Yüzbaşı Selâhaddin Bey, Azerbaycan Temsilcisi Memduh Şevket Bey, Gürcistan Temsilcisi Erkânıharp Miralay Kâzım Bey.

Ayrıca 30 kişilik bir takım elçilik heyetini korumakla görevlendirilmişti. Öte yandan, BMM'nin izniyle 4 kişiden oluşan bir heyet, Moskova'ya atanan ilk daimî elçilik heyetine eşlik etmekteydi. Resmî Türk Komünist Partisi'ne mensup bu 4 kişi Rusya'daki yeni rejimi inceleyecekti.

Cumhuriyet döneminin ilk büyükelçisi olan Ali Fuat Paşa, Türk elçilik heyetinin Moskova'ya varışını takiben Sovyet Hariciye Komiseri (Dışişleri Bakanı) Çiçerin'e itimatnamesini (güven mektubu) sunmuş¹ ve Sovyet topraklarına girdikleri andan itibaren Sovyet hükümet memurlarından gördükleri iyi kabul ve kolaylıklar için teşekkür etmişti. Büyükelçinin itimatnamesinin kaleme alınış biçimi Osmanlı uygulamasından çok farklıydı. Osmanlı hümayunnamelerinin (güven mektubu) kaleme alınmasında kullanılan ağdalı ve abartılı dil,² Cumhuriyet döneminde yerini sade, açık, doğrudan ve abartısız bir dile bırakmıştı. Örneğin itimatnamenin başında yalnızca, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal'in ülkeniz nezdine gönderdiği elçidir" denmekle yetiniliyordu.³

1925-1938 yıllarında Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Dr. Tevfik Rüştü Aras, Cumhuriyet diplomasisine hâkim olan biçimsellikten uzak, öze dönük anlayışı şöyle dile getirmekteydi: "Biz merasim (tören) ve eşkâlden (dış görünüş) evvel esas (öz) ve ahvâl (olup bitenler) ile mütevaggil oluyoruz (uğraşıyoruz)."⁴

İlk Diplomatik Mümessillikler

Ankara Hükümeti'nin Batı'daki ilk Mümessilliği (Temsilciligi) 1920 yılının sonlarında Roma'da kurulmuştu. Roma nez-

- 1 "İtimatname" ya da "güven mektubu", büyükelçinin yurttışı olduğu devletin başkanından, nezdine atandığı devletin başkanına yazılan ve büyükelçiye tanıtan bir yazıdır.
- 2 Osmanlı hümayunnamelerine bir örnek: "Sultan oğlu Sultan İbrahim Han oğlu Sultan Mehmed Hanım ki, Cezayir, Tunus, Trablus, Mısır, Habeş, Mekte, Medine, Basra, Bağdat, Van, Diyarbekir, Erzurum, Ahıska (Kafkasya), Gürcistan, Dağıstan, Halep, Şam, Kudüs, Bursa, Anadolu, Edirne, Konstantiniyye, Rumeli, Mora, Budin (Macaristan), Lahsa, Tamsuvar ve bunlardan başka 3700 yelkenli gemiye sahip Âli Osman'dan Sultan Mehmed Hanım, sen ki İmparator dostumsun." Bkz. Hadiye Tuncer, Hüner Tuncer, *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*, ikinci baskı, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1998, s. 16.
- 3 Ünlü Osmanlı tarihçisi Ord.Prof.Dr. Enver Ziya Karal ile 17.1.1975 tarihinde yapmış olduğum söyleşiden.
- 4 Tevfik Rüştü Aras, *Lozan'ın İzlerinde On Yıl*, Akşam Matbaası, İstanbul, 1935, s. 110.

dindeki ilk mümessil Câmi Bey'di. Câmi Bey'i bir süre sonra Celâleddin Arif Bey izlemişti.¹ Yeni Türk Devleti'nin kuruluş döneminde, Batı'da açtığı diplomasi temsilciliklerine "elçilik" adının verilmediği dikkat çekmekteydi, zira Batılı devletlerle henüz savaş durumu sürmekteydi ve bu devletlerle resmen diplomatik ilişkiler kurulmamıştı.

1920'den 1922 yılında Osmanlı Saltanatı'nın kaldırılmasına değin Türkiye, Batı'da hem İstanbul Hükümeti hem de Ankara Hükümeti eliyle temsil edilmekteydi. Örneğin, İtalya nezdinde Câmi Bey Ankara Hükümeti'ni temsil ederken, aynı devlet nezdinde Osman Nizami Paşa da İstanbul Hükümeti'ni temsil ediyordu. Benzer şekilde, Ankara Hükümeti'nin Fransa ile Ankara İtilafnamesi'ni imzalamasından sonra 1921 Kasım'ında, Paris'te Ankara Hükümeti'ni temsilen bir Mümessillik açılmış ve bu Mümessilliğin başına Ahmet Ferit (Tek) Bey getirilmişti. Aynı tarihlerde önce Reşat Halis, daha sonra da Mehmet Nabi Beyler Osmanlı Hükümeti'ni Fransa nezdinde temsil etmekteydi.²

1 Kasım 1922 tarihinde Ankara Hükümeti, İstanbul Hükümeti'ni feshetmiş, Saltanat'ı lağvetmiş ve "İstanbul Hükümeti'nin bütün diplomatik teşkilatı mülgadır (kapatılmıştır)" demişti. Böylece yurtdışında görevli Osmanlı diplomatlarının işlerine son verilmiş ve bunların yurda dönmeleri için gerekli yolluk dahi verilmemişti.

Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, Kasım 1922'de Lozan'a giderken Paris'e de uğramış ve burada şöyle bir karar almıştı: Avrupa kıtası ikiye ayrılarak, Osmanlı Devleti'nin Batı ve Kuzey Avrupa'da bulunan bütün diplomasi temsilcilikleri Ankara Hükümeti'nin Paris Temsilciliği'ne; Orta ve Doğu Avrupa'daki bütün Osmanlı diplomasi temsilcilikleri ise (Sovyetler Birliği hariç, zira burada bir büyükelçilik açılmıştı) Ankara Hükümeti'nin Roma Temsilciliği'ne bağlanacaktı. Böylelikle Osmanlı elçileri görevlerinden uzaklaştırılmış, bunların yerlerine aynı elçiliklerde görevli ve Ankara Hükümeti'ne bağlılıkları saptanmış başkâtipler

1 *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı*, s. 911.

2 *Age*, s. 899.

ya da ikinci kâtipler getirilmişti. Ancak bu kişiler, başlarında bulundukları elçiliklerin yalnızca idarî işlerini yürütmekle yükümlü tutulmuştu; siyasal açıdan ise Paris ya da Roma Temsilciliklerine bağlı kalmışlardı.

Görülüyor ki, Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girmesine değin geçen sürede yeni Türk Devleti, Batı'da "mümessillikler" (temsilcilikler) eliyle temsil edilmişti Bu tarihlerde Avrupa devletlerinin de Türkiye'de elçilikleri değil, temsilcilikleri bulunmaktaydı.

Türkiye'deki İlk Yabancı Elçilikler

Yeni Türk Devleti'nin kuruluş yıllarında Ankara'da Sovyetler Birliği'nin, Azerbaycan'ın ve Afganistan'ın elçilikleri açılmıştı. İlk Sovyet Elçiliği, Samanpazarı denilen semtte, Kurşunlu Camii karşısındaki bir binadaydı. Bir yangın sonucunda bu elçilik binası yanınca, Sovyet Elçiliği de Hamamönü'ndeki büyük ahşap bir binaya taşınmıştı. Azerbaycan Elçiliği ise ilk Konservatuar binasının bulunduğu yerdeki bir bağ evindeydi. Ankara Hükümeti nezdindeki ilk Sovyet Elçisi Aralov, ilk Azerbaycan Elçisi de Abilov'du. Bu iki elçilikte sık sık ziyafetler ve davetler verilir, Mustafa Kemal Paşa da bunlara hemen hemen her zaman katılırdı.¹

Cumhuriyet'in kuruluş döneminde, Türkiye ile Batılı devletler arasında, bu devletlerin Türkiye Cumhuriyeti nezdinde açılacak olan elçiliklerinin statüsü ile yeni Türk Devleti'nin başkenti konularında anlaşmazlıklar söz konusu olmuştu. TBMM Hükümeti bu devletlerden "büyükelçi" statüsünde diplomatik temsilci göndermelerini isterken, İngiltere, Fransa, İtalya gibi Batılı devletler Ankara Hükümeti nezdine "orta elçi" göndermekte ısrar etmekteydi. Ancak sonunda Ankara görüşünü Batılı devletlere kabul ettirmeyi başarmıştı.

Öte yandan Batılı devletler Türkiye Cumhuriyeti'nin başkentinin İstanbul olmasında ısrarcıydı, çünkü bu devletler siyasal ve

1 Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Berkalp Kitabevi, Ankara, 1944, s. 295.

Mustafa Kemal, Sovyetler Birliği Büyükelçisi S.İ. Aralov ve
Azerbaycan Büyükelçisi İ. Abilov ile Afyon'da
(30 Mart 1922)

askerî nüfuzlarını İstanbul üzerinde daha kolay kullanabilecekleri görüşündeydi. Görülüyor ki Avrupalı devletler hâlâ eski alışkanlıklarından vazgeçmemekte ve Osmanlı Devleti'ne yaptıkları gibi, yeni Türk Devleti'nin de içişlerine karışmakta bir sakınca görmemekteydi.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında genellikle Batılı devletlerin elçilikleri İstanbul'da kalmayı sürdürmüş ve elçiler güven mektuplarını Ankara'da Atatürk'e sunduktan sonra yeniden İstanbul'a dönmüşlerdi. Bu durumda Ankara Hükümeti, Dışişleri Bakanlığı'nın bir bürosunu İstanbul'da açmak zorunda kalmış ve İstanbul'daki elçiliklerle ilişkilerini bu büro aracılığıyla yürütmüştü. Zaman içerisinde yabancı elçiliklere Ankara'da bedava arsalar verilmek suretiyle, bunların peyderpey Ankara'ya taşınması sağlanmıştı; ancak İngiltere Elçiliği 1929 yılına değin İstanbul'da kalmayı sürdürmüştü.

Hariciye Vekâleti Örgütü

1920’lerde Hariciye Vekâleti, yalnızca birkaç masa ve birkaç kırık sandalyeyle, bir taşra hükümet binasının bir odasında görevini yerine getirmekteydi. Daha sonra Hariciye Vekâleti, halen (Ankara’da) Ziraat Bankası’nın bulunduğu arsadaki “Osmanlı Düyûn-u Umûmiye İdaresi” binasına taşınmış¹ ve binanın ikinci katında 6 odayı işgal etmişti. Bu odalardan biri Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey’e ayrılmıştı. Siyasî İşler Müdürü Hikmet (Bayur) Bey ile Muavini Tevfik Kâmil (Koperler) Bey diğer bir odayı işgal ediyordu. Müsteşar Suat (Davaz) Bey ile Hukuk Müşaviri Münir (Ertegün) Bey ise bir başka odayı paylaşıyordu. Bakanlık mensuplarının sayısı 15’i geçmemekteydi. Bu rakama Bakan’ın faytonunun sürücüsü, kahveci ile başodacı Veli Dayı da dahildi.²

1927 yılında Hariciye Vekâleti şu daire ile bürolardan oluşuyordu: Birinci Daire (Siyasî İşler), İkinci Daire (İdarî İşler), Üçüncü Daire (Konsolosluk ve Ticaret İşleri), Protokol Genel Müdürlüğü, Siyasî Müşavirler (danışmanlar), Hukuk Müşavirleri, Özel Kalem, Şifre, Kayıt, Muhasebe, Dosya, Levazım gibi özel bürolar, Enformasyon, Ticaret, Tabiyet (Vatandaşlık) ve Muhtelit (Karma) İşler gibi ortak bürolar.³

Cumhuriyet’in İlk Hariciyecileri ile Büyükelçileri

İlk hariciye memurlarının büyük çoğunluğu Babiâli Tercüme Kalemi’nden gelmekteydi, çünkü bu Kalem’de çalışanlar genellikle yabancı dil bilmekteydi. Bu ilk memurlarda yüksek okuldan mezuniyet şartı dahi aranmamaktaydı; bunların Galatasaray

1 Dışişleri Bakanlığı, 1930’ların başlarında, şimdiki “Opera” binasının karşısındaki yeni binasına (bugünkü Kültür Bakanlığı binası) taşınmış; 1950’lerin başlarında ise Ankara’nın “Bakanlıklar” adlı yeni semtinde, Gümrük Bakanlığı’nca boşaltılan bir binaya taşınarak, bu binayı başbakanlık ile paylaşmıştı.

2 Metin Tamkoç, “Modern Türk Diplomatlarının Geleneksel Diplomasisi,” *Dış Politika*, c. 1, sayı 4 (Aralık 1971), s. 21.

3 Age, s. 21.

Lisesi'ni bitirmiş olması ya da biraz yabancı dil bilgisine sahip olmaları Hariciye Vekâleti'ne girebilmeleri için yeterliydi. Hatta bu konuya ilişkin şöyle bir anı da dile getirilmekteydi: Hariciye Vekâleti'nin kuruluş yıllarında her akşam Ankara Garı'na bu vekâletten bir memur çıkarılırmış. Bu memur İstanbul'dan gelen trenden inen iyi giyimli, biraz okumuş-yazmış izlenimi veren kimselerin yanına yaklaşır, bunların iş arayıp aramadıklarını sorar; eğer iş arıyorlarsa ve biraz da yabancı dil biliyorlarsa, bunların Hariciye Vekâleti'ne memur olarak alınabileceklerini söylermiş.

Osmanlı diplomasi uygulamasından farklı olarak, yeni Türk Hariciyesi'nde gayrimüslimlere kesinlikle yer verilmemektedir.¹ Yeni Türk diplomasisine, gayrimüslimlerin Türkleri ve Türklüğü gerektiği ölçüde temsil edemeyecekleri ve bunların bağlı bulundukları etnik toplulukların değer yargılarının etkisi altında kalacakları görüşü hâkimdi.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, meslekten diplomat olmayanlar genellikle büyükelçi olarak yurtdışına atanmaktaydı. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yahya Kemal Beyatlı, Hamdullah Suphi Tanrıöver gibi edebî kişiler; Yusuf Kemal Tengirşenk, Ferit Tek, Rauf Orbay, Tevfik Rüştü Aras gibi siyasî liderler; Ali Fuat Cebesoy, Hüsrev Gerede, Saffet Arıkan, Muhiddin Paşa gibi ordu subayları Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk büyükelçileri olarak görev yapmıştı.²

Ünlü romancımız Yakup Kadri Karaosmanoğlu, kendisini Tiran'a büyükelçi olarak atamak isteyen Atatürk'e bir gece sofrada şunları söylemişti: "Paşam, ben bu yaşa kadar hiç devlet hizmetinde bulunmadım; hocalık hariç ne memurluk ne de âmirlik

1 Azınlıklar Osmanlı diplomasisinde oldukça önemli bir rol oynamıştı. Başlangıçta çevirmen olarak yararlanılan Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler giderek maslahatgüzar ve hatta elçi olarak istihdam edilmeye başlanmıştı. Örneğin, 19. yüzyılda Londra'ya atanan 16 elçiden 3'ü, Washington'a atanan 7 elçiden 2'si, Berlin'e atanan 15 elçiden 2'si ve Roma'ya atanan 10 elçiden 4'ü Fenerli Rum'du. Bkz. J.C. Hurewitz, "Ottoman Diplomacy and the European State System," *The Middle East Journal*, c. 15, no. 2 (Bahar 1961), s. 149.

2 Tamkoç, *age*, s. 27.

yaptım. Ben serbest ve özerk yaşamaya alışmışım, Hükümet'in idarî mekanizmasına yabancıyım. Hele diplomasi mesleğinin protokol icaplarına ayak uydurabileceğimi hiç sanmıyorum.” Atatürk'ün Yakup Kadri'ye yanıtı şu oldu: “Bırak bu boş endişeleri! Bizim aramızda kaç kişi devlet işlerine meslekten ve ihtisastan geldiğini iddia edebilir. Zaferden sonra birçok kimse bana, –sen kumandan olarak vazifeni gördün, artık siyaset ve hükümet işlerini ehline bırak– demişti. İsmet Paşa Lozan'a giderken de yine aynı çevreler, –yahu böyle bir diplomatik misyon bir askere nasıl tevdi edilir?– demişlerdi.” Atatürk bu sözlerini takiben Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'ı göstererek: “Bak şu zata, bizim en başarılı hariciye vekilimizdir ama kendisinin esas mesleği kadın doktorluğudur!”¹

Cumhuriyet Diplomasinin Özelliği

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında uygulanan diplomasinin en başta gelen özelliği, diplomasiyi büyük ölçüde Atatürk'ün kendisinin yürütmüş olmasıydı. Daha alt düzeyde, yani dışişleri bakanı ya da başbakan düzeyinde girişimlerde bulunulsa dahi, son sözü söylemek ya da nihai kararı vermek Atatürk'ün yetkisindeydi. Örneğin, Montrö Boğazlar Konferansı'nın toplanmasından önce Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Avrupalı devlet adamları nezdinde gerekli nabız yoklamalarını yaptıktan sonra, Boğazlar sorununu önce Başbakan İsmet Paşa ile görüşmüş; Boğazlar sorununu yeniden ele almak üzere çok taraflı bir konferansın toplanması konusunda Başbakan'la anlaşmaya varmasının ertesinde, Türkiye'nin gerekli girişimde bulunması konusunu ise Atatürk'e açmıştı. Ancak Atatürk'ün onayını vermesinden sonradır ki Cumhuriyet Hükümeti, ilgili devletlerin 1923 tarihli Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni yeniden irdelemek üzere bir konferansa davet edilmesine karar vermişti.²

1 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat*, Yeni Matbaa, İstanbul, 1955, s. 15.

2 Aras, *Görüşlerim*, s. 125-127.

Sovyetler Birliği, Batılı devletler, Balkan devletleri ve Doğulu devletlerle ikili ilişkilerin geliştirilmesinin yanı sıra, Lozan Barış Antlaşması'nın, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin ve Hatay'ın Türkiye topraklarına katılmasının gerçekleştirilmesi, Cumhuriyet diplomasisinin somut başarıları olarak nitelendirilebilir. Türkiye Cumhuriyeti, yaşamsal önem taşıyan bu sorunlarını güç ve şiddet yoluna başvurmaksızın, diplomasi yoluyla çözmesini bilmiştir.

Bu başarılar Atatürk'ün savaşta büyük bir komutan olduğu kadar barışta da gerçek bir diplomat olduğunu kanıtlamakta ve isminin dünya tarihine altın harflerle yazılmasının ne denli yerinde olduğunu göstermektedir.

•

ATATÜRK DÖNEMİ BÜYÜKELÇİLERİ¹

Adis Ababa Büyükelçiliği:

Münir Bey – Maslahatgüzar (1926)²

Nizameddin Ayaşlı – Maslahatgüzar (1935-1937)

Atina Büyükelçiliği:

Nebil (Batı) Bey – Atina Mümessilliği Maslahatgüzarı
(1923-1924)

Esad Cemal Bey – Atina Mümessilliği Maslahatgüzarı
(1924-1925)

Cevad Bey – Elçi, Büyükelçi (1925-1929)

Mehmed Enis (Akaygen) Bey – Elçi (1929-1934)

Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey – Elçi (1934-1939)

Bağdat Büyükelçiliği:

Talât (Kayaalp) Bey – Maslahatgüzar (1927-1929)

Tahir Lütfi (Tokay) Bey – Elçi (1929)

Bakû Büyükelçiliği:

Memduh Şevket (Esendal) Bey – Mümessil (1920)

(Mümessillik 1924 yılında lağvedilmiştir.)

Belgrad Büyükelçiliği:

Tahir Lütfi (Tokay) Bey – Mümessilliği İdareye Memur
Başşehbender (başkonsolos) (1925)

Yusuf Hikmet (Bayur) Bey – Mümessil (1925)

1 *Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964-1965.*

2 Maslahatgüzar (*chargé d'affaires*), büyükelçinin atanmadığı ya da geçici olarak görevinden ayrıldığı zamanlarda büyükelçiliğin başındaki temsilciye verilen unvandır. Maslahatgüzar, dışişleri bakanından dışişleri bakanına gönderilen diplomasi temsilcisidir.

Yusuf Hikmet (Bayur) Bey – Elçi (1926-1927)

İnayetullah Cemal (Özkaya) Bey – Geçici Maslahatgüzar¹
(1927-1928)

Nusret Sadullah Bey – Elçi (1928) (İşe başlamamıştır.)

Ali Haydar (Aktay) Bey – Elçi (1928-1939)

Berlin Büyükelçiliği:

Mehmed Vehbi (Gizey) Bey – Başkâtip (1923-1924)

Kemalettin Sami Paşa – Büyükelçi (1924-1934)²

Hamdi Arpağ – Büyükelçi (1934-1939)

Bern Büyükelçiliği:

Cevad Bey – Mümessil (1920-1922)

Ahmed Rüşdü (Demirel) Bey – Daimî Maslahatgüzar³
(1923-1924)

Refik (Birgen) Bey – Daimî Maslahatgüzar (1924-1925)

Rıfat Necib Bey – Geçici Maslahatgüzar (1925-1925)

Mehmed Münir (Ertegün) Bey – Elçi (1925-1929)

Cemal Hüsnü (Taray) Bey – Elçi (1930-1936)⁴

Hasan Vasfi Menteş – Elçi (1936-1942)

Brüksel Büyükelçiliği:

Enver Bey – Daimî Maslahatgüzar (1924-1925)

Mehmed Kâmil Bey – Daimî Maslahatgüzar (1925-1933)

Emin Ali (Sipahi) Bey – Daimî Maslahatgüzar (1933-1938)

Cemal Hüsnü Taray – Elçi (1938-1939)

- 1 Büyükelçinin geçici bir süre için ülkeden ayrıldığı ya da hastalık nedeniyle belirli bir süre görevini yerine getiremediği zamanlarda büyükelçiliğin başına getirilen kişiye “geçici maslahatgüzar” (*chargé d'affaires ad interim*) unvanı verilir.
- 2 Büyükelçi'nin Berlin'den ayrıldığı çeşitli tarihlerde Enver Haydar (Aktay), Basri Reşid (Danışmend), Orhan Şemseddin, Celâl Tevfik (Karasapan), Kemal Aziz (Payman), Feridun Cemal Erkin ve Celâl Osman Abacıoğlu maslahatgüzar olarak büyükelçilik işlerini yürütmüştü.
- 3 İki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin büyükelçilik düzeyinde olmadığı durumlarda temsilciliklerin başına getirilen kişilere “daimî maslahatgüzar” (*chargé d'affaires en pied*) unvanı verilir.
- 4 Yazarın büyük dayısı olur.

Budapeşte Büyükelçiliği:

Hüsrev R. (Gerede) Bey – Elçi (1924-1926)

Numan Rıfat (Menemencioğlu) Bey – Daimî Maslahatgüzar
(1926-1927)

Nureddin Ferruh (Alkent) Bey – Daimî Maslahatgüzar
(1927-1928)

Hüseyin Vasıf (Çınar) Bey – Elçi (1928-1928)

Behiç (Erkin) Bey – Elçi (1928-1939)

Bükreş Büyükelçiliği:

Cevad (Menemencioğlu) Bey – Mümessil (1923-1924)

Numan Rıfat (Menemencioğlu) Bey – Geçici Maslahatgüzar
(Aralık 1924-Mart 1925)

Hüseyin Ragıb (Baydur) Bey – Elçi (1925-1929)

Sabri Bey – Elçi (1929-1931)

Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey – Elçi (1931-1939)

Büyükelçi (1939-1944)¹

Cidde Büyükelçiliği:

Süleyman Şevket Bey – Hicaz ve Yemen Siyasî Mümessili
(1926-1927)

Abdülğani Senî Bey – Hicaz Mümessili (1927-1931)

Ahmed Lutfullah Bey – Hicaz ve Necid Mümessili
(1931-1932)

Celâl Arat Bey – Hicaz ve Necid Maslahatgüzarı (1932-1935)

Muhiddin Raşid Paysal – Suudi Arabistan nezdinde
Maslahatgüzar (1936-1937)

Sadullah Gören – Maslahatgüzar (1938-1941)

Helsinki Büyükelçiliği:

Ali Haydar (Aktay) Bey – Maslahatgüzar (1926-1928)

(Stockholm Maslahatgüzarı olarak akreditedir.)²

1 Hamdullah Suphi Tanrıöver 1939 yılında büyükelçi olmuş ve 1944 yılının sonuna değin Bükreş'te kalmıştı. Büyükelçilik 1940 yılında Ortaelçiliğe dönüştürüldü.

2 Bir diplomasi temsilcisinin bir başka devlet nezdine "akredite" olması, o ülkeyle diplomatik ilişkileri yürütmekle de yükümlü olması demektir.

Agâh Aksel – Elçi (1939-1943)
(Stockholm Elçisi olarak akreditedir.)

Kâbil Büyükelçiliği:

General Fahreddin (Türkkan) – Elçi (1922-1925)
Nebil (Batı) Bey – Elçi (1925-1928)
Yusuf Hikmet (Bayur) Bey – Büyükelçi (1928-1932)
Memduh Şevket (Esendal) Bey – Büyükelçi (1933-1941)

Kahire Büyükelçiliği:

Reşid (Anamur) Bey – Elçilik işlerini tedvire memur
İkinci Kâtip (1925)
General Muhiddin – Elçi (1925-1931)
Rıfat Necib Bey – Geçici Maslahatgüzar (1927)
Hüsnü Şermi Bey – Maslahatgüzar (1928)
Mahmud Said (Otar) Bey – Geçici Maslahatgüzar (1930)
Basri Reşid (Danışmend) Bey – Geçici Maslahatgüzar (1931)
Mehmed Ali Şevki (Alhan) Bey – Daimî Maslahatgüzar
(1931)
Nizameddin (Ayaşlı) Bey – Geçici Maslahatgüzar (1932)
Mehmed Ali Şevki (Alhan) Bey – Elçi (1933-1942)

Kopenhag Büyükelçiliği:

Galib Kemalî (Söylemezoğlu) Bey – Elçi (1921-1922)
(Stockholm Elçisi olarak akreditedir.)
Ali Haydar (Aktay) Bey – Maslahatgüzar (1925-1928)
(Stockholm Maslahatgüzarı olarak akreditedir.)
Ragıp Raif (Köseraif) Bey – Maslahatgüzar (1929-1933)
Elçi (1933-1938)
(Stockholm Elçisi olarak akreditedir.)
Şevket Fuad Keçeci – Elçi (1938-1941)

Lahey Büyükelçiliği:

Nusret Sadullah Bey – Mümessil (1920)
Mehmed Esad (Atuner) Bey – Daimî Maslahatgüzar
(1925-1928)

Aali (Türkgeldi) Bey – Daimî Maslahatgüzar (1928-1929)
Esad Cemal Bey – Daimî Maslahatgüzar (1929)
Osman Nuri (Batu) Bey – Daimî Maslahatgüzar (1931-1935)
Abdülahad Akşin – Daimî Maslahatgüzar (1935-1938)
Ahmed Cevad Üstün – Elçi (1938-1939)

Lizbon Büyükelçiliği:

Yahya Kemal (Beyatlı) Bey – Elçi (1930-1932)¹
(Madrid Elçisi olarak akreditedir.)
Tevfik Kâmil Koperler – Elçi (1934-1939)
(Madrid Elçisi olarak akreditedir.)

Londra Büyükelçiliği:

Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey – Mümessil
(Ocak 1924-Mayıs 1924)
Hikmet (Baydur) Bey – Mümessillik Maslahatgüzarı
(Mayıs 1924-Eylül 1924)
Rıza Nur Bey – Mümessil (1924)
(Göreve başlamamıştır.)
Dr. Adnan (Adıvar) Bey – Mümessil (1924)
(Göreve başlamamıştır.)
Zekâi (Apaydın) Bey – Orta Elçi (Eylül 1924-1925)
Ahmed Ferid (Tek) Bey – Büyükelçi (1925-1932)
Mehmed Münir (Ertegün) Bey – Büyükelçi (1932-1934)
Ali Fethi (Okyar) Bey – Büyükelçi (1934-1939)

Madrid Büyükelçiliği:

Ragıp Raif (Köseraif) Bey – Maslahatgüzar (1921)
Elçi (1922)
Mukbil Bey – Maslahatgüzar (1924-1925)
Münir Süreyya Bey – Maslahatgüzar (1925-1927)
Ali Fethi (Okyar) Bey – Büyükelçi (1927-1930)
(Paris Büyükelçisi olarak akreditedir.)

1 Lizbon Büyükelçiliği'ne akredite olan ilk büyükelçi, 1930 yılında Madrid Büyükelçimiz olan Yahya Kemal Beyatlı'ydı. 1930-1941 yıllarında ülkemiz, Portekiz nezdine akredite edilen Madrid'deki elçilerimiz tarafından temsil edilmişti.

Behçet Şefik (Özdoğan) Bey – Geçici Maslahatgüzar
(1928-1929)

Yahya Kemal (Beyatlı) Bey – Elçi (1930-1932)

Ali Şevki (Berker) Bey – Elçi (1933-1934)

Tevfik Kâmil Koperler – Elçi (1934-1939)

Meksiko Büyükelçiliği:

Ahmed Muhtar (Mollaoğlu) Bey – Elçi (1927-1934)

(Washington Büyükelçisi olarak akreditedir.)

Hasan Tahsin Mayatepek – Daimî Maslahatgüzar
(1935-1937)¹

Moskova Büyükelçiliği:

General Ali Fuad (Cebesoy) – Büyükelçi (1920-1922)

Ahmed Muhtar (Mollaoğlu) Bey – Büyükelçi (1923-1924)

Zekâi (Apaydın) Bey – Büyükelçi (1925-1927)

Tevfik (Bıyıklıoğlu) Bey – Büyükelçi (1927-1928)

Vasıf (Çınar) Bey – Büyükelçi (1928-1928)

Hüseyin Ragıp (Baydur) Bey – Büyükelçi (1929-1934)

Vasıf Çınar – Büyükelçi (2. kez) (1934-1935)

Zekâi Apaydın – Büyükelçi (2. kez) (1935- 1939)

Ali Haydar Aktay – Büyükelçi (1939)

Oslo Büyükelçiliği:

Ali Haydar (Aktay) Bey – Daimî Maslahatgüzar (1926-1928)

(Stockholm Maslahatgüzarı olarak akreditedir.)

Ragıp Raif (Köseraif) Bey – Daimî Maslahatgüzar
(1929-1936)

Ragıp Raif Köseraif – Elçi (1936-1938)

Paris Büyükelçiliği:

Ahmed Ferid (Tek) Bey – TBMM Hükümeti Mümessili
(1921-1923)

Hüseyin Ragıp (Baydur) Bey – Paris Mümessil Vekili
(1923-1924)

1 Meksiko Büyükelçiliği 1935 yılından 1947 yılına değin kapalı kalmıştı.

Cevad Bey – Büyükelçi (1924-1925)
Ali Fethi (Okyar) Bey – Büyükelçi (1925-1930)
Mehmed Münir (Ertegün) Bey – Büyükelçi (1930-1932)
Suad (Davaz) Bey – Büyükelçi (1932-1939)
Behiç Erkin – Büyükelçi (1939)

Prag Büyükelçiliği:

Vasıf (Çınar) Bey – Elçi (1925-1928)
Nuri Sabit (Akça) Bey – Geçici Maslahatgüzar (1928)
Ahmed Cevad (Üstün) Bey – Daimî Maslahatgüzar
(1928-1929)
Mehmed Cevad (Açıkalın) Bey – Daimî Maslahatgüzar
(1929-1931)
Celâl Osman (Abacıoğlu) Bey – Daimî Maslahatgüzar
(Ocak 1931-Haziran 1931)
Süleyman Şevket Bey – Elçi (1931) (Vefat etmiştir.)
Hasan Vasfî (Menteş) Bey – Daimî Maslahatgüzar
(1933-1936)
Yakup Kadri Karaosmanoğlu – Elçi (1936-1939)
Nuri Sabit Akça – Geçici Maslahatgüzar (1939)¹

Rio de Janeiro Büyükelçiliği:

Aali (Türkgeldi) Bey – Elçi (1929-1932)
Hasan Tahsin Mayatepek – Daimî Maslahatgüzar
(Mart 1938-Temmuz 1938)

Roma Büyükelçiliği:

Câmi (Baykurt) Bey – Mümessil (1920-1921)
Celâleddin Arif Bey – Mümessil (1921-1923)
Suad (Davaz) Bey – Mümessil (1923-1924)
Suad (Davaz) Bey – Elçi (1924-1929)
Suad (Davaz) Bey – Büyükelçi (1929-1932)
Hüseyin Ragıp Baydur – Büyükelçi (1934-1943)

1 İkinci Dünya Savaşı'nda Çekoslovakya Almanya tarafından işgal edildiğinden Prag Büyükelçiliği kapatılmıştı.

Santiago Büyükelçiliği:

Talât Kayaalp Bey – Daimî Maslahatgüzar (1930-1931)

Sofya Büyükelçiliği:

Enver Bey – Başşehbender (1923-1924)

Server Cemal (Balısoy) Bey – Müsteşar (1925-1926)

Aali (Türkgeldi) Bey – Başkâtip (1926)

Hüsrev R. (Gerede) Bey – Elçi (1926-1930)

Celâl Osman (Abacıoğlu) Bey – Geçici Maslahatgüzar
(Mayıs 1930-Aralık 1930)

Fuad Abdüsselâm (Tevs) Bey – Geçici Maslahatgüzar
(Aralık 1930-Mart 1931)

Fikret Şefik (Özdoğan) Bey – Geçici Maslahatgüzar
(Mart 1931-Haziran 1931)

Tevfik Kâmil (Koperler) Bey – Elçi (1931-1934)

Süleyman Saip Kıran – Geçici Maslahatgüzar

Ali Şevki Berker – Elçi (1934-1942)

Stockholm Büyükelçiliği:

Ali Şevki (Berker) Bey – Orta Elçi (Şubat 1921-Mayıs 1921)

Galib Kemali (Söylemezoğlu) Bey – Orta Elçi (1921-1922)

Layık Mukbil Bey – Maslahatgüzar (1923-1926)

Ali Haydar (Aktay) Bey – Daimî Maslahatgüzar (1926-1928)

Muammer Hamdi (Dambel) Bey – Geçici Maslahatgüzar
(1928-1929)

Ragıp Raif (Köseraif) Bey – Daimî Maslahatgüzar (1929)
Elçi (1933-1938)

Nureddin Pınar – Geçici Maslahatgüzar (1938-1939)

Tahran Büyükelçiliği:

General Muhiddin – Büyükelçi (1923-1925)

Hasan Vasfi (Menteş) Bey – Geçici Maslahatgüzar
(Ekim 1925-Kasım 1925)

Memduh Şevket (Esendal) Bey – Büyükelçi (1925-1930)

Vehbi (Gizey) Bey – Geçici Maslahatgüzar (1930-1930)

Hüsrev R. (Gerede) Bey – Büyükelçi (1930-1934)

Mehmed Enis Akaygen – Büyükelçi (1934)

(İzinli gitmiştir.)

Müşfik Selami İnegöl – Geçici Maslahatgüzar

Mehmed Enis Akaygen – Büyükelçi (1934-1939)

Taıpeh Büyükelçiliğı:

Hulusi Foad (Tugay) Bey – Daimî Maslahatgüzar
(1929-1931)

Tiran Büyükelçiliğı:

Tahir Lütfü (Tokay) Bey – Elçi (1925-1929)

Ahmed Rüştü (Demirel) Bey – Geçici Maslahatgüzar
(1929-1931)

Zeki Hakkı (Karabuda) Bey – Geçici Maslahatgüzar
(1931-1932)

Basri Reşid (Danişmend) Bey – Geçici Maslahatgüzar
(1932-1934)

Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey – Elçi (Nisan 1934-Ekim 1934)

Yakup Kadri Karaosmanoğlu – Elçi (1934-1936)

Tevfik Türker – Geçici Maslahatgüzar (1936-1937)

Ali Türkgeldi – Elçi (1937-1938)

Hulusi Foad Tugay – Elçi (1938-1939)²

Tiflis Büyükelçiliğı:

Kâzım Bey – Mümessil (1920)

Ahmed Muhtar Bey – Mümessil (1921)

Esad Bey – Mümessil Vekili (1923)

Selim Sırrı Bey – Mümessil (1924)

(Mümessillik 1924 yılında lağvedilmiştir.)

Tokyo Büyükelçiliğı:

Hulusi Foad (Tugay) Bey – Daimî Maslahatgüzar
(1925-1929)

1 Taıpeh Büyükelçiliğı 1929 yılında kurulmuş ve 1931 yılında bütçe gerekçesiyle kapatılmıştı.

2 Nisan 1939'da Arnavutluk İtalya tarafından işgal edilince Tiran Büyükelçiliğı 1959 yılına değin kapalı kalmıştı.

Cevad Bey – Elçi (1929-1931)

Cevad Bey – Büyükelçi (Ağustos 1931-Kasım 1931)

Nebil (Batı) Bey – Daimî Maslahatgüzar (1931-1936)

Hüsrev R. Gerede – Büyükelçi (1936-1939)

Varşova Büyükelçiliği:

İbrahim Tali (Öngören) Bey – Elçi (1924-1926)

Talât Rauf (Tokçınar) Bey – Geçici Maslahatgüzar
(Şubat 1926-Mayıs 1926)

Yahya Kemal (Beyatlı) Bey – Elçi (1926-1929)

Zeki Hakkı (Karabuda) Bey – Geçici Maslahatgüzar
(Mart 1929-Mayıs 1929)

Hasan Vasfi (Menteş) Bey – Daimî Maslahatgüzar
(1929-1931)

Ercümen Ekrem (Talû) Bey – Geçici Maslahatgüzar
(Ağustos 1931-Aralık 1931)

Cevad Bey – Büyükelçi (Aralık 1931-Mayıs 1932)
(Mayıs 1932’de vefat etmiştir.)

Ercümen Ekrem (Talû) Bey – Geçici Maslahatgüzar
(Mayıs 1932-Temmuz 1932)

Ahmed Ferit (Tek) Bey – Büyükelçi (1932-1939)

Viyana Büyükelçiliği:

Hamdi (Arpağ) Bey – Elçi (1925-1934)

Ahmed Cevad Üstün – Daimî Maslahatgüzar
(Temmuz 1934-Ekim 1934)

Ahmed Cevad Üstün – Elçi (Ekim 1934-Mayıs 1938)¹

Washington Büyükelçiliği:

Ahmed Muhtar (Mollaoğlu) Bey – Büyükelçi (1927-1934)

Mehmet Münir Ertegün – Büyükelçi (1934-1944)
(Kasım 1944’te vefat etmiştir.)

1 11 Mart 1938’de Hitler Avusturya’yı işgal etmiş ve 1938 Nisan’ında “Anschluss”u gerçekleştirerek Avusturya’yı Alman topraklarına katmıştır.

KAYNAKÇA

- Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara, 1959.
- _____, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, üçüncü baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi-Sa. 34a, Ankara, 1991.
- Akarşlan, Mediha, *Atatürk ve Türk Dış Politikası, 1918-1938*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1984.
- Akşin, Aptülâhat, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.
- Altuğ, Yılmaz, *Türk İnkılap Tarihi (1919-1938)*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1992.
- Aralof, S.İ., *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, çev. Hasan Ali Ediz, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967.
- Aras, Tevfik Rüştü, *Atatürk'ün Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ocak 2003.
- _____, *Görüşlerim*, Tan Basımevi, İstanbul, 1945.
- Armaoğlu, Fahir, *Siyasî Tarih, 1789-1960*, 3. baskı, SBF Yayınları, no. 362, Ankara, 1975.
- Asım Us'un *Hatıra Notları, 1930-1950*, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1966.
- Ataöv, Türkkaya, "Turkish Foreign Policy: 1923-1938," *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı*, c. II, Ankara, 1961.
- Atatürk, *Söylev (Nutuk)*, II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1964.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. I (1919-1938), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları no. 1, İstanbul, 1945.
- Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya: Atatürk Devri Hatıraları*, c. I-II, Dünya Yayınları, İstanbul, 1961.
- Bayur, Yusuf Hikmet, "Kuvay-ı Milliye Devrinde Atatürk'ün Dış Siyasa ile İlgili Bazı Görüş ve Davranışları," *Belleten*, c. 20, sayı 80, Ekim 1956, s. 659-699.
- _____, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, Millî Mecmua Basımevi, İstanbul, 1938.
- Bayülken, Ü. Haluk, "Dışişleri Bakanlığı'nda Reform," *Dış Politika*, c. 3, sayı 2 (Haziran 1973).

- Cebesoy, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1955.
- _____, *Siyasi Hatıralar*, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1957.
- Cemil, M., *Lozan*, c. 2, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1933.
- Davison, R.H., "Turkish Diplomacy from Mudros to Lozan," *The Diplomats; 1919-1939*, yay. haz. Gordon A Craig ve F. Gilbert, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1953.
- Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı*, haz. Hâmid Aral, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1968.
- Düstur*, Üçüncü Tertip, c. 14, Başvekâlet Neşriyat Müdüriyeti, Ankara, 1933.
- Erkin, Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi-Sa. 40, Ankara, 1980.
- Esmer, Ahmet Şükrü, *Siyasi Tarih, 1919-1939*, Siyasal Bilgiler Okulu, Ankara, 1944.
- _____, "Türk Diplomasisi (1920-1955)," *Yeni Türkiye*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1959.
- Gathorne-Hardy, G.M., *A Short History of International Affairs (1920-1939)*, 4. baskı, Oxford University Press, Oxford, 1942.
- Gönlübol, Mehmet; Sar, Cem, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası," *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9. baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.
- _____, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990.
- Grew, Joseph, *Atatürk ve İnönü. Bir Amerikan Elçisinin Hâtıraları*, çev. Muzaffer Aşkın, Kitapçılık Yayınları, İstanbul, 1966.
- Hurewitz, J.C., "Ottoman Diplomacy and the European State System," *The Middle East Journal*, c. 15, no. 2 (Bahar 1961).
- Irmak, Sami, "Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri," *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992.
- İnönü, İsmet, *Hatıralar*, 2. Kitap, Bilgi Yayınları, Özel Dizi: 21/2, Ankara, Kasım 1987.
- İnönü'nün Söylev ve Demeçleri, c. I (1919-1946)*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları no. 2, İstanbul, 1946.
- İpekçi, Abdi, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, Dünya Kitapları, İstanbul, Eylül 2004.
- İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları, 1920-1973*, 1. Cilt (1920-1938), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları no. 56, Ankara, 1992.
- Karacan, Ali Naci, *Lozan*, Latin Matbaası, İstanbul, 1971.
- _____, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993.
- Karal, Enver Ziya, *Atatürk'ten Düşünceler*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, Şubat 1991.

- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Zoraki Diplomat*, Yeni Matbaa, İstanbul, 1955.
- Kocatürk, Utkan, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, 2. baskı, Edebiyat Yayınevi, Ankara, 1971.
- Kutay, Cemal Mithat, "Lozan," *Gaziler Dergisi*, no. 9 (54), Temmuz-Ağustos-Eylül 1995.
- Kürkçüoğlu, Ömer, "70. Yılında Lozan Barış Antlaşması," *Görüş Dergisi*, no. 10, Temmuz 1993.
- _____, *Türk-İngiliz İlişkileri, 1919-1926*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, no. 412, Ankara, 1978.
- Lewis, Bernard, *The Emergence of Modern Turkey*, 3. baskı, Oxford University Press, New York, 2002.
- Lord Kinross, *Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, çev. Necdet Sander, 9. baskı, Sander Yayınları, İstanbul, 1984.
- Meray, Seha L., *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.
- Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9. baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.
- Oral, Cavid, *Akdeniz Meselesi*, c. II, İstanbul, 1945.
- Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni-Siyasî Hatıralarım-*, c. 2, Emre Yayınları, İstanbul, Eylül 1993.
- Paker, Esat Cemal, *Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları*, Şirket-i Mürettebiye Basımevi, İstanbul, 1952.
- Ryan, Andrew, *The Last of the Dragomans*, G. Bles, Londra, 1951.
- Sander, Oral, *Türkiye'nin Dış Politikası*, der. Melek Fırat, 2. baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, Eylül 2000.
- Sonyel, Salahi R., *Turkish Diplomacy, 1918-1923, Mustafa Kemal and the Turkish National Movement*, Sage Publications Ltd., Londra, 1975.
- Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, c. II, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1973.
- Soysal, İsmail, "Atatürk'ün Barışçı Politikası ve Dünyadaki Etkileri," *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992.
- Şapolyo, Enver Behnan, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Berkalp Kitabevi, Ankara, 1944.
- Şimşir, Bilâl N., "75. Yılında Lozan," *İdarecinin Sesi*, no. 12 (70), Eylül/Ekim 1998.
- _____, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, c. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları XVI. Dizi-Sa. 62, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.
- _____, "Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri," *Belleten*, c. XLV/1, sayı: 177 (Ocak 1981), s. 157-207.

- _____, *Doğunun Kahramanı Atatürk*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.
- _____, *Ermeni Meselesi, 1774-2005*, 2. basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, Ekim 2005.
- _____, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, c. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Seri, Sa. 15, Ankara, 1973.
- _____, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, c. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, Sa. 15a, Ankara, 1975.
- _____, *Lozan Telgrafları: Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı*, c. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi-Sa. 57a, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.
- Tamkoç, Metin, "Modern Türk Diplomatlarının Geleneksel Diplomasisi," *Dış Politika*, c. 1, sayı 4 (Aralık 1971).
- Taray, Cemal Hüsnü, "Lozan Antlaşması Münasebetiyle Atatürk ve Dış Politika," *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, no. 34, Ağustos 1970.
- Tuncer, Hadiye; Tuncer, Hüner, *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*, 2. baskı, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1998.
- Tuncer, Hüner, "Eski" ve "Yeni" Diplomasisi, 4. baskı, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2005.
- Turan, İlhan, *İsmet İnönü-Lozan Barış Konferansı-Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2003.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2017.
- Türkdoğan, Berna (yay. haz.), *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.
- Ülman, Halûk, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)," *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, no. 23 (3), Eylül 1968.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet (yay. haz.), *Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Söylev*, cilt I-II, 19. basım, Çağdaş Yayınları, İstanbul, Ekim 1990.
- Vere-Hodge, Edward Reginald, *Turkish Foreign Policy; 1918-1948*, Ambilly-Annemasse, 1950.
- Villalta, Jorge Blanco, *Atatürk*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, 2. baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

1923-1938 dönemindeki dış politika, Mustafa Kemal Atatürk'ün saptadığı ve çoğu kez bizzat uyguladığı bir dış politikaydı. Batılı devletler tarafından "Hasta Adam" olarak nitelendirilen Osmanlı Devleti'nin dış politikası ve diplomasisi tarihe karışmış ve onun yerini Atatürk'ün önderliğinde, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesine dayanan barışçı dış politikası ve diplomasisi almıştı. Atatürk'ün akılcı ve gerçekçi yaklaşımı sayesinde Türkiye Cumhuriyeti uluslararası toplulukta saygın yerini almaktaydı.

Cumhuriyet'in ilk büyükelçileri yine bizzat Atatürk tarafından seçilmişti. Bu diplomatlar, Atatürk'ün ortaya koyduğu dış politika ilkelerini yürekten benimsemiş, kendilerini diğer devletlerin diplomatlarıyla eşit statüde gören, onlara asla boyun eğmeyecek kişilerdi.

Atatürk dönemi dış politikasının bundan böyle Türkiye'yi yönetecek olan kadrolara örnek oluşturması ümidiyle...

siakitap.com.tr

[/sia_kitap](#)
[/siakitap](#)
[/siakitap](#)

₺26

